

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

ROAR SKOVMAND

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG CHR. AXEL JENSEN

11TE BIND

KØBENHAVN

H. HAGERUP'S FORLAG

(TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AKLL. SIMMELKJÆR))

1935—1936

I nærværende Bind er Side 1—96 redigeret af J. O. BRO
JØRGENSEN, Side 97—214 af ROAR SKOVMAND.

INDHOLD

AFHANDLINGER:

	Side
HANS ELLEKILDE: Til Minde om Niels Stenfeldt	47
KRISTIAN HALD: Stednavneteorierne i Vilhelm Marstrands Bog om Aabenraa	39
GUDMUND HATT: Oldtidens Landsby i Danmark	97
HOLGER HJELHOLT: Lægdsfullerne og deres Betydning for slægtshistorisk Forskning	1
CHR. AXEL JENSEN: Lutherdom og Kirkekunst	137
ALFRED JEPPESEN: Hjemstavnslære i københavnske Kommune- skoler	25
GUNNAR KNUDSEN: Resens Atlas Danicus	146
H. K. KRISTENSEN: Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst	130

ANMELDELSER:

Oversigt over topografisk Litteratur 1934—35 [Otto Smith]	59, 178
Oversigt over Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1934 [Aug. F. Schmidt]	72
J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark [F. Skrubbeltrang]	171
Claus Eskildsen: Dansk Grænselære [Troels Fink]	165
J. E. Forssander: Der ostskandinaviske Norden während der ältesten Metallzeit [C. J. Becker]	168
Arthur G. Hassø: Københavns Skipperlaug [O. Smith]	57
Holger Hjelholt: Falsters Historie [Gunnar Knudsen]	53
H. Hjorth-Nielsen: Københavns Bagerlaug, Københavns Brygger- laug [O. Smith]	57
» Danske Prokuratorer [C. Klitgaard]	174
Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757-1919 I. [F. Skrubbeltrang]	162
Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I—II [P. Severinsen]	169
K. H. Kofoed: Bornholms politiske Historie fra 1848 I [F. W. Wendt]	175
Karl Rasmussen: Sønderjylland 1920—1935 [Troels Fink] ...	165
Vejle Amt, en Hjemstavnsbog [Johan Hvidtfeldt]	55

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening:	
Aarsmøde i København 1935	82
Aarsmøde i Næstved 1936	192
De nugældende Regler vedr. Statstilskud til hist. Museer i Provinsen	208
Love	212
Dansk historisk Fællesforening:	
Aarsmøde i København 1935	89
Aarsmøde i Næstved 1936	201
Fællesforeningens Regnskab 1934.....	96
— — 1935.....	214
Nekrolog over Rasmus L. Balslev [ved Knud Fabricius] ..	94

LÆGDSRULLERNE OG DERES BETYDNING FOR SLÆGTSHISTORISK FORSKNING.

Af *Holger Hjelholt*.

Der er i »Fortid og Nutid« tidligere (bd. 3, s. 137 ff.) ved arkivar E. Marquard blevet givet en oversigt over »folketællingerne og deres benyttelse« ved personalhistoriske undersøgelser. Men fra omtrent samme tid som den ældste bevarede folketælling, der er fra året 1787, findes der en anden meget vigtig kilde for den slægtshistoriske forskning, nemlig lægdsrullerne. Disse opbevares ligesom folketællingerne i rigsarkivet, og de omfatter ligesom disse det hele land. De har, når man fra en personalhistorikers synspunkt sammenligner dem med folketællingerne, deres store mangler, men de har også vigtige fortrin og udgør derfor et betydningsfuldt supplement. Af de fortrin, de har, og som nærmere vil fremgå af det følgende, skal her lige nævnes tre. Medens der mellem de ældste folketællinger er lange spring — 1787 — 1801 — 1834 — er lægdsrullerne fra deres indførelse en sammenhængende række. I folketællingerne angives personernes fødested først i den fra 1845, men i lægdsrullerne finder man derimod straks fra begyndelsen fødestedet anført. Og endelig giver lægdsrullerne i modsætning til folketællingerne lejlighed til at følge de i dem opførte personers flytninger. Disse fortrin er unægtelig så vigtige, at en slægtshistoriker vil stå sig selv i lyset, om han ikke fæster tilstrækkelig opmærksomhed ved lægdsrullerne.

Ligesom man ikke kan vente at finde bevillinger på indfødsret før forordningen om indfødsretten af 1776, kan man heller ikke vente at finde de statslige lægdsruller, hvorom talen her er, fra tiden før den berømte forordning af 20. juni 1788 om

¹⁾ Kilderne til denne afhandling findes, hvor intet andet angives, trykt i lovg og reskriptsamlinger og lignende forholdsvis let tilgængelige publikationer.

»stavn sbåndets løsning fra godserne for bondestandens mandkion i Danmark«. Skønt denne forordning udstedtes af danske kancelli, er den dog, som militærhistorikeren K. C. Rockstroh siger (i sin bog udviklingen af den nationale hær i Danmark, III, s. 350), »så udpræget en militær forordning, at af dens 43 paragraffer kun en eneste kan siges at være »civil«, og den blev en ny grundlov for udviklingen af den nationale hær«. Stavn sbåndet var i sin tid indført ud fra militære synspunkter, og det løstes nu derved, at det ikke længere blev godsejerne, der i forhold til deres hartkorn var pligtige at stille soldater, men at staten selv tog denne sag i sin hånd og udskrev det nødvendige antal soldater efter folketal. Krigstjenesten skal, som det hed i indledningen til forordningen, herefter fordres »umiddelbar, som en almindelig og personlig pligt imod Os og fædrelandet«. Til brug for udskrivningen var det fornødent at indrette fortegnelser, ruller, over alt værnepligtigt mandskab, og med dette store arbejde gik man også i gang i året efter forordningens udstedelse. Men før vi ser nærmere på, hvordan disse ruller indrettedes og siden førtes, skal vi se lidt på, hvad det var for »mandskab«, der indførtes i dem.

Hvem var værnepligtige?

Forordningen af 1788 giver herpå for så vidt i selve titelen svaret: »bondestandens mandkion«. Af datidens 4 stænder var altså de tre: adel, gejstlighed og borgerstand fritagne for den pligt mod konge og fædreland at gøre krigstjeneste, og man må ikke vente at finde personer af disse tre stænder i lægdsrullerne. At »kvindekionnet« heller ikke findes der, siger sig selv.

Af forordningens bestemmelser om dem, der på landet er fritagne for værnepligten, er den vigtigste den, som findes i § 30. Her hedder det, at »adelens eller lige med samme privilegeredes såvel som gejstlige og verdslige embedsmænds samt degnes, skoleholderes og substitutteres børn« skal være aldeles fri for udskrivning. Men desuden var der flere paragraffer, der gav fritagelser for folk uden for bondestanden, selv om de pågældende gik over til at ernære sig af »bondehandling«. Man ønskede åbenbart, at

værnepligten ikke skulde skræmme folk bort fra landets dyrkning og opdyrkning. I § 28 bestemmes således, at om nogen uden for bondestanden bruger en gård på landet, skal hans sønner være fri for udskrivning, såfremt han på sin grund bygger et hus med 3—4 td. land til og der bosætter en bondefamilie. Og i den følgende paragraf hedder det, at opbygger en ikke til bondestanden hørende mand en ny gård eller et hus på et forhen ubebygget sted, fritages hans sønner ligeledes for at tjene som landsoldater. Endvidere skulde ifølge § 31 en »ikke-bonde«, der købte eller forpagtede en parcel af fri hovedgårdstakst og byggede herpå, såvelsom hans sønner være fri for værnepligten, og § 32 bestemte, at havde nogen, selv om han var af bondestanden, 200 td. land eller mere til ejendom eller forpagtning af en hovedgårds marker, blev hans børn fritagne for krigstjeneste. En fritagelse, som dog kun gjaldt for den første udskrivning efter forordningens udstedelse, indeholdt § 33, der tillod sessionen på de godser, hvor der var tilstrækkeligt tjenstdygtigt mandskab, at give frihedspas til dem, der var i proprietærens tjeneste. Ligeledes måtte efter denne paragraf præstens avlskarl være fri for udskrivning, så længe han forblev i denne tjeneste. Men præsternes fremtidige avlskarle og de folk, godsejerne herefter antog, skulde gøre krigstjeneste.

Der var i forordningen en række bestemmelser om, hvem der kunde slippe for at blive udskrevet til soldat, selv om de hørte til den værnepligtige stand. Da de pågældende personer jo alligevel findes indførte i lægdsrullerne, er der ikke her grund til udførligt at komme ind på disse bestemmelser. Vi skal lige nævne, at efter § 22 skulde gifte husmænd og særlig de, der havde børn, ikke udskrives, så længe der var andet dygtigt mandskab i distriktet, og at det samme gjaldt for en gammel gårdmands eller gårdbrugende enkes eneste søn eller een af disses sønner, om de havde flere. Et ungt menneske af bondestanden, der havde gjort fremgang i studeringer, burde heller ikke udskrives, »meget mindre, når han er bleven akademisk borger« (§ 24). Endvidere havde de, der skulde udskrives, ret til at stille en anden i deres sted.

Hvorfor var det kun bondestanden, der havde den pligt »imod Os og fædrelandet« at gøre krigstjeneste? Det kunde ikke være andet, end at dette spørgsmål måtte blive rejst i den tid, der fulgte efter de store landboreformer, i en tid, da bondestandens selvbevidsthed voksede. Og navnlig måtte spørgsmålet naturligvis blive aktuelt i urolige tider, hvor et kraftigt militært værn tiltrængtes. På Napoleonskrigenes tid blev den tanke også drøftet, om man ikke skulde inddrage bybefolkningen under udskrivningen, men den afvistes. Den skulde først blive til virkelighed, dengang den næste, for Danmark faretruende situation indtraf ved det af Tyskland støttede slesvig-holstenske oprør. Inden vi imidlertid omtaler den lov om »almindelig værnepligt«, som da udstedtes, er der grund til at gøre opmærksom på en forordning af 8. maj 1829, der indeholdt »nær mere bestemmelser af værnepligten«.

I indledningen til denne forordning udtaltes det, at der endnu rådede adskillig tvivl om, hvilke personer der skulde henregnes til den »bondestand«, hvorpå værnepligten efter forordningen 1788 hvilede. Forordningen gav nu nærmere bestemmelser herom, og i forbindelse hermed gjordes der også nogle ændringer i de hidtil gældende love med det formål, så meget som omstændighederne tillod det, at udvide »den naturlige pligt at bære våben til fædrelandets forsvar« og således lette byrden for de klasser, på hvilke den hidtil havde hvilet.

Den almindelige regel om, hvem der skulde henregnes til den værnepligtige stand, indeholdtes i § 1. Det var »ikke blot de klasser . . ., der besidder og bruger sådanne jorder, som ikke medfører nogen undtagelse i henseende til bemeldte pligt, eller der ernærer sig ved de legemlige arbejder, som stå i forbindelse med agerdyrkningen eller dog fornemmeligen forrettes for bønder, men og alle andre på landet sig opholdende personer, der efter deres forhold og beskæftigelser stå i lige stilling med de foranførte«. Denne almindelige regel kunde jo nok behøve nærmere bestemmelser, og disse gaves i de følgende paragraffer. Møllere og kromænd samt håndværkere på landet var således værnepligten undergivet. Med håndværkere sidestilledes dog ikke de, der

var sysselsatte ved »egentlige fabrikanlæg« som ejere, entreprenører, mestre, svende eller faste arbejdere. Hvad der forstodes ved egentlige fabrikanlæg, forklaredes nærmere. Ifølge § 5 skulde, selv om de opholdt sig på hovedgårdsjorder eller andre privilegerede jorder, alligevel daglejere, tjenestefolk, der brugtes til jordernes drift, ladefogeder, skytter, skovfogeder og andre, der ikke stod i en højere stilling, være værnepligtige. Derimod forblev gartnere på hovedgårdene, om de med god karakter havde bestået deres eksamen, samt de, der på hovedgårdene brugtes til personlig opvartning og husgerning, fritagne for værnepligten, såfremt de ikke ved fødselen var den undergIVEN. Det samme gjaldt efter § 6 for godsforvaltere, kontorbetjente, skovridere o. l. Om forvaltere på komplette godser, der tillige var skifteforvaltere og overformyndere, og som desuden havde juridisk eksamen, udtaltes, at selv om de var fødte værnepligtige, fritoges dog deres sønner herfor. Det fastsloges, at de fritagelser for værnepligt, der indeholdtes i §§ 31 og 32 i forordningen 1788, stadig var gældende.

Med hensyn til folk, der fra landet flyttede til købstæderne, må hovedregelen — hvorfra der dog gaves undtagelser — vel siges at være den, at købstadfødte sønner af værnepligtige personer, der endnu ikke helt havde opfyldt deres værnepligt, skulde indskrives i lægdsrullen. Bosatte en mand sig på en købstads jorder uden at være borger, skulde hans sønner, som fødtes der, være stillede, som om det var på landet. Søner af de skolelærere og kirkesangere, som fremtidig ansattes, skulde indføres i lægdsrullen og udskrives, såfremt de ikke ved oplærelse på seminarier eller på anden vis erhvervede ret til fritagelse. Denne bestemmelse må siges at være en indskrænkning af de i § 30 i forordningen 1788 givne fritagelser. En indskrænkning af disse var det ligeledes, når det nu udtaltes, at fritagelsen for sønner af gejstlige og verdslige embedsmænd kun gjaldt for dem med kongelig bestalling. Søner af andre i kongens tjeneste på landet ansatte personer blev dog ikke værnepligtige, hvis faderen ikke før sin ansættelse hørte til bondestanden, og såfremt han ikke drev bondenæring. Fritagelsen i § 28 i forordningen 1788 for

sønner af en ikke-bonde, der brugte en gård på landet, bortfaldt, men som en slags vederlag indførtes det, at sådanne personer kunde købe sig fri for værnepligt mod en passende kendelse. Denne bestemmelse gjaldt også for alle andre, der ikke var fødte værnepligtige, men som tiltrådte sådan næring på landet, at deres sønner derved blev værnepligten undergivet.

Endskønt forordningen af 1829, således som vi nu har set, indeholdt enkelte udvidelser af »den naturlige pligt at bære våben«, var den dog langt fra den almindelige værnepligt. Til denne nåede man først på treårskrigen tid, da det danske monarkis fremtid stod på spil. I sept. 1848 udstedtes en anordning om »extraordinær udskrivning af den hidtil for værnepligt fritagne befolkning i Danmark«, og den 12. febr. 1849 kom så loven »om almindelig værnepligt for kongeriget Danmark«, efter at et lovudkast herom havde været behandlet i den grundlovgivende rigsforsamling.

I denne lovs § 1 fastsloges, at »alle de mandspersoner, der har indfødsret i kongeriget Danmark, skal uden hensyn til stand eller herkomst være værnepligten underkastede«. Samme forpligtelse påhvilede udlændinge med fast hjem i riget. Beboerne på Island, Færøerne og kolonierne uden for Europa blev kun værnepligtige, når de erhvervede sig fast hjem i Danmark, og for Bornholmerne, der havde sit særlige forsvarsvæsen, gjaldt en lignende regel: først når de flyttede til andre egne af Danmark, blev de værnepligtige. De, der hidtil havde været fritagne for værnepligten, blev denne underkastede, hvis de var fødte i 1826 eller senere. Selv efter denne lov bestod dog stadig fritagelse for krigstjeneste for dem, der havde modtaget den gejstlige ordination eller var fast ansatte som skolelærere. De udslettedes da af rullen. Dette gjorde derimod ikke nogle folk, der heller ikke var værnepligtige: forbrydere. De skulde blive stående i rullen for eventuelt at bruges ved særlige arbejdskommandoer. Retten til at stille en mand i sit sted var bibeholdt.

Det var nu fastslået, at værnepligten var almindelig, og dette tillægsord kunde man derfor udelade og udelod det også i titlerne på de følgende værnepligtslove. Der kom en ny »lov om værne-

pligt« den 2. marts 1861. Bestemmelserne her var i det væsentlige som i den 1849, men det skal dog anføres, at nu heller ikke skolelærere fritoges for krigstjeneste. Allerede 8 år senere — 6. marts 1869 — fulgte den næste lov om værnepligt, og i denne indskrænkedes præsternes fritagelse for værnepligt. »De værnepligtige«, hed det i § 39, »som har modtaget præstevielser i den danske folkekirke, er fritagne for tjeneste i förstærkningen og udslettes derhos i fredstid af rullen, når de har tjent fem år i linien«. Den her endnu bibeholdte begunstiging for de gejstlige bortfaldt endelig ved den hidtil sidste lov om værnepligt af 8. juni 1912. Der består efter denne ingen undtagelser fra, at værnepligten er almindelig for ikke-straffede personer med dansk indfødsret og bosatte i det egentlige Danmark.

Forordningen om stavnsbåndets løsning, som her er gjort til udgangspunkt for gennemgangen af værnepligtsbestemmelserne, blev oftest ligefrem omtalt som »landmilitisforordningen«. Den omhandlede jo kun tjeneste i landhæren, og man må derfor spørge, hvordan staten på den tid skaffede sig mandskab til søværnet, til bemanding af den flåde, mænd som Herluf Trolle, Peder Tordenskjold og Iver Hvidtfeldt havde gjort berømt.

Den forordning om mandskab til søværnet, der ligger nærmest forud for landmilitisforordningen, er »forordning om sø-enrolleringen i Danmark« af 1. febr. 1770. Det hedder her i § 1, at »alle kiøbstædsfolk og deres børn, som sig af søen ernære, samt de langs sø-kysterne og alle omliggende øer og fiorde, som nu henhøre eller herefter måtte vorde henlagt til sø-limitterne¹⁾, skal anses for sø-folk og lade sig enrollere«. De skulde indføres i distriktets ruller, og af disse folk toges så mandskabet til flåden. I disse bestemmelser ændredes der intet ved landmilitisforordningen, og man må altså sige, at værnepligten foruden bondestandens mandkøn også omfattede søfolk og fiskere i købstæderne og på landet og småøerne.

Der gik adskillig tid hen efter 1788, før der kom nye bestem-

¹⁾ Ordet limit er dannet af det latinske limes = grænse og betyder kystbo, strandbo.

melser om sø-indrulleringen. Det skete først i 1802 ved forordningen af 8. jan. angående »søe-indrolleringsvæsenet«. I denne udtaltes, at dette væsen i adskillige dele trængte til forbedring, særlig gjaldt det om at udvide sølimitdistrikterne, skaffe rullerne den behørig pålidelighed og sætte grænser for al vilkårlig behandling ved mandskabets udskrivning. Bestemmelserne om, hvem der var pligtige at gøre tjeneste til søs, indeholdtes i de to første paragraffer. I § 1 hed det: »alle de, som bor i købstæder eller på købstadgrund og ernærer sig af lodsvæsen eller ved at fare med skibe, pramme, jagter, både og andre fartøjer . . . samt de, der benytter sig af fiskeri, skal tillige med deres sønner fremdeles indføres i sørullerne og udskrives til Vor søtjeneste . . .«. Og i den følgende paragraf udtaltes, at alt mandskab af de distrikter på landet, som var eller måtte blive henlagte til sølimitter, ligeledes skulde indføres i sørullerne. Om udvidelsen af sølimitdistrikterne sagdes, at den skulde ske til hvert sted, »hvis lokale beskaffenhed og beliggenhed indbyder eller giver lejlighed til næring af skibsfart og fiskeri«. At sølimitterne udvidedes, betød ingen udvidelse af værnepligten, da sølimitterne forøgedes på bekostning af landlægderne, og da de for disse gældende fritagelser for værnepligt også gjaldt beboere i sølimitdistrikterne.

Da værnepligten i 1849 blev gjort almindelig, blev der samtidig truffet en række nærmere bestemmelser om, hvem der skulde indføres i sørullerne og aftjene deres værnepligt på flåden. Dette blev fremtidig alle de værnepligtige, der på det tidspunkt, de skulde optages i rullerne, havde fast bopæl i sølimitdistrikterne. Derimod bortfaldt bestemmelsen i forordningen 1802, at sønner af købstadbeboere, der ernærede sig ved søfart og fiskeri, henhørte til sørullen. Der gaves desuden regler for, hvordan landværnepligtige kunde overføres til sørullen, og selvfølgelig var princippet det, at man vilde have søvante folk til tjenesten til søs.

Ved værnepligtsloven 1861 ophævedes sølimitdistrikterne. Alle værnepligtige, der havde erhvervet i det mindste »halvbefarenheds grad« og tillige søgte deres livserhverv ved søfart, skulde aftjene deres værnepligt ved søværnet og indføres i sørullerne. Der gaves regler for, hvem der skulde betegnes som »halvbefa-

ren«, og hvem der var »helbefaren«. Lignende bestemmelser om søværnepligten optoges i loven 1869, hvor det i § 8 udtales, at enhver værnepligtig, der havde opnået i det mindste halvbefarenhedsgrad, overføres til eller, hvis han endnu ikke var optagen i lægdsrullen, optages i sørullen. Beskæftigede en værnepligtig, der var optagen i sørullen, sig ikke længere med søfart, havde han ret til at blive overført til lægdsrullen. I loven af 1912 bestemmes det, at vedtegningen »befaren« skal gives den værnepligtige, der i 18 måneder har været i fart som sømand og i den tid gjort 2 rejser til nærmere angivne havne. Af de befarne tages det mandskab, der skal gøre tjeneste på flåden.

Rullernes indretning og førelse.

Efter den i det foregående givne redegørelse for, hvordan værnepligten i det halvandet hundredår efter landmilitisforordningen 1788 stadig blev mere og mere omfattende, almindelig, skal vi se på, hvordan fortegnelserne, rullerne, over de værnepligtige indrettes til de forskellige tider, og hvilke oplysninger en slægtshistoriker kan vente at finde i dem. Vi begynder med de fortegnelser, hvori de landværnepligtige indførtes: *Lægdsrullerne* (landrullerne).

Forordningen 1788 påbød, at der straks efter dens udstedelse skulde holdes ekstrasessioner, til hvilke proprietærene skulde indgive ruller over alt mandskab under 36 år. Som før nævnt kunde ekstrasessionerne dog først begynde det følgende år, og arbejdet med dem kom til at strække sig over godt 3 år og blev ikke færdigt før i 1792. Det var, som det hedder, »surt og med usundhed i højeste grad forbunden« (Rockstroh: anf. arb. III, s. 366). Der var adskilligt, som befolkningen skulde have besked om, og der var meget at ordne med, for at de nye bestemmelser kunde blive ført ud i livet. De nye lægder faldt næsten altid sammen med sognene. Der blev i alt 1656, og de fik deres faste nummer inden for amtet. Landet deltes i 6 distrikter, hvert bestyret af en land- og krigskommissær, nemlig 2 sjællandske, 1 fynsk og 3 jyske. Over land- og krigskommissærene stod generalkrigskommissæren, og hertil udnævntes i 1794 land- og krigskommis-

særen i Odense, *C. A. W. Driberg*, der skulde få stor indflydelse på indretningen af lægdsrullerne. Rockstroh skriver om ham, at han var »i enhver henseende, legemlig, åndelig og moralsk, en forsterangs kraft«.

De første lægdsruller er ekstrasesionsrullerne. Man begyndte i aug. 1789 i Koldinghus amt og fortsatte så dette og det følgende år i det øvrige Jylland. For det fynske distrikt er ekstrarullerne fra årene 1790 og 91, og for Sjælland, Møn og Låland-Falster stammer de fra årene 1791 og 1792.

Af de bestemmelser, som forordningen af 1788 indeholdt, og som har betydning for, hvordan lægdsrullerne indrettedes og førtes, skal nævnes, at mandskabet skulde indføres i rullerne fra fødselen. Ved 36-årsalderen skulde der gives de værnepligtige afskeds- eller frihedspas, og de udslettedes da af rullen. Forordningen gav ikke de værnepligtige fuld flytningsfrihed. De skulde forblive i amtet (eller inden for sammenstødende amter, hvis disse forestodes af samme amtmand), og når de flyttede inden for dette, skulde de forsynes med følgesedler og indføres i henholdsvis af- og tilgangslister. At flytte fra et amt til et andet tilstodes kun mere undtagelsesvis, og hertil krævedes der et såkaldt amtpas. Der skulde føres ruller af lægds mændene, af proprietærene (eller for strøgodsere af amtsforvalterne) og af land- og krigskommissærerne. De sidste skulde forfattes over hele regimentsdistriktet og indrettes amtsvis, og det er dem, som her interesserer os.

Der stod intet i forordningen om, hvor ofte der skulde udfærdiges nye lægdsruller, men regelen blev, at de forfattedes hvert 3. år, medens af- og tilgangslisterne forfærdigedes årligt. I efteråret 1794 meddelte generalkrigskommissær Driberg kancelliet, at det nu af flere grunde var nødvendigt at få nye ruller for det fynske distrikt, hvis sidste ruller var fra 1792¹⁾. De ældre ruller var, udtalte han, nu beskrevet i så høj grad, at afgangsen ved næste års session ikke »kendelig« kunde tilføres. Indrettedes der ikke nu nye ruller for det fynske distrikt, vilde nye ruller for de andre distrikter desuden blive sat et og to år tilbage, da rullerne måtte indgives successive, for at han kunde få tid til at kontrollere dem.

¹⁾ D. kanc. brevn. 1686, 18. apr. 1795.

I foråret det følgende år sendte Driberg kancelliet en ny skrivelse om lægdsrullernes indretning. Han mente, at »dette fag« nu var således ordnet, at man med tryghed kunde forfatte vedvarende skemaer både til de årlige af- og tilgangslistes og til de hvert 3. år indgivende nye lægdssedler (ruller). Han havde forfattet 2 sådanne »vedvarende skemata«, som han bad kancelliet om at approbere. Gjorde det dette, skulde der fremtidig hvert 3. år i hvert krigs- og landkommissærdistrikt indgives ny lægdsseddel med tilhørende af- og tilgangsliste og 2 år i rad alene af- og tilgangslistes. Den undtagelse måtte der dog gøres for de 2 sjællandske distrikter, at disse dette år ingen nye lægdsruller fik, men den 12. nov. indgav den 3. års tilgangsliste mærket litr. C. Det fynske distrikt havde jo faet nye lægdsruller i 1794, og da de 3 jyske distrikter samme år fik nye amts- og distriktsinddelinger — der var i juni 1794 udkommet en plakat om amternes fremtidige inddeling — trængte de nu til nye lægdsruller, for at de nye amters lægder kunde samles i een lægdsrulle. Skulde de 2 sjællandske distrikter samtidig have nye ruller, vilde generalkommissæren ikke kunne kontrollere dem alle, men når de sjællandske ruller ventede til året efter de jyske, blev arbejdet med kontrollen fordelt på 3 år.

Kancelliet bifaldt den 18. apr. 1795 Dribergs forslag. De approberede »vedvarende skemaer« findes trykte i Fogtmans reskripter, og vi skal sige lidt om, hvordan de er indrettede. Af- og tilgangslisten skulde regnes fra den sidste listes eller lægdsrullens indgivelse og til årets 12. nov. Meget betegnende for den tids skrivekunst hedder det, at listerne skal udstedes af største lodsejer, »da lægds-mændenes skrift som oftest er uforståelig«. I skemaet for afgangslisten forekom følgende rubrikker: gammelt og nyt løbenr., navn, fødested, alder (angivet i år), højde (angivet i tommer) og som sidste rubrik »afgangsårsager« (flytning, død, udslettelse af rullen osv.). Efter at de afgående værnepligtige, der var forsynede med gammelt og nyt løbenr., og som stod på den sidste lægdsrulle, var anførte, anførtes de afgående værnepligtige, der stod på de to følgende års tilgangslistes, og disse var betegnede ved henholdsvis bogstav A og B. Skemaet for afgangslisten var nemlig

indrettet sådan, som det skulde være det år, da samtidig ny lægdsrulle indgaves. Der var altså 2 år forud, for hvilke der var indgivet tilgangslistes, ikke lægdsruller. For tilgangslisten forudsattes det angivne skema ligeledes at være samtidig med ny lægdsrullens indgivelse, og listen forsynedes med bogstav C i fortsættelse af de foregående listers A og B. De rubrikker, den indeholdt, var: litr. C, løbenr., navn, fødested, alder, højde, nu havende opholdssted og endelig »vedtegninger« (tilflytning, fødsel osv.). Som det ses, måtte listernes »bogstavelige benævnelser« årlig forandres, og Driberg havde herom skrevet, at generalkrigskommissæren hvert år betids burde anmelde, hvilket bogstav der i hvert distrikt skulde vedtegenes den nye tilgang. For at undgå »vildsomheder« fortsatte man alfabetet, så længe vildsomhederne kunde befrygtes. Efter tilgang C kom næste år tilgang D o. s. fr. Det var krigs- og landkommissæren, der skulde tilføre hvert års tilgang de nye nr., og han måtte her ikke begynde med nr. 1, men skulde begynde med det nr., der fulgte efter den foregående tilgangslistes sidste nr.

Skemaet for lægdsrullen (lægdseddelen for lægdet nr. n., n. sogn, n. amt, for hvilket er lægdsmand, gårdmand n. n. i n. by, regnet fra sidste af- og tilgangslistes indgivelse, eller 12. nov. d. å. . . .) havde følgende rubrikker: gammelt og nyt løbenr., husfædrenes og mandskabets navne, fødested, alder (angivet i år), højde (angivet i tommer), opholdssted og vedtegninger. For fremtiden, hed det, udgives intet andet skema. Det år, da der indgaves nye lægdsruller, indsendtes der jo samtidig af- og tilgangslistes for det løbende år, og efter hvad disse indeholdt, var afgangens udeladt i den nye lægdsrulle og tilgangen tilført under bogstav C.

I rubrikken: gammelt løbenr. indførtes i løbende orden først det mandskab, der endnu hørte til rullen, og som i den sidste rulle var anført med nyt nr. Det ses heraf, at der ved afgang kom spring i nummerrækken. Dernæst indførtes mandskabet af tilgang litr. A, så af tilgang litr. B og endelig under litr. C det løbende års tilgang. Det nye løbenr. skulde tilføres af krigskommissæren. Der måtte kun være 10 numre på hver side. Mandskabets alder forhøjedes i almindelighed med 3 år, hvis det i

den sidste rulle havde haft nyt nr. eller var ankommet fra andre lægder med nyt nr. på følgesedlerne og anført i tilgangen litr. A og B. Kun de virkelig fyldte år måtte anføres i aldersrubrikken.

Efter de nu omtalte, af kancelliet approberede skemaer førtes lægdsrullerne i omkring et halvt århundrede fremefter. Naturligvis var der dog stadig et og andet i hans fag, som den energiske Driberg ønskede og fik forbedret, og at han havde hænderne fulde med det ham pålagte revisionsarbejde, ses bl. a. af en skrivelse fra ham fra febr. 1804¹⁾. Det pålåg ham som generalkrigskommissær, skrev han, foruden en betydelig korrespondance med distrikterne at revidere samtlige disse distrikters årlige af- og tilgangslistes, nye lægdsruller, nye søruller og fortegninger over tilførslerne ved sø- og landsessionerne. Alt dette burde rettelig fremmes i løbet af et revisionsår, og der behøvedes hertil den muligste anstrengelse fra hans side, uagtet han på sit kontor daglig arbejdede selv sjette. Og alligevel blev det umuligt for ham at udføre arbejdet i den bestemte tid, når krigs- og landkommissærene ikke opfyldte deres pligter. Han bad derfor om, at disse måtte indskærpes dem, og mente ikke, det kunde være kongens hensigt, at generalkrigskommissæren skulde gøre det arbejde, som rettelig tilkom »hver krigs- og landkommissær, nemlig aldeles at ordne disses ruller, hvilket, om jeg tør tillade mig dette udtryk, ville være at nedværdige mit embede under krigs- og landkommissærens embede«. Driberg opnåede selvfølgelig den ønskede indskærpelse.

Det ses af skrивelsen, at Driberg foruden lægdsruller nu også havde søruller at revidere. I den tidligere omtalte forordning fra 1802 om søindrulleringsvæsenet var det blevet bestemt, at rullerne over det til søtjenesten henhørende mandskab i købstæderne ligesom hidtil skulde føres af indrulleringscheferne, medens hovedrullerne over mandskabet under sølimitterne på landet skulde føres af landkrigskommissærene, som derfor fik titel også af søkrigskommissærer. Rullerne for landet skulde føres særskilt for hvert amt. I en samtidig plakat fastsattes de forholdsregler, der skulde iagttages med hensyn til sølimitdistrik-

¹⁾ D. kanc. 4. dept. Brevnr. 1874, ²⁰/₁₁ 1804.

ternes udvidelse og nærmere bestemmelse samt de ældre sørullers berigtigelse, og i henhold hertil indrettedes der i året 1802 nye søhovedruller. Det følgende år udkom der en lignende forordning og plakat for Norge, og i plakaten her hed det til sidst, at når ekstrasessionerne var endte, skulde de vedkommende indrulleringschefer og krigskommissærer forfatte deres hoved- og ekstra- samt ungt mandskabsruller i overensstemmelse med de ved ekstrasessionerne berigtigede ruller¹⁾. Denne bestemmelse gjordes også gældende for Danmark, og der blev således 3 slags søruller: ungdomsrullerne, hvori man indførtes fra fødselen og stod til 16-årsalderen, hovedrullerne over tjenstdygtige fra 16 til 50 og ekstrarullerne, hvori utjenstdygtige og folk over 50 år, der vilde vedblive at ernære sig af søfart, kom. — I nov. 1804 udstedtes der endvidere et cirkulære om, hvordan sølimitterne skulde anføres kort i lægdsrullen og med vedtegningen S. L. (sølimit) med rødt blæk, men jo fuldstændig i sørullen, og i den følgende måned kom et cirkulære med bestemmelser om sølimiters og landreservers anførsel i af- og tilgangslisterne. Endelig fulgte et år efter regler for forfærdigelse og vedligeholdelse af ruller over sølimitstedernes beboere (beboerruller).

Driberg havde dog endnu ikke med de nu anførte bestemmelser opnået fuldkommen orden i sit fag, og i foråret 1806 sendte han derfor de 6 land- og søkrigskommissærer en forestilling, som han agtede at indgive til kancelliet, og bad dem afgive deres betænkning om den²⁾. Hovedpunktet i forestillingen var, at der i de lægdsedler, som lægds mændene indgav, skulde skelnes bestemt mellem de landværnepligtige og sølimitterne. Driberg ønskede, skrev han, så inderlig, at den forandring, som han foreslog »med lægdsrullernes og af- og tilgangslisternes indretning måtte blive så fuldstændig, at de foreslagne bestemmelser kunde blive bestandig vedvarende, og ingen nye forandringer fornødiges i den kommende tid«.

I de betænkninger, der afgaves, er der meget, som det kunde være fristende at anføre, men vi må nøjes med nogle enkelte

¹⁾ Admiralitets- og kommissariatskollegiets kgl. res. nr. 60/100, ³/₆ 1803.

²⁾ D. kanc. 4. dpt. Brevnr. 1484, ³⁰/₈ 1806.

træk. Fra den ene af de sjællandske krigskommissærer, kammerherre von Normann, fik Driberg tilslutning til sit forslag, og Normann ytrede desuden sin glæde over en tanke, som Driberg andensteds havde fremsat, og som gik ud på at forebygge misbrugen med de svagheder, som folk angav ved sessionerne for at slippe fri: man skulde straks indsende et vist antal til hvert regiment for at kureres der. »Det vilde sandelig være af den bedste virkning«, mente Normann. Han fandt også, at friheden for G M S (gammel mands søn) og S M S (svag mands søn) burde afskaffes. Bonden stod sig nu godt og behøvede ikke at have sin søn fri, men kunde gerne holde sig en palidelig tjenestekarl: »Herved vilde falde bort alle de kneb og forsøg til bedrageri«.

Hos major Schaumburg i Viborg var der ikke større begejstring for forslaget. Hans betænkning var blevet forsinket grundet på betændelse i begge hans øjne og gigt i den højre hånd, fremkaldt ved alt det onde, han havde lidt på sine sessionsrejser, navnlig i søsessionstiden. Han troede ikke, at forslaget vilde medføre større lettelse, og rullerne var ikke den største byrde. Det var notaterne, »hvis mængde og fornødne besvaring og berigtigelse forvolder uendelig skriveri og arbejde og mange ubehageligheder...«. Men, endte han: »alt dette kan være, som det vil — jeg kan Gudskelov arbejde — arbejder gerne — og hvad mine to kolleger (d. v. s. de 2 andre krigskommissærer i Jylland) præsterer, er ingen spørgsmål om, skal jeg også præstere...«.

Endnu mindre stemt for forslaget var kammerherre von Leuenfeld i Slesvig, der skrev: »De, det hele år vedvarende, alle sessionsforretninger påfølgende notater, kontrannotater, endelige notater, bemærkninger, bestandige forandringer, såkaldte arbejdslettelser, gør sø- og landkrigskommissærens embede til et sandt slaveri«. En patriot burde modsætte sig disse forandringer af alle kræfter. Han fandt desuden lejlighed til i betænkningen at indflette noget om, at en »langtjent« officer (som han) nu efter sin anciennitet burde have været regimentschef!

Noget lignende klager som Leuenfeld fremsatte den fynske krigskommissær, major M. Oldeland i Kerteminde. Han skønnede ikke, at de foreslåede forandringer kunde blive til aller-

mindste gavn, og skrev: »Man er så forvirret af de idelige forandringer, at ingen mands hukommelse strækker til at fatte lovenes hensigt. I alle andre embedsfag kan man derimod være sikker på at overse sine pligter og rettigheder efter nogle års erfaring; men ikke således i min stilling. Jeg er souffre douleur [syndebuk] for alting og ækel af et trældoms arbejde, som ikke er forbunden med andet vederlag end en god samvittighed«.

Derimod fik Driberg i det store og hele tilslutning til sit forslag fra de to fynske herredsfogeder, M. Knutzen i Lunde, Skam og Skovby herreder, og G. L. Baden i Bjerger, Åsum og Vinding herreder. Men da Knutzen i sin betænkning havde talt om den »føjelighed«, som lovene forundte bondekarlen til at opholde sig, hvor ham lystede, gav det Baden anledning til i voldsomme udtryk at falde over sin kollegas udtalelse. Baden var i sin forfattervirksomhed en stor bondeven — i praksis siges han derimod som herredsfoged at have været en egenrådlig hersker over bønderne — og han lod ikke lejligheden til at demonstrere sine anskuelse gå unyttet hen. »Mit retsprincip i det hele lægdsvæsen er«, skrev han, »at det unge mandskab bør have al den frihed til at opholde sig, hvor det vil, som kan forenes med pligten at værne for konge og fædreland. Flere indskrænkninger i denne frihed bør altså ikke finde sted, uden de, som lægdsrullernes orden uomgængelig fordrer. Da kongen ved sit velgørende bud af 20. juni 1788 løsnede bonden fra herremandens stavnsbånd, lovede han på det højtideligste og ved sit kongelige ord, at stavnsbånd aldrig tiere skulde pålægges Danmarks bondestand. Jeg ved derfor ikke, hvorledes man kan kalde bondekarlens ret til at opholde sig, hvor han lyster, en føjelighed, som lovene forunde ham, og tro, at denne føjelighed skal indskrænkes efter vedkommendes magelighed«.

Den kritik, Dribergs forslag som set mødte hos forskellige af krigskommissærerne, fik ham ikke til at afstå fra det. Det indsendtes til kancelliet sammen med de afgivne betænkninger, hvortil Driberg knyttede nogle bemærkninger. Således udtalte han, at han ikke troede, at landmilitsvæsenet var udsat for »ideligere eller flere forandringer end alle andre grene af Danmarks offentlige indretninger; i det mindste lærer erfaring, at der gives

nye love og påbud i alle fag, alt eftersom tiden og forandrede omstændigheder gør det nødvendigt, hvilket også er tilfældet ved landmilitsvæsenet«. Han holdt fast ved den grundsætning, »at vi alle er statens tjenere, at vor tid bør opofres til de os betrøede embeder, og at det bør være glæde og fornøjelse for embedsmanden gavnlig at virke i sin embedskreds«. (Hvor glædeligt og fornøjeligt det var for forskellige af krigskommissærerne giver de ovenfor citerede ytringer formentlig et levende billede af!). Om sølimitterne oplyste Driberg i sine bemærkninger, at der i året 1790 endnu ikke var taget nogen fast beslutning med hensyn til dem. Først i 1792 blev der indgivet forslag om, hvem der skulde være sølimitter, og i 1793 blev derefter adskillige landlægdsreserver betegnede som sølimitter i lægdsrullerne. Således stod sagerne hen, til sølimitterne ved ekstrasesionen 1802 blev fuldkommen organiserede og henlagt under søetaten. Samtidig burde begge etaters mandskab rettelig have været adskilt i lægdsrullerne, men alle de pågældende embedsmænd havde dengang nok at bestille med arbejdet ved ekstrasesionen. Men nu burde adskillelsen ske. Ligesom nu var flåden i øvrigt i tiden 1794—1802 blevet bemanded med sølimitter. I alt var der, oplyste han, 25,715 sølimitter. Over for kancelliet fremhævede Driberg, at såfremt hans forslag bifaldtes, vilde det være slut med forandringerne, »så fuldendes derved det manglende i de nye sølimitters organisation, og lægdsvæsenets indretning vil derved påtrykkes det sidste segl til varig fuldkommenhed«.

Kancelliet påtrykte også dette sidste segl og udstedte den 30. aug. et cirkulære, indeholdende de af Driberg foreslåede bestemmelser. Hovedpunktet var, som før sagt, den bestemte adskillelse mellem landreserverne og sølimitterne. De skulde føres hver for sig i uafbrudt løbeorden, og denne forandring burde gennemføres gradvis i løbet af de 3 år 1806, 1807 og 1808 og på de tider, da der indgaves nye lægdsruller. Kort før disse skulde indgives, skulde de pågældende lægdsforstandere dele lægderne i 2 dele, hvoraf 1. del indeholdt landreserverne, 2. del sølimitterne, der udtoges af den sidste lægdsrulle. Trods delin-

gen vedblev lægdsmanden at bestyre alt det til lægdet hørende mandskab. Hver af de 2 dele skulde begynde med nyt løbenr. 1. Hvor et lægd kun indeholdt værnepligtige af een slags, forsynedes lægdsrullen øverst på titelbladet med betegnelsen »udelt lægd«. Af- og tilgangslisterne skulde ligeledes deles i 2 dele, hvor det var nødvendigt. I de genpartslægdsruller, der udstedtes for generalkrigskommissæren og land- og søkrigskommissæren skulde fremtidig alene landreserverne anføres, da sølimitterne indførtes i de søruller, der samtidig udstedtes. Cirkulæret indeholdt endnu en række bestemmelser — en del begrundedes med, at de vilde lette arbejdet for lægdsforstanderne — men det vil her føre for vidt at omtale disse.

Trods Dribergs nævnte udtalelse om »det sidste segl« gik det dog, som han jo også selv var klar over, sådan, at tiden og forandrede omstændigheder medførte nye love og pabud også i hans fag. Driberg trak sig i øvrigt i 1819 tilbage fra dette. I 1840'erne kom der nogle vigtige nybestemmelser, hvorved der indførtes selvstændige lægdsruller for købstæderne, d. v. s. for det værnepligtige mandskab, der opholdt sig i disse. Den 10. maj 1843 udstedtes således en »plakat angående organisationen af en lægdsindretning i Danmarks købstæder med undtagelse af København«. I denne fastsattes det, at i stedet for, at købstæderne hidtil med hensyn til de værnepligtige personer, som der fandtes, havde været sat i forbindelse med de tilgrænsende landlægder, skulde der fremtidig i hver købstad — herunder indbefattet dens udenbys grunde — indrettes et eget lægdsvæsen. Dette skulde bestyres af byfogeden efter samme regler, som gjaldt for lægdsforstanderen og lægds mændene på landet, og det skulde høre under den land- og søkrigskommissær, i hvis distrikt købstaden lå. Plakaten indeholdt regler for, hvordan den første, særlige rulle for købstæderne skulde affattes. Den skulde være færdig til årets udgang, og fra næste års begyndelse vilde da den forbindelse ophøre, i hvilken købstæderne hidtil for lægds væsenets vedkommende havde stået med det nærmeste landdistrikt. Købstadlægderne fik de sidste numre inden for det amt, hvori de pågældende købstæder fandtes.

For Københavns vedkommende ophørte forbindelsen med amtet først i henhold til plakat af 10. dec. 1845 om »rigtigholdsens over det i København sig opholdende mandskab«. Plakaten ophævede forbindelsen mellem København og amtets 1. lægd, Hvidovre sogn, og bestemte, at København med Christianshavn, dens forstæder og uden for staden liggende grunde skulde have et eget lægdsvæsen under land- og søkrigskommissæren for 1. sjællandske distrikt. Den første lægdsrulle burde være »fuldfærdig« til udgangen af året 1846, og fra begyndelsen af 1847 vilde altså forbindelsen mellem København og Københavns amt op-høre.

I loven om almindelig værnepligt fra 1849 er der forskellige bestemmelser, som der her er grund til at fremhæve. Medens de værnepligtige som set hidtil indførtes i lægdsrullerne fra fødslen, forandrede dette nu til, at det først skete, når de pågældende var konfirmerede (eller efter det fyldte 15. år). Med 22-års alderen indtrådte den almindelige forpligtelse til landkrigstjenesten, og udslettelse af rullen skete som regel med det 38. år. Ved lægdsrullealder forstås den alder, den pågældende havde fyldt ved kalenderårets begyndelse. De søværnepligtige forblev i sørullen til deres 50. år og henførtes til en af følgende 3 afdelinger: 1. ungdomsrullen for mandskabet fra indskrivningsalderen til og med det 17. år. 2. hovedrullen over dem fra det 18. til det 38. år. 3. ekstrarullen for dem fra det 38. år til 50-årsalderen. Med det 50. år udgik de af rullen, men de, der ikke vilde beskæftige sig med søfart eller fiskeri, var berettigede til at blive udslettede med det 38. år.

I året 1849 foregik der desuden en omregulering af sølimit-distrikterne, og det bestemtes (skrivelse 20. aug. fra justitsmin.), at fremtidig skulde der kun udfærdiges nye lægdsruller hvert sjette år i modsætning til den hidtidige praksis hvert tredje år. Rullerne for 1848, 49 og 50 skulde indgives som sædvanligt, men herefter skulde i årene 1852, 54 og 56 og fortsat kun hvert andet år indgives nye ruller for $\frac{1}{3}$ af hvert landmilitdsdistrikt. På rullerne fra og med 1849 skulde der på hver side kun opføres 5 mand, medens det tidligere havde været 10. — Et par år senere

— ved lov af 23. marts 1851 — ophævedes generalkrigskommisariatet, og dets forretninger henlagdes under justitsministeriet. Ligeledes ophævedes søindrulleringsdistrikterne, og udskrivningen til søkristjenesten underlagdes samme embedsmænd som udskrivningen til landkristjenesten. Der dannedes 8 udskrivningsdistrikter.

Som det fremgår af et cirkulære af 7. juni 1856, havde der hidtil med hensyn til anførelsen af de værnepligtiges efternavne hersket en hel del vilkårlighed. I 1828 var det blevet fastslået, at børn skulde have et fast familienavn og ikke have skiftende efternavne, dannet af faderens fornavn med tilføjet -søn (eller -datter). Imidlertid stod værnepligtige også herefter ofte anført i lægdsrullerne uden familienavn eller med et sådant, dannet af faderens fornavn. Endvidere bibeholdt værnepligtige, der i militærtjenesten var kaldte ved fødestedet, ofte dette som efternavn. Cirkulæret bestemte derfor, at de værnepligtige i lægdsrullerne og andre hertil hørende ekspeditioner nøjagtig skulde anføres med for- og familienavne.

Værnepligtsloven af 1861 havde om indførelsen i rullen den bestemmelse, at den skulde ske straks efter det fyldte 15. år; det var altså omtrent som i loven 1849. Udslettelsen skete ligeledes med 38-årsalderen. Loven selv og et senere cirkulære (25. sept. 1861) påbød i henhold til dens nye bestemmelser om, hvem der var søværnepligtige, indrettelsen af nye søruller. I disse kunde man dog først indføres efter det 18. år, idet man ikke før denne alder kunde få betegnelsen halv- eller helbefaren, der var forudsætningen for indførelsen i sørullen. Man vil altså kunne vente at finde alle værnepligtige før det 18. år i lægdsrullerne.

Ved et cirkulære af 31. dec. 1861 gaves der en del nærmere regler for, hvordan lægdsrullevæsenet skulde indrettes fra og med det følgende år. Tilgangslisterne, der som hidtil skulde gælde kalenderåret, skulde betegnes med et bestemt litr., for 1862 M, for 1863 N. osv., og hvert års tilgangsliste skulde begynde med løbenr. 1. Skemaet for tilgangslisten til lægdsrullen var lidt forskelligt fra det for tilgangslisten til sørullen. Begge begyndte med rubrikkerne litr., løbenr., faderens eller moderens

og sønnens fulde navn. Derefter fulgte sønnens fødested, fødselsår og højde i tommer, men skemaet for sørullen havde ikke højderubrikken. Den sidste — fælles— rubrik var »vedtegninger«. Med hensyn til spørgsmålet om nye ruller udtaltes det, at omskrivning først skulde ske, når der til et amt var 10 års tilgange, derunder indbefattet de nuværende ruller. I så fald omskrevs kun de 5 ældste årgange. For sørullens vedkommende indeholdt cirkulæret et skema, der fremtidig skulde følges. Det har foruden tilgangslistens rubrikker de to rubrikker »udmønstret« og »afmønstret« foran »vedtegninger«, og i denne sidste rubrik er desuden trykt »tilført fra«. Sørullens værnepligtige måtte jo i forvejen have stået i en eller anden lægdsrulle.

Ved værnepligtsloven af 1869 rykkedes tidspunktet for indførelsen i lægdsrullen frem til det 17. års lægdsrullealder, og denne regel gentoges i loven 1912 og er således den endnu gældende. Tidspunktet for udslettelse af rullen blev det samme som tidligere. Loven 1869 delte atter landet i de 6 udskrivningskredse, som også loven af 1912 har. De 6 kredse omfattede: 1. København samt Københavns og Frederiksborg amter. 2. Holbæk amt (undtagen Samsø m. fl. øer), Sorø, Præstø og Maribo amter. 3. Odense og Svendborg amter samt Vejle amt (undtagen Bjerge, Hatting og Nørvang herreder og købstaden Vejle). 4. Århus amt med Samsø m. fl. øer, Ribe og Randers amter samt de under 3. undtagne herreder og Vejle by. 5. Viborg, Ringkøbing, Thisted, Ålborg og Hjørring amter. 6. Bornholms amt. Ved cirkulære af 28. marts 1871 gaves der nye bestemmelser om rullernes omskrivning under henvisning til den skete forandring af udskrivningskredsene.

De i rigsarkivet beroende ruller og deres benyttelse.

De ruller, som opbevares i rigsarkivet, er de, der i sin tid er blevet indleveret fra krigskommissærerne (senere udskrivningscheferne) til generalkrigskommissæren (senere udskrivningsvæsenets revision). Herfra er de så blevet afleveret til arkivet. Den første aflevering fandt sted i vinteren 1917—18 og omfattede ruller og tilgangslistes til og med året 1850. Senere har der

fundet endnu et par afleveringer sted. De sidste (eller nyeste) lægdsruller, der haves i arkivet, er tilgangslister for dem, der er fødte i 1890, og som er indførte i listen for 1908, der har bogstav F. For sørullernes vedkommende bærer den sidst afleverede rulle bogstav Z og omfatter tilførsler i året 1900 for søværnepligtige fødte omkring 1880 eller lidt før. Da rullerne selvfølgelig også fremtidig vil blive afleverede til arkivet, vil tidspunktet for de sidste her beroende ruller stadig rykkes fremefter.

Med hensyn til spørgsmålet om de ældste ruller er det i det foregående nævnt, at de ældste lægdsruller er fra årene 1789—92. Derefter fortsættes så, som det også er omtalt, med ruller hvert 3. år (fra 1850 hvert 6. år, senere med endnu længere mellemrum) og med årlige tilgangslister. Afgangslister forefindes ikke, men afgangsen ses i rullerne. Særskilte søruller findes fra året 1802 (eller 1803) såvel for sølimitdistrikterne som for købstæderne. For det fynske distrikt findes der dog allerede særskilte søruller fra 1796 og fremefter. For de andre distrikter må sølimitterne i tiden før de særskilte søruller søges i de almindelige lægdsruller.

Foruden rullerne for kongeriget findes der i rigsarkivet nogle enkelte ruller fra Sønderjylland. Således er der fra 1. jan. 1844 søruller for byerne Æroskøbing (Ærø hørte jo før 1864 til Sønderjylland), Sønderborg, Åbenrå, Haderslev og Tønder, fra 1845—46 findes nogle til- og afgangslister for Gottorp amt og 1. adelige Angler godsdistrikt, og for tidsrummet 1848—50 er der lægdsruller (Lage-Register) for Haderslev amt og for det fyrstelige augustenburgske distrikt og Ærø. Endelig haves der for Haderslev amt, hvoraf »de 8 sogne« som bekendt ved fredsslutningen 1864 forblev ved Danmark, lægdsruller fra 1854 og c. 1861 samt forskellige af- og tilgangslister. For Ærø er der lægdsruller fra omtrent samme tid som for Haderslev amt, nemlig fra 1854 og fra 1. jan. 1863.

I øjeblikket er det kun rullerne til og med 1860, der er tilgængelige for almindelig benyttelse. Denne tidsgrænse er sat af hensyn til de vedtegninger om straffede personers dom og straffetid, som rullerne indeholder. Året 1861 danner også et naturligt skel ved værnepligtsloven fra samme år og ved de da skete for-

andringer i udskrivningsvæsenet. For benytteren af lægdsrullerne er det altså for tiden kun det i den foregående fremstilling, som omhandler tidsrummet før 1861, der har praktisk interesse.

Ved rekvisitioner af lægdsruller opgives sogn og amt. Derimod har arkivet ikke hidtil krævet opgivet lægdets nr., men den, der ekspederer sagen, har selv skrevet dette til efter de fortegnelser over lægderne, som findes. Der haves således et håndskrevet alfabetisk register over samtlige sogne med lægdsbetegnelse efter de gamle og nye amter (d. v. s. før og efter 1793). I 1850 udgav justitsministeriet en fortegnelse over »samtlige amters lægder og sogne«, og i 1857 kom hertil et tillæg, fremkaldt ved, at Københavns og Roskilde amter var forenet til eet amt med hensyn til rulleføringen.

Efter værnepligtsloven 1869 fulgte i 1870 et cirkulære med »inddeling og nummerfølge for lægderne i Danmark«. Lægderne fik herved fortløbende numre i hver udskrivningskreds, medens princippet hidtil havde været, at lægderne inden for hvert amt havde fortløbende nr. Denne nye nummerering fra 1870 er i øvrigt bragt i anvendelse på de fleste ruller fra 1860'erne. Man har i udskrivningsvæsenets revision påtrykt de nye numre for lægderne på rullerne, der påskrevet har de gamle numre, og derefter er rullerne indbundet efter den nye nummerfølge. Ved benyttelsen af disse ruller må man altså huske på, at man skal have lægdsnummeret fra 1870.

Det vil af den foregående skildring forstås, at det navnlig er lægdsrullerne for tidsrummet ca. 1790—1850, der har interesse for slægtshistorikeren. Rullerne omfatter i dette tidsrum det værnepligtige mandskab fra fødselen til udslettelsen af rullen, og der forefindes ruller fra hvert 3. år. Ved man, hvor en værnepligtig person opholder sig i et år, i hvilket der er forfærdiget lægdsrulle, kan man finde ham i denne og derved hans alder, fødested og fader. Gennem ruller og tilgangslister sættes man desuden i stand til at forfølge en person under vedkommendes eventuelle flytninger. I lægdsrullen findes desuden angivelse af de værnepligtiges højde ved sessionerne og jo om, hvad de bliver udskrevet til.

Sørullerne indeholder ligeledes adskillige værdifulde oplysninger for det i dem indførte mandskab.

Det er en ganske interessant kendsgerning, at lægdsrullematerialet er bedst — set fra en slægtshistorikers synspunkt — fra det tidsrum, hvor folketællingsstoffet som før sagt er mindst værdifuldt. De to kilder supplerer altså på udmærket måde hinanden. Efter 1850'erne og navnlig senere igen er lægdsrullerne langt fra så god en kilde. Der er langt mellem de egentlige ruller, og de omfatter først »mandskabet« fra 15-, senere 17-årsalderen. Man skal da for at kunne finde de eftersøgte personer i tilgangslisterne både kende deres alder og, hvor de opholder sig på det tidspunkt, de som 15- eller 17-årige skal optages i rullen. En særlig værdi har rullerne dog stadig ved den mulighed, de frembyder for at forfølge de værnepligtiges flytninger i den tid, i hvilken de står anført i rullen.

Med hensyn til spørgsmålet »flytninger« vil det dog være rimeligt at betone, at pligten til at melde flytning vel næppe altid er efterkommet af de værnepligtige. Det kan her anføres, at Rockstroh i sin tidligere nævnte bog om den nationale hær bemærker (III, s. 367), at tilsynet med »det vandrende folk« i tiden efter 1788 var meget svagt: »Den virksomhed, der i så henseende senere udøvedes af politimyndighederne, lægdsforstanderne, påhvilede endnu godsejerne, der dog nu var temmelig ligeglade med, hvorledes det gik; og selv for dem, der havde god vilje til at opfylde deres forpligtelse i denne henseende, var det vanskeligt at gennemføre tilsynet. Man forstår bedre dette, når man har set, at selv i vore dage med den hærske af politimennesker, der holdes, og de folketællingslister, der udfærdiges, sker det jævnlig, at militære rønmingsmænd, »bortgæede«, i årevis ganske åbenlyst opholder sig i by og på land uden at blive »opdaget«. Men selv om der altså nok kan være visse mangler ved lægdsrullevæsenet, må det dog på den anden side hævdes, at de i det foregående skildrede bestræbelser for at skaffe god orden i dette fag satte frugt, bestræbelser, udsprungne af det synspunkt, »at vi alle er statens tjenere, og at vor tid bør opofres til de os betroede embeder«.

HJEMSTAVNSLÆRE I KØBENHAVNSKE KOMMUNESKOLER.

Foredrag ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde
i København 1935. Af *Alfred Jeppesen*.

Naar Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening har vist mig den Ære at indbyde mig som Taler her i Eftermiddag, saa maa jeg allerførst sige, at jeg har haft mine Betæneligheder og ment, at Emnet maaske ikke var interessant nok. Men jeg siger Tak for den Tillid, der er vist mig, naar man alligevel har anmodet mig om at tale om Hjemstavnslære i de københavnske Kommuneskoler.

Det Undervisningsstof, jeg i den Forbindelse gerne nøjere vil pege paa, danner kun et lille Felt indenfor en meget rig og vidtstrakt Arbejdsmark. Hjemstavnsundervisningen er jo nemlig udgaet fra den omfattende Bevægelse, der hedder Hjemstavnsforskningen, en Bevægelse, der har haft Evne til at beskæftige saa mange Sind, fordi den inden for sine Rammer har kunnet rumme baade Videnskabsmanden, den historisk trænede Forsker, og den almindelige Lægmand, der ønsker at opleve Historien i Glimt og som Anskuelse gennem synlige og haandgribelige Minder.

Med Hjemstavns Særpræg som det naturlige Grundlag for Undersøgelserne har man søgt frem ad mange forskellige Veje; men jeg skal ikke her nævne den lange Række af Foreninger, Institutioner og Sammenslutninger, der hver for sig søger Museers, Arkivers og Bibliotekers Bistand for at kunne løse deres specielle Opgaver.

Hele denne Kulturbevægelse med Hjemstedet som det samlende Midtpunkt er ikke opstaaet for at give Lokalpatriotismen Betingelser for en Udvikling, der peger hen imod Snæversind og Kortsyn eller for at understøtte en gold Følelse af Selvtilfredshed. Bevægelsen vil bane Vej fra det lokale til det nationale, fra det særprægede til det mere almenmenneskelige. Og det forekommer mig, at den værdifulde Kerne i al Hjemstavnsforskning saaledes bliver en Stræben efter at naa til Erkendelse af egne Kaar forenet

med Trang til at ogsaa at forstaa Folk, der lever under helt andre Livsformer. De, der tænker saadan, hævder overfor de mere kosmopolitisk indstillede — og med megen Ret synes jeg — at selv om Hjemstavnen er stærkt begrænset i Omfang, saa er den saa meget desto dybere i Indhold.

Der er ingen Tvivl om, at der paa mange Omraader kan spores en Tendens i Tiden, der værdsætter Hjemfølelsen mere bevidst end tidligere. Det giver sig Udslag lige ned til det moderne Foreningsliv. Hjemkære Jyder herovre i den københavnske Udlændighed hygger sig om jydsk Almuekost og jydsk Digtning. Fynboer, Langelændere, Bornholmere, Erøboere o. s. v. her i Byen samles om det fra Fædrene nedarvede, og de genopfrisker Slægtens Minder i Tidsskrifter af historisk-topografisk Indhold. I denne Sammenhæng maa jeg have Lov til et Øjeblik at standse ved de historiske Samfund, der lader afholde Hjemstavnskursus og udgiver Aarbøger med stedkendte Mænds og Kvinders Bidrag. Og idet jeg nærmer mig Skolens Opgaver, er det rimeligt at minde om, at ikke mindst for den opvoksende Slægt har den Art Læsning, som disse Skildringer byder, sin meget store Betydning. Mange opvakte Dreng og Pige har ved at tilegne sig de lettere skrevne Beretninger i disse Aarbøger faaet en Viden og en Paa-virkning, der bandt dem med stærke Baand til deres Barn-domsegn.

Lærerne ude omkring i Sognene har tit været imellem dem, der var Føregangsmænd, naar det drejede sig om Undersøgelser og Beskrivelser af Egnens Fortidsminder, og deres Beskæftigelse med disse Ting vil ikke kunne undgaa at sætte Spor i deres Undervisning. Mange Lærere har her som en selvfølgelig Ting røgtet et Hvert af Værdi — ikke mindst igennem Aftenskoleundervisningen for de unge.

Fra min Barndom i Vestjylland mindes jeg Skoler — ofte i afsides Hedeegne — hvor det var en Selvfølge, at man i Historie-timen drøftede Omgivelserne, saadan som de laa lige for Børnernes Øjne: Herregaarde og Kirker, Voldsteder og Ruiner, Tingpladser og Gravhøje o. s. v. Ja, selv de gamle, i pædagogisk Henseende maaske ikke alt for godt funderede Vinterlærere var ikke

helt at foragte, netop paa dette Omraade, hvor de — uden nærmere at filosofere over Fagets Natur og Metodik — underviste deres Elever i Hjemstavnslære.

Men nu den moderne Skole! Hvordan ser Skolen af i Dag paa en saadan Opgave? Den er vel saa psykologisk indstillet, at den gennem sin Undervisningsform og Arbejdsmaade, der jo søger at lægge alt til Rette efter Barnets Tarv, ogsaa imødekommer en Trang, der spores hos det aandeligt sunde Barn til at faa Oplysning om noget af det, der ligger uden for Hjemmets Tærskel?

Hvis vi tænker paa den københavnske Kommuneskole og ser efter paa Timeplanen — ja, saa opdager vi, at der eksisterer et Fag, der ganske rigtigt hedder Hjemstavnslære, og alt synes altsaa at være saare godt. Men ser vi nærmere efter, saa opdager vi, at saadan som Ordet bruges i Undervisningsplanen, betyder det ene og alene den forberedende Geografi- og Zoologiundervisning og praktiseres kun i de nederste Klasser mellem de alleryngste Børn. Men der er egentlig ingen som helst Grund til, at Hjemstavnslæren standser ved Smaa børnene, den bør tværtimod efter manges Mening tages op igen i vore øverste Folkeskoleklasser, i 6., 7. og 8. Klasserne, hvor Eleverne er 12, 13 og 14 Aar gamle; men den bør tages op med andre Midler og stræbende mod andre Maal.

I Erkendelse af de øverste Klassetrins meget vanskelige Stilling har den nye Læseplan for Københavns Kommuneskoler anvist nye Veje og meget nyt Undervisningsstof og peget paa en Række nye Opgaver — alt sammen en udmærket Hjælp til at give de sidste Aars afsluttende Undervisning en Fornyelse og en Friskhed, som nok kan tiltrænges.

Folk, der staar midt i det daglige Skolearbejde og kender enhver Detalje i det, de ved, at Børnene i den Alder trænger til at komme ind under lidt ændrede Arbejdsformer og har godt af at blive ført ind paa Emner, der ikke før har været Lejlighed til at behandle. Det er ikke uden Grund, at man har talt om, at de var ved at være skoletrætte og ikke saa nemme at interessere og have med at gøre som tidligere. Det er kun faa Dage siden, at jeg saa en kendt Skolemand udtale: »Enhver, der har undervist disse

Børn, ved, at der her foreligger et Problem«. Der har været mange Planer og Forslag fremme for at give de sidste Aars Undervisning større Værdi og større Tiltrækning for Børnene, og uden paa nogen Maade at mene at have fundet de vises Sten, vil jeg nævne Hjemstavnhistorien som et Omraade, hvis Opdyrkning til Skolebrug maaske kan yde et Bidrag til Løsning af Spørgsmaalet.

I de senere Aar er der kommet en Række historiske Lærebøger og Læsestykker, som har været de Historielærere, der ønskede at give Kulturhistorien en mere fremtrædende Plads, til uvurderlig Hjælp. Den lille Oversigtsbog, den tørre Lærebog og den ganske kortfattede Ledetraad gennem Historien er vist nok opgivet de allerfleste Steder og er blevet afløst af Læsestykker, som Lærer og Elever taler om og bearbejder, men som ikke er et Huskestof, der møjsommeligt bankes ind i Hjernen. Mange af disse kulturhistoriske Læsestykker er fortalt saadan, at Børnene gerne læser dem og ser paa de Billeder, der er knyttet til dem.

Naar jeg har arbejdet med den Slags Undervisningsstof, har jeg lagt Mærke til, at hver Gang vi mødte historiske Begivenheder, der knyttede sig til København, blev Børnenes Interesse skærpet. Saa snart de kendte Steder blev nævnet — Christiansborg, Gl. Torv, Højbroplads, Frederiksberg Allé eller hvad det nu kunde være — øgedes deres Opmærksomhed. Nogle af dem havde ved en eller anden Lejlighed staaet paa disse Steder og kendte Omgivelserne. Historien blev pludselig knyttet til deres egen Verden, til deres egen Færden.

Og jeg gjorde snart endnu en Erfaring, den nemlig, at jo nærmere den historiske Fortælling kunde komme det Sted, hvor de daglig færdedes, legede og løb Ærinder, jo mere spidsede de Ører, og jo tiere kom de frem med Spørgsmaal — maaske ikke lige med det samme, men senere, naar de fik tænkt lidt over, at de paa en vis Maade ogsaa levede paa historisk Grund, som det hedder paa de voksnes Sprog.

Hvis man kan fortælle Bybørnene, og i dette Tilfælde Hovedstadsbørnene, deres Kvarters Historie, kan man være nogenlunde sikker paa, at de nok skal høre efter — ogsaa de ikke særlig bogligt begavede, og hvis man nu som Lærer er blevet interes-

seret i dette særlige Undervisningsstof, men synes, at man alligevel ikke kan overkomme at lægge noget større Arbejde deri, saa kan man dog maaske som en Begyndelse udvide og i særlig Grad levendegøre de Afsnit, der inden for den almindelige Danmarks-historie beskæftiger sig med Københavns Fortid.

En saadan stærkere Fremhæven af disse Episoder vil blive som Hvilepunkter paa den historiske Vandring fremefter. Det vil blive en Art Hjemstavnslære gemt som en Kerne i Omtalen af hele Landets Historie. Hvis Læreren faar Lyst til at gaa videre, ja, saa kan man tænke sig, at Byens Fortidsliv bliver draget saa stærkt og afgjort i Forgrunden, at han derfra leder Traadene ud til andre Egne og til andre Kulturskildringer, idet han følger den gyldne pædagogiske Regel: fra det nære til det fjerne.

Men er der nu i det hele taget nogen videre Grund til at bruge en Del af den kostbare Skoletid til Orientering i den By, hvor Børnene vokser op?

Jeg tror det, og jeg skal straks komme tilbage til Spørgsmaalet; men forinden vil jeg gerne gøre et lille Svinkeærinde og indskyde, at jeg for nogen Tid siden traf over et engelsk Tidsskrift, og deri stod omtalt, at Londons Skolemyndigheder havde udarbejdet en Beretning, hvoraf det fremgik, at langt den overvejende Del af Skolebørnene svævede i den dybeste Uvidenhed — som der stod — om den By, hvori de levede. Derefter fulgte en Del grelle Eksempler paa, hvor kvarterbundne — virkelig stavnsbundne — de var. Naturligvis lurer der i den enorme Færdsel saa mange Farer paa Børnene, at det slet ikke gaar an at lade dem færdes paa egen Haand. Artiklen gav Meddelelse om en Forening, der var blevet stiftet, og som havde til Formaal at støtte de Lærere i Folkeskolen, der ønskede at føre deres Elever ud paa Ture, saa de fik Lejlighed til at se andet end Husrækkerne i deres egen allersnævreste Bydel. Til Slut fik man den lidt ondsksfulde Oplysning, at de, der bedst kendte London — dens Seværdigheder og dens Historie — var Udlændinge, der var bosiddende i Byen.

Men naar vi nu vender os fra Verdensbyen til vore hjemlige

Hovedstadsforhold — hvordan saa! Hvordan staar det til med Børnenes Kendskab til den By, de vokser op i!

Ja, jeg har prøvet at lade nogle Drengene og Piger i de ældste Folkeskoleklasser udfylde et lille Spørgeskema, der skulde give et Fingerpeg i Retning af, hvad de kender og ikke kender.

En Mængde Børn paa Vesterbro har aldrig sat deres Ben paa Christianshavn. Langt flere, end man tror, vil have meget svært ved at finde Kongens Nytorv — for slet ikke at tale om det kongelige Teater. Østerbro er tit et noget mystisk Begreb, en taaget Provins for Vesterbrobørn — naar lige undtages Langelinie. Rundetaarn »staar i Bogen« med Billede og det hele; men at det ogsaa staar paa Købmagergade, ved mange i 6. Klasse ikke. Ikke engang Konfirmanderne besøger nu længere Chr. d. 4.s Stjerneborg — de tager til Flyvepladsen i Stedet for.

Hvis man nu forudsætter, at en københavnsk Lærer gennem sine Erfaringer og Smaaoplevelser med Børnene er naaet til, at han kunde ønske at give dem en Del Byhistorie — hvordan er han saa stillet?

Ja, jeg tror, at han ret hurtigt vil faa en Fornemmelse af, at Opgaven er dobbelt. Det mangeartede og vidt forgrenede Stof, han kommer til at arbejde med, maa til Undervisningsbrug ligesom ordnes i to Skuffer.

For det første vil han ønske at give Børnene en nogenlunde sammenhængende Fremstilling af Københavns Historie, saa de følger Byen, fra den dukkede op som Stenalderboplads og Bondeby til 1935's Handels- og Fabrikscentrum.

Fra bindstærke Værker som Traps »Danmark«, Daniel Bruuns »Danmarks Land og Folk«, fra O. Nielsens, Carl Bruuns og Liisbergs udførlige Bøger om København kan man hente en Rigdom af Stof; men man kommer ikke uden om, at det er et ret besværligt, selv om det samtidigt er et interessant Arbejde at uddrage, ordne og omforme Emnerne, saa de bliver forstaaelige og levende indenfor et Klasseværelses Vægge. Indtil nu er der kun gjort faa Forsøg paa at lægge Københavns Historie til Rette for vore Elever. Her er Viceskoledirektør Holger Rützebech gaaet i Spidsen med sin Bog: »Absalons By«. Her træffer man den rette For-

tælleform, der synes saa let, naar Ordene først staar der, men koster de allerfleste Skolebogsforfattere megen agtpaagivende Flid. Da Bogen udkom for en 25 Aar siden, oplyste Forfatteren i sin Fortale, at han her nedskrev Københavns Historie, som han fortalte den for Drengene i Skolen, og som han vidste, de kunde lide at høre den; men han pegede ogsaa i denne Sammenhæng paa, hvor vanskeligt det er at give et passende Udvalg af det overvældende rige Stof.

Hvis Læreren har givet sine Elever et Indblik i Byens Historie — maaske plukket enkelte Afsnit ud og arbejdet med dem gennem flere Timer — saa vil han ganske sikkert en skønne Dag forsøge at gaa et Skridt videre og rykke endnu tættere ind paa Opgaven. Han vil give Børnene større Viden om den Plet, hvor de lever. Han vil give dem Detaljeoplysninger om det nære og det kendte, der spiller med ind i deres daglige Færden. Vi er hermed naaet til den anden Skuffe, som jeg talte om før, til den anden Side af Københavns Historie i Undervisningens Tjeneste, nemlig Kvarterbeskrivelserne.

Og hvilke Hjælpemidler staar der saa her til Lærerens Raadighed?

Ja, først og fremmest en lang, lang Række Bøger og Skrifter, der uddyber de enkelte Bykvarterers Udvikling og Historie. Det er umuligt at nævne Forfatternavne og Bogtitler, saadan en Vrimmel er der, og baade de københavnske Bibliotekarer og Boghandlere kan tale med om, hvordan Folks Interesse for den Slags Læsning er i stadig Stigen.

I lang Tid savnede man ved den hjemstavnsprægede Undervisning gode topografiske Kort over Byen; men for et Par Aar siden udkom et Atlas med henimod en Snes Hjemstavnskort over København; de var udarbejdet af Geodætisk Institut i nøje Samarbejde med et pædagogisk Udvalg, der for øvrigt ogsaa sørgede for nye Kort til de sønderjydske Skoler. Til Københavns-Atlasset hører nogle stærkt simplificerede, løse Omridskort over Byens Kvarterer. De er tænkt som Arbejdskort for Børnene, saadan at de paa dem indtegner de historiske og geografiske, topografiske og naturhistoriske Enkeltheder i den Bydel, som Klas-

sen arbejder med. Disse Kort kan saa senere indfattes i Børnenes Arbejdsbøger.

Gennem disse Kort er vi paa det Omraade kommet nogenlunde paa Højde med vore Nabolande, hvor Undervisning i Hjemstavns Historie drives i ret stor Udstrækning. I Sverige er der udsendt en Mangfoldighed meget billige Hjemstavnskort baade til Brug for de enkelte Elever og for Klassen i sin Helhed. I Norge er der udkommet Fylkeskort til Hjemstedlære, og i vort sydlige Naboland, Prøjsen, forholder det sig saadan, at hver eneste Skole Landet over skal være forsynet med fortrinlige Hjemstavnskort. Paa Skolemuseet i Frederiksberg Allé — eller »Statens pædagogiske Studiesamling« som det nu officielt hedder — kan man se en Del Prøver paa Kort fra vore Nabolande.

Foruden Fortælling, Bøger og Billeder fra forskellige Værker kan Undervisningen i høj Grad støttes af Lysbilleder. De skal helst vises paa en særlig præpareret Skærm, en Daglysskærm, som den kaldes, saa man er fri for alt Besvær med at blænde Vinduerne af. De kommer og de forsvinder, naar man ønsker det, og de kan paa den Maade passes ganske nøjagtigt ind i det Emne, der behandles i Timen. Der foreligger nogle let tilgængelige Serier med Tekst f. Eks. af Knud Bokkenheuser og Museumsinspektør Aksel Jensen. I kronologisk Orden giver de udmærkede Illustrationer til Københavns Historie.

Det, der først og fremmest fanger Børnenes Interesse, er Billeder fra deres eget Bykvarter. De kan jo nok af og til være noget vanskelige at fremskaffe, navnlig for Skoler langt ude paa »Broerne«. Men med nogen Sporsans lader de sig nu alligevel nok opdrive. Grosserer Zachariaes statelige Billedværk »Før og Nu« er en sand Guldgrube at søge til, og hvis man først kommer i Gang, vil det vise sig, at det slet ikke er saa svært at faa fat paa Billeder, selv fra Yderdistrikterne. Da jeg i sin Tid begyndte Hjemstavnsundervisning paa en Skole langt ude paa Vesterbro, havde jeg egentlig ikke megen Tro til, at min Billedsamling vilde forøges særligt; men i Aarenes Løb er der stadig dukket nyt Illustrationsmateriale op. Ikke mindst ved Børnenes Hjælp. De kommer med Fotografier og Billeder hjemmefra og

skal hilse og spørge fra Forældrene, om det var noget for Skolen, og Bedsteforældrene kiger deres Gemmer efter og giver af et glad Hjerte — maaske en lille Smule rørt over, at de unges Tanker bliver beskæftiget med Ting fra deres egen Ungdomstid.

Gennem Lysbilleder kan man give Børnene Begreb om deres Bydels Forvandling fra aabent Land og Provinshygge til moderne Storstad, eller man kan gennem en anden Serie f. Eks. tage dem med paa en Spadseretur igennem København paa Frederik den Sjettes Tid og orientere dem i deres Fødeby, som den saa ud netop for 100 Aar siden, i deres Oldeforældres Dage.

Vi begynder paa Valby Bakke, beder i den gamle Kro Sorte Hest, aflægger Besøg paa Bakkehuset, kiger indenfor hos Vesterbros »Kunstmagere« i deres Gøglerboder, blander os mellem Markedsgæsterne paa Trommesalen, passerer Bøndernes Vogne ved Acciseboden, smutter indenfor i Carstensens Tivoli og kommer over Halmtorvet — en Del af den nuværende Raadhusplads — og naar inden for Voldene, hvor vi gaar Tur i Filosofgangen.

Saa gaar det Byen rundt ad Kærlighedsstien til Nørrebros Assistens Kirkegaard og til Nyboders Rækkehuse, vi færdes i Gammel-Københavns krogede Gader, aflægger Besøg ved Hovedvagten, ser Borgervæbningen træde an, gaar i Høkerloge i Det kgl. Teater, overværer en Fødselsdagsfest i Gældsfængselet, kører med »Kaffemølle« til Skoven, gæster Klubberne og er Deltager ved Pjaltborgs Brand. — Gennem Billeder og Tekst prøver man — saa vidt gørigt — at mane det gamle København frem og knytte det svundne til det nutidige.

Foruden de Hjælpemidler i Hjemstavns-lære, som jeg allerede har nævnt, findes endnu et — og et ganske udmærket — nemlig Museumsbesøg. Det skal være forberedte Besøg, hvor hele Klassen eller de enkelte Elever ved, hvad det er, de skal opsøge, saa en vis Spænding bliver udløst igennem Synet af de Ting, som Læreren eller Bogen har omtalt. I denne Forbindelse vil jeg gerne have Lov til først og fremmest at nævne Københavns By-museum paa Raadhuset. Museets Direktør, Hr. Magister Axel Jensen, har lige fra første Færd vist Tanken om en nærmere

Forbindelse mellem Skolerne og Bymuseet sin Sympati og virket for et Samarbejde.

En Gennemgang af Museets Sale er som en Vandring gennem Byens Historie, og med den kulturhistoriske Videnskab som Basis er alt ordnet saa klart og overskueligt, at Eleverne snart vil finde sig til Rette i de smukke Omgivelser. Ved Siden af den rent historiske Viden, som Samlingen kan give dem, vil de ogsaa modtage mange Skønhedsindtryk, ikke mindst ved at betragte de Malerier, der dækker Væggene. Gang paa Gang har hele Klasser, mindre Grupper eller enkelte Elever besøgt Museet, og i Tilgift er de tit blevet fulgt op i Raadhustaarnet, saa de kunde se Byen af i Dag. For første Gang gaar det her op for mange af dem, hvor stor deres Hjemby er, og for mange af dem er det en Opdagelse, at København virkelig er i den Grad havomflydt, som det levende Billede dybt under deres Fødder viser.

Fra Museumsbesøg er det næste Skridt, at Børnene selv rykker i Marken eller altsaa rettere i dette Tilfælde: i Byen.

Navnlig Drengene er jo fødte Spejdere og Stifindere, og ogsaa denne Side af deres Natur kan Historieundervisningen tage til Indtægt, naar det sker paa en fornuftig Maade. De har megen Lyst til at gaa ud paa smaa Opdagelsesture. I nogle af de Klasser, jeg underviser, bliver der af og til givet nogle Opgaver, der gaar ud paa at finde særlig karakteristiske Steder, og de har som Fællesmotto: Kend København.

Det siger sig selv, at der aldrig maa lægges Pres paa Eleverne. Hvis de har Lyst og Tid og Lejlighed, gaar de i Gang med Spørgsmaalene, og hvis de ikke har, ja, saa føler de sig absolut ikke ringere af den Grund. Nogle besøger maaske en af de gamle, statelige Købmandsgaarde paa Christianshavn eller finder den sidste Levning af Christian den Fjerdes Rækkehus i Nyboder. Andre opdager, at Valbys allerførste Jernbanestation endnu ligger gemt mellem høje Huse, finder Minder om en Pestkirkegaard i det indre Kvarter eller opleder en særlig morsom Indskrift over en Gadedør. Opgaverne er jo mangfoldige; de kan varieres stærkt, og de kan maaske ogsaa hjælpe til at bringe et vist Samarbejde mellem de forskellige Fag, f. Eks. mellem Historie og

Geografi, Dansk, Tegning og Skrivning. Nogle af de store Børn gør sig megen Umage med de historiske Opgaver. De beskriver de Steder, de har besøgt, de vedlægger Tegninger og Fotografier og Avisudklip, og de meddeler Ting af mere privat Karakter. »Noget, som min Onkels Ven eller min Fætters Chef engang har fortalt« o. s. v.

Hver Klasse plejer desuden at have en fælles Mappe med Billeder og Artikler om københavnske Forhold, og gennem Avisudklip fra Dagbladene bliver Børnene holdt lidt à jour med Byens Udvikling og Forandringer. Udklippene samles i en Bog, der senere faar Plads paa Skolens Læsestue. Gennem dette Avisstof faar Børnene lidt at vide om Udgravninger og om Fund i dybe Jordlag, og enkelte af dem er paa Færde, naar gamle Ejendomme skal tømme og rives ned for at give Plads for Færdsel eller Nybebyggelse.

Da Nationalmuseet blev bygget, havde jeg en 7. Folkeskoleklasse, der var meget ivrig til at besøge de gamle Huse i Stormgade og Vestervoldgade, lige inden de blev jævnet med Jorden. Jeg ved ikke rigtig, hvor meget de fik ud af deres Ekspeditioner, men en af Drengene hjembragte i hvert Fald et udmærket Fotografi af Statsminister Staunings Barndomshjem i Vestervoldgade. Det kunde maaske nok give en Kommuneskoledreng lidt at spekulere over og maaske være en Spore fremad.

Til det sidste store nordiske Skolemøde, der holdtes her i København for faa Aar siden, var der knyttet en meget omfattende Udstilling. Den viste, hvordan Børnene efterhaanden var naaet frem til mere selvstændigt Arbejde i næsten alle Fag. Den fastslog, at den danske Skole var blevet en Arbejdsskole i alleregentligste Forstand. En særlig Afdeling omfattede alt, hvad der knyttede sig til Hjemstavnsundervisning, og havde til Motto: Guldet ligger dig for din Fod. Med stort Besvær var der her fremstillet hele Landskabstyper i ægte Materiale; det var blevet bragt ind fra det aabne Land, saa man havde det hele »liggende for sin Fod«. I Grusgraven havde man Danmarks Tilblivelse, i Kæmpehøjen Begyndelsen til Landets Historie, i Klitten, Søen, Gærdet, Heden, Løvskovene og Naaleskovene saa man det skiftende danske

Landskab. Det var nu ude fra Provinsen; men ogsaa København havde sin lille specielle Udstilling, saa Byen fik Lejlighed til at fastslaa, at der ogsaa kan drives Hjemstavnslære paa Brostenene, selv om det ikke altid passer, hvad der staar i en Sang med et lidt satirisk Tilsnit: »O, du kære Hjemstavnslære, dig vil jeg prise i Sang til min Død«.

Det vilde være rimeligt, om adskillige Lærere i København mødte al Tale om Hjemstavnslære under de Former, som jeg her har søgt at skitsere, med det Spørgsmaal: Hvad siger Undervisningsplanen, der er udarbejdet af Skoledirektionen, og som vi alle sammen skal rette os efter?

Hvis man ser efter under Historie for de ældste Folkeskoleklasser, finder man intet om Hjemstavnslære, Ordet Hjemstavn-undervisning er slet ikke nævnet. Men det viser sig, at Planens Rammer er overordentlig vide, og Historielærerne har i Virkeligheden meget stort Albuerum. I Undervisningsplanens Vejledning staar der, at Lærerne bør fremdrage saadanne Sider af Stoffet, som ligger inden for Elevernes Forstaaelse og kalder paa deres Interesse. Og der hører ingen spidsfindig Fortolkningskunst til for at fastslaa, at selv om Læseplanen ikke ligefrem nævner Københavns Historie som Stof, der fortjener særlig Opmærksomhed, saa er hele Aanden i Vejledningen en saadan, at Læreren inden for rimelige og fornuftige Grænser udmærket godt vil kunne arbejde med Børnenes Hjemegn uden paa nogen Maade at komme i Strid med Undervisningsplanens Bestemmelser. Ogsaa i Mellemskolen er der saa megen Frihed i Emnevalg, at man kan behandle Hjemstedet, og der er intet i Vejen for, at man til Realeksamen kan opgive Københavns Historie.

Men nu kommer et helt andet Spørgsmaal: Hvad siger Folk af Faget, hvad mener de videnskabeligt-skolede og arbejdende Historikere om Forsøg paa en saadan Kursændring inden for det historiske Grundstof?

Af de Udtalelser, der er fremsat af anerkendte Historikere, skal jeg nøjes med at citere en enkelt, der siger saadan: »De yngre Børns Kendskab til Danmarks og Verdens Historie bygges bedst op med Hjemstavnslæren som Udgangspunkt. En køben-

havnsk Skoledreng kan lære omtrent hele Danmarks Historie ved en Gennemgang af sin By, og Landsbylæreren kan faa megen virkelig Historie ud af selve Sognet, Kirken, Gravhøjene og alle andre Minder fra Fortiden. Det er ganske sikkert den Vej, Reformen vil gaa, støttet til nye Lærebøger. Det historiske Stof er nu saa stort, at der maa gøres et andet Udvalg end tidligere.«

De historiske Lærebøger og historiske Læsestykker fra de senere Aar giver virkelig et noget andet Udvalg end tidligere, og det er jo højst rimeligt, at Krigshistorien i kommende Skolebøger vil blive trængt endnu stærkere tilbage, saa der bliver givet Plads for en bredere Fremstilling af Hjemstavns Kulturhistorie. Et saadant Synspunkt falder ogsaa sammen med de Retningslinier, som Kommissionen for Lærebøgers Revision anviser, idet den ønsker et Stof, der er præget af kulturhistorisk og fredsvenlig Aand.

I den Betænkning, som Kommissionen udsendte for et Par Aar siden, anbefales i allerhøjeste Grad at udnytte det Iagttagelsesmateriale, der findes i Hjemstavnen, og at underkaste det historiske Stof, man ønsker at benytte, en indgaaende pædagogisk Bearbejdning, saa det bliver omsat til Billeder, Episoder, Fortællinger, Rejseskildringer o. s. v. — Et Sted staar der en Bemærkning, der lyder som lidt af et Hjertesuk: »Saavel Lærebøger som Folkeskolens Læseplaner viser en ejendommelig Lige-gyldighed over for Hjemstavnsstoffet. Næppe nogen af dem godkender det som Arbejdsmateriale i Folkeskolens højere Klasser, hvor det egentlig hører hjemme.« Og med Henblik paa, hvor vanskeligt det er at fremskaffe egnede Hjemstavnsbøger, hedder det videre: »Det maa indrømmes, at Fremskaffelsen af Hjemstavnsbøger, udarbejdet til Brug i Folkeskolen har sine Vanskeligheder, selv for større sammenhængende Omraader. Saadanne Bøger adskiller sig jo fra andre Skolebøger deri, at de som Regel kun kan bruges lokalt. Der er dog ingen Tvivl om, at Bogmaterialet Tid efter anden vil fremkomme, hvis Tanken først bliver accepteret og Sagen pædagogisk lagt til Rette. Det første, der maatte gøres, var at fremstille Mønsterskildringer af typiske Omraader: et Sogn paa Øerne, et Sogn i Vestjylland, en Købstad,

en københavnsk Bydel etc. Det vilde da sikkert vise sig, at Lærerstanden vilde vide at skaffe sig det specielle Stof, der er at finde i deres Egn, hvortil de mange Amtsarbejdsbøger, Traps Danmark, Monografier som den af Lærer Rasmus Mortensen om sit Sogn udgivne: »Fra Vejle Vestereg, Lindeballe Sogn«, vil være en særdeles god Hjælp.«

Jeg tror nok, man kan sige, at Tanken om Hjemstavnslærers Værdi virkelig er blevet accepteret af mange Lærere — maaske i højere Grad i Provinsen end i København, hvor vi hidtil har holdt os lidt forsigtigt tilbage.

Det er muligt, at de, der ynder de store Hovedlinjer, Udviklingen, Sammenhængen i det historiske Stof, vil fremkomme med den Kritik, at en Undervisning, som den her skitserede, bliver for løs og for spredt. Men det er jo absolut ikke Meningen at fylde saa nær alle Historietimer med udpræget Hjemstavnslære, men bare give den en rimelig Plads i Helheden. Og vi maa huske paa, hvordan og hvad Børn kan tage imod med rigest Udbytte. Vi maa prøve paa saa vidt muligt i vor Undervisning at skabe Billeder i Børnenes Bevidsthed, og, hvor det lader sig praktisere, at gøre Historiemeddelelsen til en Art Anskuelsesundervisning, som falder sammen med de unges Natur og Trang til Selvvirksomhed.

Børnene skal ikke opdrages til at være sødledne og sentimentale over for det, der svinder og allerede er forsvundet. Men enhver Historielærer vil prøve at skabe en sund og naturlig Pietetsfølelse hos de unge, og han haaber vel, at der i Elevernes Sind — eftersom de modnes — maa danne sig nogen Forstaaelse af og Føling med de Slægter, der skabte Historien for os.

Det er de Børn, der bliver undervist nu, der skal leve den kommende Tids Historie, og til Slut vil jeg gerne sige, at der i Hjemstavnslæren jo nok ligger et: Se dig tilbage! men der skulde ogsaa helst lyde et: Se fremad!

Vi bør saa vidt muligt føre Byens Historie op til Dags Dato, og fra den egentlige Historie glider vi saa umærkeligt over i Tdens Røre — i Samfundslæren.

Det har været et meget omtalt Problem — dette med Sam-

fundslære i Folkeskolens øverste Klasser. De fleste, der har rørt ved det, har vistnok brændt Fingrene lidt. Hvis man anlægger Samfundslære efter almindelig gængs Lærebogssystem, gaar det meste langt over Børnenes Forstand og har ikke noget Bud til dem. Men lader man først den graa Teori fare, kan man nok, synes jeg, paa flere Omraader og med Held trække den historiske Linje over i Nutidens Samfundsordning. Mange Spørgsmaal melder sig næsten som af sig selv, fordi Børnene vil have noget at vide om, hvad der nu om Stunder foregaar de forskellige Steder, de har hørt om. F. Eks. paa Christiansborg, paa Raadhuset. Hvem kan vi træffe der? Hvorfor kommer saa mange Mennesker der? og saadan videre!

Men her maa jeg vist standse, idet jeg haaber, at jeg har kunnet give Forsamlingen et lille Indblik i Hjemstavnsundervisningen her i København, i et Arbejde, der i al Beskedenhed er rettet mod det Maal at give Børnene historisk Viden og samtidig styrke deres Kærlighed til deres Hjemby.

STEDNAVNETEORIERNE I VILHELM MARSTRANDS BOG OM AABENRAA.

I Bogen om Aabenraa¹⁾ har Vilhelm Marstrand gjort et dristigt Forsøg paa at benytte Stednavnene som Kilder til vort Lands ældste Historie, og de Resultater, han kommer til, er unægtelig baade ny og overraskende. Ikke alene mener Forfatteren at kunne henføre en Række af vore vigtigste Navnegrupper til bestemte germanske og førgermanske Folkestammer, men Tiden for de enkelte Endelsers Opstaaen bestemmes med en Nøjagtighed, som man ikke hidtil har drømt om at opnaa.

Det er umuligt i en Anmeldelse at tage alle de Problemer op til Drøftelse, som Marstrand her har fremsat, og jeg skal derfor indskrænke mig til den Navnegruppe, han har behandlet mest udførligt, Stednavnene paa *-torp*.

¹⁾ Vilhelm Marstrand: Aabenraa. Kbh. 1933.

Forfatteren kommer til det Resultat, at de danske Stednavne paa -torp kan deles i to skarpt adskilte Grupper. Den ene Gruppe er Torper, der er opstaaet under Oluf Hungers Regering mellem 1086 og 1093 og grundlagt af Trælle, der under den herskende Hungersnød har »taget sig selv til Rette«, hvorved der atter kom Orden i Ernæringsforholdene. Forleddene i disse Navne er Personnavne og fortrinsvis de kristne Navne, der først senere blev almindelige indenfor Overklassen. Alle Torper, hvis Forled er Personnavne, kan regnes at være opstaaet paa denne Tid, altsaa »c₂« 1090¹⁾.

Bortset fra den ganske vilkaarlige Motivering for selve disse Torpers Oprettelse, gaar Forfatteren her ud fra den forkerte Antagelse, at Størsteparten af de Torpnavne, der har Personnavne til Forled, udgøres af dem, der er sammensat med bibelske Navne som *Peter* og *Johannes* eller med Navne som *Mogens*, *Bent* o. a., der ligeledes er indkommet med Kristendommen. I Virkeligheden er Forholdet det, at Antallet af Torper med gamle, nordiske Personnavne er flere Gange saa stort som Tallet paa dem, der er sammensat med »kristne« Navne.

Som bekendt er det Johs. Steenstrup, der først har paavist bestemte Regler for de forskellige Stednavnes Dannelsesmaade, idet han viser, at bestemte Endelser altid eller næsten altid er sammensat med Appellativer, medens andre kræver et Personnavn til Forled. For Torpnavnenes Vedkommende kommer han²⁾ til det Resultat, at »kun 3—4 pCt. af -torp'erne indeholde som Navnets første Led andre Bestemmelser end et Personnavn«.

Nu er det hævet over enhver Tvivl, at Steenstrup anslaaer Tallet paa »Undtagelserne« altfor lavt. Han har ikke indset, at det ikke blot er *Sørupperne* og *Sjørupperne*, der indeholder Ordet *Sø*, men at ogsaa Navne som *Serup* og *Særup* maa forklares af en Sideform til dette Ord. Eller at *Skov* ikke blot indgaar i *Skovrup* og *Skovstrup*, men ogsaa maa forudsættes i de fleste *Skaarupper*.

¹⁾ Med »c₂« betegner Forfatteren, at Aarstallet er udregnet med en Nøjagtighed af 3 Aar. Ved »c₃« er Fejlmuligheden 15 Aar, og »c« alene anvendes foran Aarstal, der er udregnet ved Hjælp af en eller anden Aldersangivelse.

²⁾ I Afh. »Om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne« i Hist. Tidsskr. 6. Rk. VI p. 14.

Ved en Gennemgang af alle danske Torpnavne udenfor Skaane er jeg kommet til det Resultat, at de Navne, hvis Forled er af naturbetegnende eller i det hele af appellativisk Karakter, udgør omkring 15 pCt. af det samlede Antal. Beviserne for denne Optællings Rigtighed kan jeg ikke give her. Det vilde kræve en Gennemgang af samtlige danske Torpnavne med Redegørelse for de tildels ret indviklede Regler for Navnenes lydige Ændringer. Uden Kendskab til disse er det i mange Tilfælde umuligt at danne sig et sikkert Skøn over Forleddets Karakter. Det gælder naturligvis især de talrige Navne, der ikke kendes fra middelalderlige Kilder. Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at Steenstrup, hvis Optælling nødvendigvis maatte bero paa et løsere Skøn, er kommet til et saa afvigende Resultat.

Naar Vilhelm Marstrand opponerer mod de Steenstrup'ske Resultater, maa jeg altsaa til en vis Grad give ham Ret, men det er at skyde langt over Maalet, naar han slutter, at hvis »man overhovedet maa indrømme, at der findes Torper, hvor Forledet er et Naturnavn, saa kan man principielt kun stille sig paa det Standpunkt, at begge Muligheder foreligger, og at det derfor er urigtigt paa Forhaand at give en Tolkning, der gaar ud fra et Personnavn, Fortrinnet«. Antallet af sikre Personnavne i Forledet er — ogsaa efter min Optælling — saa langt større end Antallet af sikre Eksempler med appellativisk Forled, at man i en videnskabelig Undersøgelse, der maa operere med Sandsynlighedsbegrebet, maa give Personnavnet Forrangen i Tvivlstillfælde. Ogsaa et andet Forhold af stor Betydning, som Marstrand ikke har været opmærksom paa, spiller ind her. De sikre appellativiske Forled er fordelt paa et temmelig lille Antal Ord, hvoraf de fleste er velkendt i Sproget den Dag i Dag. Ordet *Skov* indgaar i op mod en Snes Navne. *Sø* (med Sideformen gammeldansk *sæ*) i over 30. Der er en Mængde *Stubdrupper* og *Stubberupper*, der er sammensat med Ordet *Stub* eller en Afledning *Stubbe*. Det gamle Ord *waræ* »Overdrev«, »Udmark« indgaar i mange Navne (*Orup*, *Ordrup*, *Vorup*), Verdenshjørnenavne ligesaa osv. Kun enkelte Gange optræder sjældnere Ord i et enkelt Torpnavn. Et Navn som *Søderup* ved Aabenraa (ældre *Suddathorp*), der, hvis

Ælnoths Forklaring som »villa coenosa« (Dyndbyen) er rigtig, indeholder et Ord, svarende til islandsk *suddi* »Fugtighed¹⁾, som ellers ikke er paavist i danske Stednavne, er en temmelig enestaaende Undtagelse. Derimod kan man med Sikkerhed konstatere i Hundredvis af forskellige Personnavne i Torperne. Naar Valget derfor staar mellem at antage et naturbetegnende Led, der kun sjældent indgaar i Stednavne, og et Personnavn, selv om det sidste maaske ikke er overleveret fra historisk Tid, men kan konstrueres udfra andre germanske Folks Navneforraad, er det klart, at man udfra en Sandsynlighedsbetragtning maa vælge Personnavnet.

Ganske det samme Forhold gør sig iøvrigt gældende for de tilsvarende tyske Navnes Vedkommende. Om de westfalske Navne paa -dorf siger Jellinghaus²⁾: »af omtrent 900 Navne har tre Fjerdedele et Personnavn som første Led, een Fjerdedel er sammensat med ganske faa andre Ord«.

Forud for Grundlæggelsen af Torperne under Oluf Hungers Regering er der ifl. Marstrand gaaet en stor Torpdannelse under Knud den Store »c. 1030«. Det er de Torper, der har naturbetegnende Forled eller er sammensat med Ord som *Konge*, *Biskop*, *Kirke* o. lgn. Ogsaa disse Nyrydninger er foretaget af Trælle, som blev frigivet, da Knud den Store efter Erobringen af England sendte Hæren hjem og gennemførte Kristendommen og samtidig maatte bekæmpe Trælleholdet, som den nye Religion fordømte.

At Torpgrundlæggelsen i stor Udstrækning er knyttet til Trælleholdet er muligt, vel endogsaa sandsynligt. Der ligger dog intet Bevis herfor i Jyske Lovs berømte Paragraf om nye Torper og de tilbageblevne Bymænds Ret til at kalde Udflytterne tilbage inden tre Aars Forløb, hvis Torpet er til Skade for dem. Marstrand mener, at naar denne Bestemmelse kun gælder Navnene paa -*torp* og ikke de talrige andre nye Bebyggelser fra omtrent samme Tid paa -*rød*, -*holt*, -*bøl* osv., er det, fordi der her har gjort sig en social Forskel gældende. Torperne er grundlagt af Trælle, som man kunde anvende andre og strengere Lovbestem-

¹⁾ Jfr. Danmarks Stednavne VI p. 281.

²⁾ Die westfälischen Ortsnamen 3. Ausg. Osnabrück 1923 p. 46.

meler paa. Imidlertid er det ganske ubeviseligt og usandsynligt, at Lovens Bestemmelser kun skulde gælde selve Landsbyerne paa -torp. Ordet *thorp* har i Jyske Lov Betydningen »Udflytterby« i al Almindelighed, og der er intet, der taler for, at Bestemmelserne ikke tager Sigte paa udflyttede Byer, der fik Navne med andre Endelser.

Hvordan kan Forfatteren nu med Sikkerhed vide, at denne første Torpbosættelse har fundet Sted paa Knud den Stores Tid? Jo, hans Ræsonnement er følgende:

Ordet *Torp* optræder, hvor det ikke forekommer usammensat eller knyttet til Moderbyens Navn, som *-rup*, *-trup* osv., skønt der ikke kan have været særlige Vanskeligheder ved Udtalen af Endelsen *-torp*. Den samme Ejendommelighed finder man imidlertid i Torpnavne i England, saa man kan roligt afvise »den Mulighed, at Ændringen skyldes et af de sædvanlige Lydskred«. Torpnavnene i England falder i to store Grupper. Den ene findes i Danelagen, hvor Endelsen saa godt som udelukkende skrives *-thorpe*, og den maa være en senere, dansk Udflytning. Den anden ligger i South Midlands, adskilt fra den første ved næsten torpløse Egne, og her finder vi Navne som *Thrup*, *Throope*, *Souldrop*, *Astrop* osv. Da Marstrand ikke kan tænke sig, at det samme »Lydskred« er foregaaet uafhængigt i Danmark og England, maa de danske Navne være givet efter engelsk Forbillede, og da de engelske Navne af denne Type ikke ligger i Danelagen, men i Sydengland, kan dette først være sket efter Erobringen af hele England, altsaa under Knud den Store. Formerne paa *-rup* og *-trup* i disse Navne er med andre Ord oprindeligere end Formerne paa *-torp*, men for at forlige denne Opfattelse med de overleverede Skrivemaader i Kilderne maa Marstrand gribe til følgende Antagelse, der turde være et af de mærkeligste Led i hele hans Argumentation. Administrationen i Danmark ønskede ved selve Benævnelsen at fremhæve Byerne som beboet af friggivne Trælle og benyttede derfor Former paa *-torp* og fortsatte naturligvis i særlig Grad med det, da Trællene under Hungersnøden c₂ 1090 »tog selv«. For saa senere at faa fjernet den Mislyd, der klæbede til Navne som *Mogenstorp*, *Pederstorp* osv. greb

man efter 1241 tilbage til de ældre, engelskprægede Navneformer, selv om man helt ned i det 15. Aarh. blev ved med at anvende Formerne paa *-torp* (!).

Hele denne kunstige Forklaring er i Bund og Grund forkert. En uhildet Betragtning af Kilderne viser, at Navnene i de ældste Dokumenter skrives *-t(h)orp* og senere faar Former paa *-rop*, *-rup* osv., Former, der allerede dukker op i det 13. Aarh., men som først sejrer fuldstændigt henimod Middelalderens Slutning. Den Forandring, den saakaldte Metatese¹⁾, der har fundet Sted i Efterleddet, er ikke, som Marstrand mener, et saa enestaaende Fænomen, at der nødvendigvis maa antages at bestaa en indre Sammenhæng med de omtalte engelske Navne. Den samme Udvikling har fundet Sted i Personnavne som *Throkæl* (for ældre *Thorkæl*), *Throgils* (for *Thorgils*) osv., og Formerne paa *-rup*, *-drup* forekommer ikke blot i Danmark og England, men ogsaa i Nordtyskland, i Holsten, Oldenburg, Dele af Hannover og helt ned i den nordlige Del af Rinprovinzen. En Mængde Eksempler paa dette Forhold kan f. Eks. ses hos Jellinghaus²⁾. Hermed svinder naturligvis enhver Sandsynlighed for Marstrands »engelske« Forklaring.

Det følger af Marstrands Teori om to adskilte, snævert tidsbegrænsede Perioder for Anlæggelsen af Torperne, at han maa forkaste den tidligere udtalte Mening, at disse er ældst i Sønderjylland. Som Støtte for denne Antagelse har Marius Kristensen³⁾ peget paa flere forskellige Forhold. For det første forekommer i Sønderjylland Herredsnavne paa *-torp*. For det andet indgaar der i Modsætning til det øvrige Land ingen kristne Helgennavne som Forled. Endelig har vi i det flere Gange forekommende sønderjyske Stednavn *Bjærndrup* bevaret den gamle Genitiv *Bjarnar* af det gammeldanske Mandsnavn *Biorn*, mens vi i Resten af

¹⁾ I Modsætning til Sahlgren (Namn och Bygd 1922 p. 151 ff.) mener jeg, at det danske Materiale viser, at der virkelig er Tale om en Metatese, ikke om et Indskud af Svarabhakti-Vokal. Men for det, det her er Hovedsagen, de danske Torpnavnes Uafhængighed af de sydengelske, er dette naturligvis ligegyldigt.

²⁾ A. A. p. 46 ff.

³⁾ Namn och Bygd 1920 p. 125.

Landet som Regel har Former som *Bjørnstrup*, *Bjøstrup*, *Bøstrup* osv., der gaar tilbage til den nyudviklede Genitiv paa *-s*. Da det er urimeligt at antage, at den gamle Genitivsform har holdt sig længere i Sønderjysk end i Nørrejysk, er der kun een Forklaring mulig: de sønderjyske Bjerndrupper er ældre end de nørrejyske Bjørnstrupper.

Mod det sidste Punkt opponerer Marstrand efter min Mening med Rette. Jeg kan ikke indse, at der er noget i Vejen for, at de sønderjyske Dialekter paa enkelte Punkter af Bøjningssystemet kan være mere konservative end andre Dialekter, og Marknavnene tyder paa, at dette virkelig har været Tilfældet. I de hidtil udgivne Dele af »Sønderjyske Stednavne«¹⁾ mangler Navne paa *Ørn*- fuldstændigt, medens der findes en Mængde Navne af Typen *Arnbjærg*, *Arnhøj* og lignende. Der er ingen Tvivl om, at disse svarer til Navne som *Ørnbjerg* og *Ørnhøj* i den øvrige Del af Landet, og de maa formodes at indeholde den gamle Genitivsform *arnar* af *Ørn*, ganske som *biarnar* er den oprindelige Genitiv af *Bjørn*. Grunden til, at vi har den gamle Genitiv bevaret, kan naturligvis være den, at disse Navne tilhører en meget gammel Periode, hvad nogle af dem sikkert ogsaa gør, men den Omstændighed, at Formerne paa *Arn*- i Sønderjylland er eneraadende, kunde unægtelig tyde paa, at den gamle Gen. har holdt sig et godt Stykke ned i Middelalderen. Et andet Eksempel paa en vis Konservatisme i Bøjningssystemet er de mange Marknavne med bevaret Dativ-Pluralisendelse, *Stenum*, *Spjoldum*, *Rojum* osv., der er langt talrigere i Sønderjylland end i Nørrejylland.

Det afgørende er derimod, at der mellem Sønderjyllands 300 Torper ikke findes eet eneste, som med Sikkerhed kan henføres til et Helgennavn eller et andet kristent Personnavn. Det viser aldeles tydeligt, at Torpnavnene der som Helhed betragtet maa være ældre end i Resten af Landet, hvor de med Kristendommen indkomne Personnavne er almindelige. Alene i Frederiksborg Amt findes der en hel Række Torper med fremmede Personnavne: *Bendstrup*, *Jonstrup*, *Mortenstrup*, *Abrahamstrup*, *Endrup* (*Edwin*) og *Alsønderup* (*Aleksander*)²⁾. Der er saaledes in-

¹⁾ Danmarks Stednavne V, VI. Kbh. 1931 ff.

²⁾ Danmarks Stednavne II p. XVIII.

gen Grund til at forlade den Anskuelse, at Torpbosættelsen er en Bevægelse, der er begyndt i Sønderjylland, hvortil den maaske er kommet ved Paavirkning sydfra, og derfra har bredt sig til det øvrige Danmark og videre til Sverige og det sydlige Norge¹). Hele Bevægelsen maa have strakt sig over et Tidsrum paa flere Aarhundreder. Angaaende Tidspunktet for dens Begyndelse i Danmark er det vistnok endnu for tidligt at udtale nogen sikker Dom. De mange danske Navne paa *-thorpe* i Danelagen tyder imidlertid paa, at Endelsen har været i Brug i Moderlandet i alt Fald saa tidligt som det 10. Aarhundrede²).

Jeg har søgt at belyse Marstrands Teorier om Stednavnene paa *-torp*. Under Behandlingen af de ældre Navnegrupper kommer han ofte til endnu mærkeligere Resultater. Navnene paa *-um* henfører han saaledes udfra deres Udbredelse til »kelto-skythisk« Tid og forklarer Forleddene som afslebne Former af Navne paa *-ing*, saa de kommer til at svare til de engelske Navne paa *-ingham*. Der er imidlertid ingen Grund til her at gaa nærmere ind paa saadanne Teorier, som savner enhver Støtte i Overleveringen.

For den filologisk skolede er de ovenstaaende Betragtninger i det store og hele overflødige. Han vil straks se Svaghederne ved Marstrands Bevisførelse. Men paa den historisk interesserede Lægmand, som Værket ogsaa henvender sig til, vil den kunne virke bestikkende, og en eller anden Lokalhistoriker vil maaske føle sig fristet til at bygge videre paa hans Resultater, hvis de faar Lov at staa uimodsagt. Der er noget nedslaaende for en Anmelder i at maatte erklære Bogens Hovedresultater paa Stednavneforskningens Omraade for helt forfejlede. Han vil ikke kunne undgaa at mærke den Indsats af Energi og Arbejde, der her er gjort, og den Glæde ved at arbejde med Stoffet, den paa

¹) Jöran Sahlgren i *Namn och Bygd* 1923 p. 88 ff.

²) I Lincolnshire viser Udbredelsen af de nordiske Stednavne, at Navnene paa *-thorpe* tilhører en noget yngre Periode end Navnene paa *-by*, der maa være grundlagt ved den første Kolonisation. Se E. Ekwall i *English Place-Name Society* Vol. I, Part I p. 83 f.

hver Side bærer Vidne om. Og han maa beundre Forfatterens ofte meget smukke Fremstillingsform. Men disse Ting kan desværre ikke erstatte den Mangel paa sproghistorisk Viden, der præger Fremstillingen, og faar Forfatteren til at give sig altfor dristige Kombinationer i Vold. Det er en daarlig Trøst, at der er andre, der er endnu værre paa dette Omraade — jeg tænker bl. a. paa Vilhelm Wanschers »ægyptiske« Stednavne og Pastor V. C. Frederiksens Stednavneforklaringer i Lolland-Falsters Aar- bog og i Berlingske Tidende. Sin Trøst maa Vilhelm Marstrand søge i, at det dog en Gang imellem er lykkedes ham at pege paa Svaghederne ved en gammel Løsning af et Problem og stille det paa en ny Maade. Han vil derved kunne anspore til nye Under- søgelser over de Spørgsmaal, der saa brændende ligger ham paa Sinde.

Kristian Hald.

TIL MINDE OM NIELS STENFELDT.

Af Hans Ellekilde.

I Fortid og Nutid Bind X S. 188 har Landsarkivar Holger Hansen gjort Rede for en værdifuld Gave til Landsarkivet i København, skænket af nu afdøde Kommunalærer Niels Stenfeldt i København, nemlig en Oversigt over »Roskilde Landemodes Retssager — Causæ — fra Reformationstiden til 1730«, ikke mindre end 644 Sider stor † 22 Sider Indledning. Men Landsarkivet i København er ikke den eneste Institution, der har Grund til at føle sig i Taknemmelighedsgæld til denne sjældent uegennyttige og flittige Mand, det gælder i Virkeligheden i endnu højere Grad Dansk Folkemindesamling. Vi har i de senere Aar modtaget en lang Række Gaver fra Niels Stenfeldt, meget smukt udstyrede Manuskripter af stedshistorisk og kulturhistorisk Karakter, som jeg her skal nævne, for at disse Gaver ikke skal ligge som en død Skat i Dansk Folkemindesamling, men komme de flest mulige danske Stedshistorikere til gode, til Ære for den

Samler og Forsker, som er disse Haandskrifters uselviske Ophavsmand. Vi har fra Stenfeldt 1934 modtaget en Række Sognebøger fra Tybjerg Herred i Sydsjælland, en Egn, der i Forvejen er stærkt forsømt af Stedshistorikerne, nemlig om Aversi Sogn, om Sandby-Vrangstrup Sogne, om Skelby Sogn, om Fensmark-Rislev og V. Egede Sogne, alle fire o. 300 Sider store, forsynede med Kort, Billeder, Tegninger af Adelsvaaben o. s. v. Vi har desuden i 1933 modtaget en Samling »Falsterske Retssager fra gamle Dage« (505 Sider) af fremragende kulturhistorisk Værdi, i 1934 »Retssager fra Holbæk Amt 1651—1760« (142 Sider) og »Gejstlige Retssager fra Præstø Amt 1619—1728« (88 S.) og i 1935 Manuskriptet »Degnen Meyer og andre Historier fra gamle Roskilde Amt« (255 Sider). Under Forberedelse havde Niels Stenfeldt en Samling Retssager fra Herlufsholm Birk i det 17. Aarhundrede (437 Sider), som han ligeledes tiltænkte Dansk Folkemindesamling. En stor illustreret Selvbioграфи »Om mit Liv og min Slægt« skal efter hans Hustrus Død tilhøre Dansk Folkemindesamling. Den indeholder en ypperlig Skildring af københavnsk Mellemstandsliv efter 1860.

Ved at trænge nærmere ind paa Stenfeldt, fik jeg ham til at aabenbare, at han siden 1918, hvor han skrev sin første Sognebog om Højby Sogn i Odsherred, under stærk Paavirkning af den blinde Laurits Jensen Stenstrup, har udarbejdet en forbløffende Række stedshistoriske og kulturhistoriske Manuskripter, for en stor Del i Privateje, jeg kan vist godt røbe, i alle Tilfælde paa de allerrimeligste Vilkaar. Jeg anfører efter Stenfeldts egne Oplysninger disse Haandskrifter i Tidsfølge med Angivelse af deres Ejere, for at deres Tilvær kan være Stedshistorikerne bekendt:

- 1) Om Højby Sogn i Odsherred 1918 (Tilhører Musæet i Stenstrup).
- 2) Den sønderjyske Herregaard Søgaard 1920 (Beror paa Gaarden Søgaard i Kliplev Sogn. Skal, hvis Gaarden gaar over paa tyske Hænder, afleveres til det Kgl. Bibliothek).
- 3) Esrom Kloster 1921 (Tilhører Nordsjællands Folkemusæum i Hillerød).

- 4) Om Søborg Slot og By 1922 (Tilhører Nordsjællands Folke-
musæum i Hillerød).
- 5) Om Kalø Slot 1922 (Ejes af Jægermester Engelbrecht-Olsen
i Følle).
- 6) Om Sognene Asminderød og Grønholt i Nordsjælland 1925
(Tilhører Læseforeningen i Asminderød).
- 7) Om Tikøb Sogn 1926 (Tilhører Menighedsraadet. — Kopi
skænket til Dansk Folkemindesamling).
- 8) Præstehistorier i Nykøbing Sjælland 1928 (Ejes af Stenstrup
Musæum).
- 9—12) De ovenfor nævnte 4 Sognebøger fra Tybjerg Herred
1930 (Skænket til Dansk Folkemindesamling).
- 13—16) Sognebøger fra det øvrige Tybjerg Herred, nemlig:
- 13) Hellemagle Sogn 1930 (Tilhører Borgerforeningen).
- 14) Tybjerg Sogn 1930 (Tilhører Læseforeningen).
- 15) Glumsø-Bavelse Sogn 1930 (Tilhører Sogneraadet).
- 16) Næsby-Tyvelse Sogn 1930 (Tilhører Ejerinden af Næsby-
holm, maa ikke sælges).
- 17) En Bog om Fejø 1931 (Ejes af Sogneraadet).
- 18) En Bog om Femø 1931 (Ejes af Sogneraadet).
- 19) En Bog om Askø 1931 (Ejes af Sogneraadet).
- 20) Falsterske Retssager i 17. Aarh. 1932 (Skænket til Dansk
Folkemindesamling).
- 21) Landemodesager fra Reformationstiden til 1730 med Sup-
plement (Skænket til Landsarkivet i København).
- 22) Kippinge Valfartskirke 1933 (Skænket til Lolland-Falsters
historiske Samfund. — Kopi skænket efter Stenfeldts Død til
Dansk Folkemindesamling).
- 23) Gaabense Færge 1933 (Skænket til Lolland-Falsters histo-
riske Samfund).
- 24) Retssager fra Holbæk Amt 1651—1760 fra 1934 (Skænket
til Dansk Folkemindesamling).
- 25) Gamle Retssager fra Præstø Amt 1619—1728 fra 1934 (Skæn-
ket til Dansk Folkemindesamling).
- 26) Degnen Meyer og andre Historier fra Gamle Roskilde Amt
1934 (Skænket 1935 til Dansk Folkemindesamling).

- 27) Aastrup Klosters Historie 1934 (Ejes af Klosteret).
- 28) Om Slægten Weber Hansen 1642 til Nutiden.
- 29) Om Slægten Münster—Mynster 1648 til Nutiden. (Nr. 28—29 ejes af Slægterne).
- 30) Retssager fra Herlufsholm Birk i 17de Aarhundrede, 1934 (Skænket til Dansk Folkemindesamling).
- 31) Sjællandske Retssager fra 17de Aarhundrede, især Sorø Amt 1935 (Skænket af Fru Dagmar Stenfeldt til Dansk Folkemindesamling).

I Sammenligning med denne beundringsværdige Række af stedhistoriske Arbejder i Haandskrift, er det forholdsvis lidt, Niels Stenfeldt har ladet udgive paa Tryk, udelukkende i de historiske Samfunds Aarbøger. I Frederiksborg Amts historiske Aarvog for 1920 har Stenfeldt skrevet om Søborg Slot og By, i 1921 Lidt om Esrom Kloster, i 1922 Fra Holbø Herred (Om Stenholt Mølle — Et forsvundet Legat — Hr. Frantz Kühn i Blidstrup). I Holbæk Amts historiske Aarvog 1922 En Degnehistorie fra Vig, i 1923 Nogle mærkelige Præster i Egebjerg. I Københavns Amts Aarvog 1934 Katolsk Levn i Roskilde Domkirke. I Sorø Amts historiske Aarvog 1929 om Brudt Ægteskabsløfte og i 1930 En uheldig Byfoged i Skælskør. I Præstø Amts historiske Aarvog 1931 om Hr. Knud i Rislev. Endelig i Lolland-Falsters historiske Aarvog 1933 om Mosegrisene paa Fejø. Det er altsammen Smaating, der ikke har kunnet dreje Dansk historisk Fællesforenings Styrelses Opmærksomhed hen paa deres Forfatter. Det kan jo heller ikke paa Forhaand vides, at dette trykte Forfatterskab blot er, om man vil, Smuler fra en langt mere betydningsfuld Virksomhed som historisk Forsker i det dulgte og det skjulte. Men Stenfeldts trykte Forfatterskab har den samme Ejendommelighed, som hans Haandskriftsforfatterskab. Det holder sig ganske udpræget øst for Storebælt, beskæftiger sig næsten ikke med Fyn og Nørrejylland. Hans sønderjyske fædrene Afstamning (fra Stenfeldt i Angel) slaar igennem i Bogen om Søgaard i Sundeved, men ellers er hans østsjællandske mødrene Afstamning bestemmende for hans Valg af

Stof: Sjælland og Øerne syd for Sjælland, Falster og Fejø, Femø og Askø. Det vil sikkert være rimeligt at meddele lidt om Lærer Stenfeldts eget Liv. Jeg vil gøre det med hans egne Ord i Ud- drag af en lille Biografi »Lidt om mit Liv«, han ¹⁶/₃ 1935 har sendt Dansk Folkemindesamling.

»Jeg er som Søn af en Overpolitibetjent i Københavns Politi- korps født den 26. Juli 1863 i det gamle København, Aabenraa Nr. 6. Min Skolegang havde jeg i »De forenede Kirkeskoler« paa Nørregade. Efter Konfirmationen gik jeg af egen Drift til Søs, led i 3 Aar ondt og godt — og hærdedes. Senere læste jeg, støttet af min fattige Moder paa eet Aar til Lærerexamen, som jeg i 1883 tog med første Karakter. Jeg fik straks, 20 Aar gam- mel, Timer i Melchiors Skole paa Nørregade og samtidig læste jeg paa et Kursus — Galster og Holbølls — til Student. Jeg blev trods alle Skoletimer Student og Cand. phil. med første Karakter. Jeg underviste saa i Skoler mine 8 Timer daglig Aar for Aar, og jeg fulgte, saa godt jeg kunde, Forelæsninger i Dansk, Fransk og Latin, som jeg blev ret flink i. Men da jeg skulde have mit Friaar for at samle mine Kundskaber og vilde laane de fornødne Penge dertil, fandt jeg ingen, der vilde kautionere for mig, og bedrovet maatte jeg opgive at blive cand. mag. Imidlertid var jeg kommen ind ved Kommuneskolen (Tietgensgades Skole) og lærte mig at glædes ved Arbejdet og Børnene. Der har jeg gjort, hvad der var mig muligt, i 45 Aar, baade ved at putte Viden i Børnene og uddybe deres Sind. Det var med oprigtig Sorg, jeg i 1928 forlod dem og Skolearbejdet.

Siden 1918 har jeg syslet ved Siden af med Arkivstudier. Jeg har aldrig været tilbøjelig til Udskejelser, men mit Arkivstudium blev for mig, hvad Spiritus, Spil o. s. v. er for en Udhaler. Jeg har haft den Ulykke at miste saa godt som alle mine Slægtninge og mine nære gode Venner, men den Lykke er mig givet, at jeg har haft et lille Sæt Egenskaber, der satte mig i Stand til at gøre Fyldest inden for det historiske »Jord- og Betonarbejde«, jeg har bedrevet: jeg kunde endnu lidt Latin; jeg kom hurtigt til at læse den gamle Skrift; jeg kunde tegne og skrive pænt, jeg kunde fremstille mine Resultater net, og fremfor alt: jeg interesserede

mig for Personerne bag Sagerne. Jeg havde dernæst et godt Hjem, der gav mig tryk Arbejdsro og Arbejdsglæde. Nu er desværre mit Helbred nedbrudt, og de Emner, min lange Ønskeseddel endnu indeholder, bliver maaske behandlede af andre. Men alt Haab vil jeg endnu ikke opgive«.

Desværre har vi maattet opgive Haabet om at se flere Arbejder fra Niels Stenfeldts flittige Haand, for den 29de Juli i Aar (1935) bukkede han, trods sin stærke Villie til Livet og hans elskelige Hustrus opofrende Pleje, under for sin langvarige Hjærtesygdom. Men Mindet om ham dør ikke hos de Mennesker, som lærte Niels Stenfeldt at kende, og alle de, som i Fremtiden kommer til at bruge hans kulturhistoriske Kildeskrifter, vil tænke paa ham med Højagtelse og Beundring. Det vil i Fremtiden være endnu lettere end før at benytte hans Arbejder, for Dansk Folkemindesamling har efter hans Død ikke blot arvet hans to Samlinger Retssager fra Herlufsholms Birk og Sjællandske Retssager fra 17de Aarhundrede (især Sorø Amt), men ogsaa Kopier af to af hans tidligere Arbejder (Tikøb- og Kippingebogen). Vi har desuden af hans Hustru og Søn faaet overladt alle Stenfeldts Kladder og Forarbejder til hans stedshistoriske Arbejder, i privat og offentligt Eje, saa at Studiet af hans Samlinger for en ikke ringe Del kan finde Sted i Dansk Folkemindesamling i København, naar den endelige Registrant over disse Kladder og Forarbejder og spredte Samlinger er færdig. Vi kan derfor sikkert, ikke blot paa Dansk Folkemindesamlings, men ogsaa paa danske Stedshistorikerens Vegne, bringe Stenfeldt en Tak og ønske over ham: Ære være hans Minde.

ANMELDELSER.

Falsters Historie.

Holger Hjelholt: Falsters Historie I—II. Udgivet paa Bekostning af Landbostandens Sparekasse, Nykøbing F., Lolland-Falsters historiske Samfund, Det Classenske Fideikommis, Sparekassen i Nykøbing F. og Carlsbergfondet. København 1934—35. G. E. C. Gad.

Dr. Hjelholts store Arbejde om Falster har længe været imødeset med betydelige Forventninger, og nu foreligger det omsider i hele sit imponerende Omfang. Første Del, 460 Sider, omfatter Tiden indtil Enevældens Indførelse og er delt i 7 Afsnit: 1) Middelalderen. 2) Fra Reformationen til Frederik II's Død. 3) Enkegods under Dronning Sophie. 4) Prins Christians og Magdalene Sibylles Tid. 5) Lensmandsstyre. 6) Svenskekrigene. 7) Bøndernes daglige Liv. Anden Del, der er langt den største, ikke mindre end 694 Sider, er delt i 6 Afsnit: 1) Tiaaret efter Svenskekrigene. 2) Enkegods under Sophie Amalie. 3) Halvandet Aarti under Kronen. 4) Fra Christian V's Død til Rytterdistriktets Oprettelse. 5) Krongodsets Salg. De store Landbo-reformer. — I hvert af Bindene er der store Afsnit indeholdende Anmærkninger med Kildehenvisninger samt Navneregister, og der findes ialt 66 Billeder fordelt i de to Bind. Bogen er trykt i Lolland-Falsters Stiftstidendes Bogtrykkeri, der har skilt sig ganske nydeligt fra dette store Arbejde, ogsaa for Billedernes Vedkommende.

Naar jeg skal omtale denne store Bog, vil jeg ikke brede mig om det, der ikke findes i Bogen, noget som jo saa mange Anmeldere har for Skik for at dokumentere deres tilfældige Viden paa et eller andet Punkt, jeg skal holde mig til selve Bogen.

Forfatteren begynder ikke, som saa mange andre, med Istiden og ældre Stenalder, og det gør han ret i; det er noget, man helst maa overlade til Geologerne og Arkæologerne; Historikeren tager fat, hvor de skriftlige historiske Kilder begynder at flyde, og for Falsters Vedkommende er det ved Aar 900. Afsnittet om den ældre Middelalder er forholdsvis kort og nærmest at betragte som en nødvendig Indledning.

Til Gengæld bliver Fremstillingen meget fyldig, da vi naar frem til den Tid, hvor Lensregnskaberne begynder, og hvor det gennem Centraladministrationens Arkivalier er muligt i Enkelt-heder at faa et Indblik i Forholdet mellem Kronen og de enkelte Len. Saaledes gennemgaas det første Lensregnskab 1509—

1510 meget udførligt, og det er ikke saa lidt, der kommer ud af dettes Tal og tilfældige Oplysninger.

Stoffets Leddeling i bestemte Tidsrum er foretaget efter de stedlige administrative Forhold, en Inddeling, der naturligvis i første Række er dikteret af Arkivaliernes Gruppering, men som iøvrigt falder meget naturligt, under Hensyn til, at Nykøbing Slot jo i dobbelt Forstand var Midtpunktet paa den lille Ø. De fra hvert enkelt Tidsrum bevarede Regnskaber, Skrivelser, Resolutioner, Synsforretninger, Kontrakter, Tingbøger og hvad det nu iøvrigt kan være — et ganske overvældende stort Materiale, hele Vognlæs af Papirer, som der Blad for Blad er redegjort for i Anmærkningerne — er samvittighedsfuldt gennemgaaet og excerpeteret.

Bearbejdelsen er foretaget med en enestaaende Grundighed, og Forfatteren kommer med Mængder af interessante Træk til Belysning af Danmarks almindelige Historie — han taber i denne Henseende paa intet Tidspunkt Traaden, men betragter til enhver Tid Falster som den Del af Danmarks Rige, det er, og kaster Lys over de stedlige Forhold ved stadigvæk at følge Rigets almindelige Historie. Det stedlige Stof er bestandig Fremstillingens Basis, og af dette fremdrager han med Forkærlighed Momenter, som tjener til Oplysning om de økonomiske Forhold og Ting af kulturhistorisk Betydning, der har Gyldighed udover det rent lokale. Forfatteren gaar til Tider meget stærkt i Enkeltheder, men til Trods herfor virker Fremstillingen ikke tungt; Stoffet er i den Grad gennearbejdet, at alt falder let og naturligt for Nutidslæseren — ja man sluger ofte hele Talrækker uden at mærke det — og Forfatteren har fundet mange virkelig morsomme Smaatræk, som liver svært op, gengivne med hans tørre Lune.

Paa Nykøbing Slot holdtes jo Hof baade under Dronning Sophie, under Prins Christian og Magdalene Sibylle, under Sophie Amalie og af og til under Charlotte Amalie, og den farverige Skildring af disse Tidsrum er virkelig interessant Læsning, foruden at den naturligvis har sin store almene kulturhistoriske Interesse.

Falsters Historie er ført op til omkring Aar 1800, det Tidspunkt, da der sattes afgørende Skel i Udviklingen ved Landbo-reformerne. Det har tydeligt ligget Forfatteren paa Hjerte at fremdrage saa meget som muligt til Belysning af Landboforholdene gennem de skiftende Tider, saavel vedrørende Bøndernes daglige Liv som deres rent økonomiske Forhold, saa dette Tidspunkt maa siges at være en naturlig Afslutning paa Fremstillingen.

En Opgave som denne, at skildre en bestemt Landsdels Historie, kan naturligvis lægges an paa flere Maader, der hver for sig kan føre til gode Resultater. Bestemmende herfor bliver altid Forfatterens Indstilling overfor Stoffet, der kan være meget forskellig. En kan have særlig Interesse for Personalhistorie, en anden for den rene Topografi. Hos Forfatteren af »Falsters Historie« mærker man en udpræget Interesse for Nationaløkonomi og Administration, men han har som Arkivmand iøvrigt anset det for sin vigtigste Opgave at udnytte det bevarede rige Arkivmateriale bedst muligt, og man maa beundre den enorme Flid, der her er lagt for Dagen; enhver som har Kendskab til Arkivstudier vil kunne paaskønne det, og alt i alt vil man kunne være enige om, at »Falsters Historie« er et af de betydeligste lokalhistoriske Arbejder, der i de senere Aar har set Lyset, og at det er et Arbejde, der ogsaa har Betydning udover Falsters Grænser.

Gunnar Knudsen.

Vejle Amt: En Hjemstavnsbog.

Set paa baggrund af den store interesse, som tanken om hjemstavnsundervisning i den sidste tid har vakt, er der grund til med særlig opmærksomhed at betragte den af skolebiblioteksforeningen og det historiske amtssamfund i Vejle amt udgivne hjemstavnsbog, som dels skal benyttes til undervisningen i hjemstavnslære i skolerne, dels skal give den voksne befolkning en oversigt over deres hjemstavns historie.

Første del af hjemstavnsbogen for Vejle amt giver en fremstilling af amtets almindelige historie: de geologiske forhold, den forhistoriske tid, landbrugets historie o. s. v. med en speciel behandling af købstæder, kirker og kløstre og indeholder desuden et par artikler om sproget, folket og sagnene. Anden del er topografisk leddelt og giver de enkelte sognes og købstæders historie. Denne disposition af stoffet er letforstaaelig, naar man tager bogens hovedformaal i betragtning, noget andet er, at man har paataget sig en opgave, som det paa forhaand var umuligt at løse paa absolut tilfredsstillende maade. Et amts sognehistorie kan ikke skrives paa nogle faa hundrede sider, og man burde maa ske — trods alt — have nøjedes med den almindelige skildring af amtet, selvfølgelig i udvidet form og med korte monografier af de tre købstæder.

Som bogen nu er, indeholder de fleste af sognebeskrivelserne kun korte redegørelser for kirkerne og skolerne, eventuelt herregardenes personalhistorie, og man savner ethvert forsøg paa at

give en skitse af det enkelte sogns historie, dets udvikling og skiftende stilling inden for amtet. Særlig grelt er forholdet ved skildringen af de tre købstæders historie, hvor det havde været meget nærliggende at give en skildring af dem i forhold til nabo-byerne og landets øvrige købstæder, af deres næringsveje og først og fremmest af deres skiftende velstand og magt og af de grunde, der var skyld i omskiftelserne; paa denne maade kunde man have givet væsentlige træk af Danmarks historie i en nøddeskal; thi den enkelte købstads historie er som regel ikke væsensforskellig fra de øvrige danske købstæders. Men kun ganske svage tilløb dertil findes.

Første del er for største partens vedkommende skrevet af Rasmus Mortensen, som er kendt for sine betydningsfulde studier over jernproduktionen i oldtiden og middelalderen. Han giver et kraftigt og interessant billede af amtets ældre Historie; man mærker, at det er arkæologien, der har hans største kærlighed, de senere afsnit, om end udmærkede, kunde have været fyldigere, interessant vilde det f. eks. have været at faa en udførligere behandling af saadanne landbrugshistoriske spørgsmaal som jordens fordeling gennem tiderne (kronens, kirkens og adelens jord), herunder de store mageskifter paa Frederik den andens tid, forholdet mellem gaardmænd og husmænd, mellem fæstere og selvejere og den gradvise overgang til selveje, dyrkningsformer (trevangsbrug eller alsædsbrug, bol- eller solskifte) med en skildring af udskiftningerne og udstykningen, deres historie og betydning, husdyrholdet, heste- og øxneeksporten fra amtet. En undskyldning for, at disse emner ikke er nærmere omtalt, findes dog deri, at de i forbavsende ringe grad har været genstand for undersøgelse, ikke blot i Vejle amt, men i hele landet. Anklagen rammer saaledes i mindre grad forfatterne af dette skrift end landets historikere; endnu er der langt tilbage, inden vi fuldt ud forstaa vor tids bebyggelses- og landbrugsforhold.

Af de andre afsnit er der grund til at nævne kapitlet om sagn og levn, som afgjort er noget af en misforstaaelse. Sagnene har deres store værdi som kildemateriale til en indtrængen i tidligere tiders aandskultur, men de bør bearbejdes. En interessant opgave vilde det eventuelt have været gennem eksempler at paavise, paa hvilken maade sagnene arbejder videre med historiske begivenheder, saa at den historiske kerne, der oprindeligt har været i nogle af dem, i de fleste tilfælde forsvinder.

En indvending af en helt anden art kan der rejses mod sproget, især i sognebeskrivelsen: fraser og tom lyrik, som optager en stor del af den knappe plads, hører ligesaalidt hjemme i en historisk fremstilling som andetsteds. Lad digterne om lyrikken, for

den historiske forfatter gælder det først og fremmest om at fremstille de historiske kendsgerninger i et saa klart, kort og letlæseligt sprog som muligt.

Selvom der altsaa er en del at udsætte paa bogen, maa dens gode sider ogsaa fremhæves. Der er gjort et stort arbejde af forfatterne og paa flere omraader naaet gode resultater, bogen er en slags førstearbejde, og som alle førstearbejder har den sine fejl. For de mennesker, der gennem studiekredsarbejdet eller ved selvstudium i de lange vinteraftener vil trænge ind i deres hjemstavnshistorie og udvikling gennem tiderne og lære dens vigtigste historiske mindesmærker at kende, vil den sikkert være en brugbar ledetraad, og et saadant arbejde vil i høj grad blive lettet gennem den af bibliotekar Bredsted forfattede litteraturoversigt, der danner værkets sidste afsnit. Til skolebrug vil fremtidens løsning dog sikkert, som skitseret i skolebogskommissionens betænkning, blive en monografisk fremstilling af det enkelte sogn eller den enkelte købstad, skrevet med undervisning for øje.

Johan Hvidtfeldt.

Laugs-Litteratur.

H. Hjorth-Nielsen: Københavns Bagerlaug. Udgivet af Lauget. 1933.

H. Hjorth-Nielsen: Københavns Bryggerlaug. Særtr. af »Dansk Bryggerstat«.

Arthur G. Hassø: Københavns Skipperlaug. Udgivet af Københavns Skipperforening. 1934.

Da C. Nyrop udgav »Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen«, samlede han købmændenes sammenslutninger under betegnelsen »Købmandsgilder«, håndværkernes under »Håndværkerlav«. Det skal indrømmes, at ordene laug og gilde brugtes i flæng, og at »købmænd« og »håndværkere« betegnede en klassedeling med temmelig skarpt trukne grænser, men Nyrops skillelinier holder hverken på det ene eller det andet punkt stik. Når tilmed et overvældende flertal af middelalderens købmandssammenslutninger kaldtes »selskab« eller »kompagni«, forekommer en henførelse af alle faglige sammenslutninger til betegnelsen laug den mest naturlige, selv om enkelte laug påviseligt opstod af og arvtog ældre gilder, og selv om de i mangt og meget efterlignede disse.

Vanskeligere er det at tilvejebringe en brugelig og forståelig sondring mellem de virkelige håndværkerlaug og »laug for andre næringsdrivende«. Nyrop samlede de rene håndværkerlaug under

denne sidste betegnelse og henførte vognmandslaug og vantsniderlaug til købmandsgilderne, hvor de første neppe med rette kan siges at høre hjemme. Vanskelighederne forøges, når skrædere og overskærere stod i laug sammen, da dog de sidste nærmest hørte købmandsstanden til.

Hjorth-Nielsen gør med rette opmærksom på, at også embedsmænd i statsadministrationen i 1700-tallet har stået uforstående og usikkert over for opfattelsen af de forskellige kategorier inden for laugene, svarende til tidligere tiders adskillelse mellem »em bede« for de faglige håndværk og »laug« for kræmmere, skippere og bryggere, hvortil man jo også kan føje dragere, prammænd og vognmænd. Men fortidens distinktioner var ikke skarperne, end at »laug« i virkeligheden blev brugt i flæng om alle sammenslutninger.

Hjorth-Nielsens laugsstudier er båret af et alvorligt arbejde med det genstridige stof, der alt for ofte i de vigtigste spørgsmål gør kraftig modstand mod at lade sig uniformere og sætte inden for fast afstukne rammer. Det er dog ikke helt rigtigt, når han i bagerlaugets historie under 1294 udtaler den formening, at laugene — altså de rene håndværkersammenslutninger — først opstod halvandethundrede år senere. Det er selvfølgelig tilfældigt, hvad der er blevet bevaret af middelalderlige skræder, og når det kan fastslås, at skræderlauget i Ribe bestod o. 1349, har dette sikkert ikke været en enlig fugl. Desuden skriver forfatteren jo selv, da han senere omtaler bagersvendenes skrå af 1403, at mester-sammenslutningen inden for dette fag må have været en del ældre.

På enkelte områder kunde man have ønsket, at forfatteren var gået noget dybere i sine undersøgelser. Der havde således været grund til at trække kraftigere skillelinier op mellem den håndværksmæssige bagning og hjemmebagningen i købstædernes gårde. Det samme kan siges om forholdet mellem bagerne, som sikkert ofte var en art grossister uden egentlig detailsalg, og brødsælgerne, som dog undertiden sloges i hartkorn med bagerne, gik under samme betegnelse og i hvert fald i de ældste tider kunde optages i lauget (ligesom skofflikkerne i skomagerlauget). I provinskøbstæderne svarede som oftest magistratens bagerboder slet ikke til de ligeledes kontrollerede slagterboder. I de sidstnævnte skulde slagterne sælge deres varer, i de førstnævnte reside-rede som oftest brødsælgerne, der for det meste intet havde med bagerhåndværket at skaffe. Dette er måske forklaringen på de på side 21 anførte navne, som forfatteren ikke mener kan have nogen tilknytning til håndværket.

For både bager- og bryggerlauget er Hjorth-Nielsens udredning af laugshistorien på grundlag af fagenes arkiver dygtig og omhyggelig. Der er også fra andre sider underbygget med gode oplysninger, og der er på flere områder med held parallelliseret med forhold hos tilsvarende provinslaug, skønt stoffet herfra desværre langt fra er så rigeligt eller let tilgængeligt som en laughistoriker kunde ønske det. Der er vel ikke i nogen af arbejderne blevet fremdraget overraskelser af laughistorisk karakter, men et omfattende og interessant stof til selve laugets historie og en mængde gode bidrag til Københavns byhistorie.

Lige så interessant er på sin vis Arthur G. Hassøs behandling af et ikke-håndværker-laug, skipperlauget. En afgjort fordel har dette arbejde frem for bagerlaugets derved, at laugsskrå og andre ældre dokumenter er blevet omsat i moderne skrivemåde og derved gjort tilgængeligt for alle læsere. Det stof, der er indsamlet til denne bog er omfattende og vidtfaavnende, hvilket naturligvis giver fremstillingen dybde og perspektiv, men i nogen grad må det dog bebrejdes forfatteren, at gennemskrivningen er foretaget med for let hånd, og at sigtningen af det gode og rigelige stof ikke har fjernet alle slagger, der nu skæmmer eller tynger det ellers smukke arbejde. Bogen, der er bekostet udgivet af Københavns skipperforening, har fået et nydeligt udstyr og oplives yderligere af et morsomt valgt og dygtigt tegnet illustrationsmateriale, for hvilket Hakon Spliid har været mester. Det videnskabelige noteapparat er i mønstergyldig orden.

Otto Smith.

Oversigt over topografisk litteratur 1934.

Som andetsteds i heftet udførligere omtalt har skolebogskommissionens betænkning af 1933 udtalt, at folkeskolens elever burde gives kendskab til hjemstavnens historie i snævrere forstand. Uden at afvente en eventuel diskussion mellem lærere, historikere og hjemstavnsforskere om den rette løsning af den ingenlunde lette opgave at få en sådan undervisning gennemført over hele landet, har en interesseret mand grebet tanken og skrevet en bog til brug inden for den kommune, hvor han selv virker som lærer.

L. Gotfredsen: Rids af Gjentofte Kommunes Historie (Aug. Olsens boghandel, Hellerup) har løst opgaven tilfredsstillende. Han har det held, at netop denne kommune er ret udførligt behandlet inden for den topografiske litteratur; men det har ikke forledt ham til at brede sig for stærkt i detaljerne. På et halvthundrede sider giver han en klar og udtømmende udredning

af egnens historie fra det øjeblik, den slap fri af isens kløer, og til den dag, hvor skoleungdommen selv kan gå rundt og iagttage resultaterne af en tusindårig bebyggelse. Der indledes med et oldtidskort over området, og på dette bygges der videre gennem nye kort, beretning og billeder. Disse sidste er nøje knyttet til emnerne og er kun hentet fra selve kommunen.

Det vilde ikke være til nogen skade, om lignende bøger kom til at indeholde de elementære læresætninger over for alle fortidsminder: 1) altid at fortælle (læreren, forældre, øvrigheden), hvad der opdages af nyt og hidtil ukendt, 2) aldrig selv at begynde undersøgelser af fund, 3) altid forsøge at hindre, at andre gennem ukyndige undersøgelser ødelægger fund! Iøvrigt bør opmærksomheden i denne sammenhæng henledes på *Vilh. Lorenzens* instruktive artikkel i »Vor Ungdom«: *Omkring Historieundervisningen*, hvori forfatteren optrækker hovedlinierne for forbindelsen mellem skolestuen, hjemstavnen og museerne.

Det store kirkeværk *Danmarks Kirker* (Gad) er ikke i årets løb nået til ende med Præstø amt, men man har dog nu et fortrinligt overblik over, hvilket omfattende kulturelt stof dette værk indeholder. For værkets plan er der gjort rede i oversigten for 1933, og der skal her kun gøres opmærksom på det fortrinlige billedstof af både kirkebygningerne, deres detaljer og deres udsmykning, hvad enten dette sidste drejer sig om kalkmalerier, skulpturer i sten og træ eller udsmykningsgenstande i malm, sølv eller guld.

I serien *Nordisk Kultur* (J. H. Schultz) har Vilh. Lorenzen skrevet om *Kirkebygninger og deres Udstyr* (det danske afsnit) og givet en almindelig udsigt over dette emne, der som indledning til studiet af vore kirkebygninger og deres udviklingshistorie i sammenhæng med M. Mackeprangs tidligere udgivne »Vore Landsbykirker« vil være en ypperlig håndbog i spørgsmålet.

Arthur G. Hassø: Kristiansborgs Brand i Oktoberneften 1884 (Gad). På grundlag af såvel arkivstof som trykte beretninger har forfatteren i halvtresåret for den store brand givet en samlet fremstilling af begivenheden og har sikkert bragt alt frem, hvad der kan siges derom. Billedstoffet er hentet fra datidens illustrerede blade, navnlig *Illustreret Tidende* og *Familie Journalen*, og giver på een gang en egen stemning over beretningen og et godt overblik over datidens illustrationskunst.

S. F. Nørlyng: Træk af Valbys Historie (Reitzel). Ret beset er dette arbejde mere en samling spredte artikler over emnet end det, som forfatteren har ment: en overskuelig og sammenhængende fremstilling af byens historie. Den bygger kun på trykte

kilder og inddrager for den ældste dels vedkommende en del, der ikke vedkommer landsbyen Valby, medens den ganske undlader at udnytte det gode topografiske stof, der ligger i udviklingen fra landsby til en del af Storkøbenhavn. Alt i alt en fordringsløs skildring, som forlaget har givet et smukt udstyr, og hvori navnlig et morsomt billedstof kommer til sin fulde ret.

Eiler Nystrom: Lyngby Sogn i Fortid og Nutid (Gyldendal). Efter næsten tyve års tavshed på disse områder har forfatteren nu fuldført sidste bind i trilogien om de nordsjællandske egne, der har været så stærkt præget i deres udvikling af hovedstadens nærhed. Det forliggende bind er ikke mindst interessant ved den udførlige behandling af de industrielle virksomheder, som karakteriserer dette sogn. Det er disse »manufakturere«, som i forbindelse med sognets borge og slotte, lyststeder og mange kroer dominerer arbejdet, og i dette selskab drukner bønder og bondejord så temmeligt. Bemærkelsesværdig er navnlig en arkæologisk undersøgelse af Hjortholms slotsruiner med de deraf flydende nye opfattelser af borgen og dens udseende, ikke mindst oplysningen om, at »voldstedet« kun er en planløst opkastet grus- og jordbunke, som intet har med borganlægget at gøre. Det er blevet et stort og godt topografisk værk med endnu videre perspektiv og rigere enkeltheder end de to bind om Søllerød og Gjentofte. Et stort og interessant billedstof er knyttet til bogen, men der savnes et detailkort over sognet samt en billedliste.

C. F. Nielsen: Ørsted og Daastrup Sogne og nærmeste Omegns Historie. En geografisk og kulturhistorisk Skildring efter trykte og utrykte Kilder. (Forf.'s forlag, Ørsted pr. Haudrup). Der indledes med en turistbeskrivelse af egnen. Dette er måske ingen dårlig idé for et arbejde af denne art, men i dette tilfælde er der så gjort for lidt ud af sagen. Forfatteren har en svaghed for tidsangivelser som »fra Abrahams tid«, »på kong Davids tid« o. l. Forklaringen af karyatider som »Skikkelser med Menneskehoved og Krop« er ikke ganske udtømmende, når der overhovedet skal forklares, og udskiftningen burde være anderledes grundigt behandlet. Det vilde have forøget værdien af den iøvrigt helt pæne bog.

Anders R. Idum: Næstved St. Peders Kloster (Skovkloster) 1135—1536. Dette arbejde er trykt som manuskript for herloviaere med den bagtanke at formå en faghistoriker til at tage emnet op til indgående behandling i anledning af 800-året for klostrets stiftelse. Hvad der hidtil er fremkommet til belysning af »munke-tiden« er her sammenarbejdet til en let overskuelig helhed, og man må nu afvente, om den indtrængende opfordring bliver fulgt.

Holger Hjelholt: Falsters Historie I—II (I komm. hos Gad) er omtalt andetsteds.

L. F. la Cour: Skelskør (J. Gjellebøls Boghandel, Skelskør). Bogen er et fordringsløst bidrag til byens historie og er for hovedpartens vedkommende bygget på trykte kilder. Savnet af arkivalske bidrag er temmelig stort i de sidste to kapitler, der behandler tiden efter 1660. Når pladsen er så knap som her, synes de mange Troels Lund-citater fra almen-kulturelle emner noget overflødige, og det synes urimeligt, at ofre plads på beskrivelse af arkivaliers udseende og tilstand. Når det om rådstuebøgerne hedder, at det er altfor uinteressant at gå ind på disse tvistemål, er dette synspunkt vel rigtigt, men det må understreges, at det er disse bøgers utallige mosaikagtigt sammensatte oplysninger, der giver den topografiske forsker de interessanteste bidrag til det indre liv i byen, selv om ikke een retstrætte medtages.

C. C. Haugner: Nakskov Købstads Historie I (Nyt nordisk forlag). Det udkomne bind, som er en videre udformning af forfatterens tidligere udsendte arbejder om byen, strækker sig fra de ældste tider til enevældens indførelse. Når undtages, at det forekommer noget umotiveret, at kirkens historie, ført lige op til nutiden, er placeret mellem en redegørelse for byområdet og det middelalderlige afsnit af byens historie, medens stoffet i de øvrige kapitler skrider frem i kronologisk rækkefølge, er der disponeret godt for arbejdets opbygning. Indholdet er en ædruelig fremstilling, baseret på en omfattende viden og uden de mange svinkeærinder og unødvendige ophold ved betydningsløse begivenheder, der skæmmer så mange andre købstadstopografier, hvis forfattere ikke har formået at skille det uvæsentlige ud fra det, der karakteriserer tid og sted. Beretningen er letløbende og interesserende, og kildestoffet er benyttet med forstand. Helt udtømt er kilderne vel ikke, og forfatteren er lidt for bypatriotisk i sin beretning om borgernes smukke forhold under krigsbegivenhederne i 1658—59, men man befinder sig absolut i godt selskab med denne bog og ser med glæde hen til fortsættelsen. Billedstoffet er fortrinligt. Det står ganske vist ikke i nogen som helst relation til kapitlernes indhold, men det interesserer ved det gode udvalg, der er gjort, og ikke mindst ved billedredaktøren hr. V. Paullis gode idé med i udstrakt grad at genfotografere i nutiden motiver fra gamle fotografier, hvorved er skabt et fortrinligt overblik over byens udvikling og forandringer.

Hugo Matthiessen: Hærvejen (Gyldendal). Det fortjener at bemærkes, at dette interessante arbejde har haft en for slig litteratur herhjemme ganske usædvanlig succes, så at forlaget efter

kun fire års forløb har kunnet udsende en ny udgave. Billedbilaget er blevet stærkt forøget, bl. a. med nogle glimrende og meget oplysende flyverfotografier.

Salomon J. Frifelt: Ad jydsk Veje sønderud (Gyldendal). Hugo Matthiessens jydsk vejstudier har åbnet for nye historisk-topografiske opgaver, som sikkert længe har trængt sig på, men som først nu finder dyrkere. Til disse kan til en vis grad regnes forfatteren til dette arbejde, som giver sig særlig af med den jydsk studehandel, et emne, hvortil hidtil kun spredte bidrag har set lyset. Han har som rimeligt er forsøgt at knytte dette sammen med de vejes historie, ad hvilke drifterne skete, men det er kun delvis lykkedes ham. Bogens tekniske opbygning er svag, og dog er der blevet en interessant bog ud af anstrængelserne. Forfatteren har nemlig fortællende evne, og i interiørerne fra studekroerne og i billederne af studedriverne har han bevaret meget, som bør bevares, fra forglemmelse. Det er en traditionsglad mand, der har samlet stof ind i traditionsglade egne, og han er selv klar over, at han kun bringer nogle enkelte sten til en stor bygning. At eksportforeningen har påtaget sig at bekoste bogens udgivelse er et gladeligt tegn på, at der i moderne erhverv også er sans for den historiske baggrund. Det åbner perspektiver for en lettelse af de kår, hvorunder topografiske arbejder nu til dags bringes til verden.

Jens Tønnesen: Gamle Skagensfiskere fortæller (I komm. Einer Niensens bogh., Skagen). Blandt disse jævne beretninger om Skagen og dens fiskerbefolkning findes også et afsnit: »De mange Navne paa Klitterne og andre Punkter i og omkring Skagen«, som fastlægger og bevarer fra forglemmelse en del af det, som ellers let går tabt. Navnene findes yderligere indtegnet på et særdeles oplysende kort over Skagen landsogns jorder.

Peder Hansen Resens Atlas Danicus: Viborg Bispedømme (Gad). Udgivelsen af Resens atlas påbegyndtes af Johannes Knudsen, og det er nu lykkedes ved tilskud fra Carlsbergfondet at sikre yderligere en række binds udgivelse, som besørgeres af Gunnar Knudsen, der har forsynet det foreliggende bind med en række værdifulde kommentarer. Oversættelsen er foretaget af Chr. Behrend, og bindet omfatter af rent topografisk stof samtlige købstæder inden for det gamle bispedømme: Viborg, Nihe, Skive, Hobro og Mariager og desuden Hald og klostrene. Samtlige bevarede kort, som fremstilledes til den oprindelige udgave, er gengivet og desuden tegninger af runestene, købstadssegl o. l. Det er en uvurderlig kilde til bispeddømmets historie, som det vil lønne sig at dykke ned i.

Carl Sønstrup: Grenaa Bys Historie 1. og 2. Hefte (Eget forlag, Grenaa). Planen for dette arbejde byder på en udgivelse i to bind. Det første skal indeholde den almindelige byhistorie, det andet en særlig beskrivelse af byens gader, huse og gårde fra 1750 til vore dage. Af udgivelsestekniske grunde er der i årets løb udkommet to hefter af 2. bind, omfattende Søndergade og Torvet med deres ejendomme. Dette er endnu for lidt til at man kan danne sig et pålideligt billede af arbejdets værdi, men det ses dog, at forfatteren har arbejdet energisk med stofindsamlingen, og et kort, hvorpå forfatteren har søgt at rekonstruere Søndergades ejendomme i grundplan, som de så ud ved år 1750 (pag. 128) er særdeles værdifuldt for forståelsen. Derimod forstår man ikke rigtig, hvorfor grænsen for undersøgelsen er sat ved dette år. Det måtte dog kunne lykkes at føre ejerforholdene tilbage til i hvert fald 1682.

Th. Thaulow: Samsø i Krigsaarene 1801—14 (I komm. Henri Nebbe, Tranebjerg). Skildringen af den lille Kattegatso og dens endnu mindre nabo, Kyholmen, er i hovedsagen set under militær synsvinkel, men giver dog også topografisk set et særdeles grundigt udarbejdet bidrag til øernes historie. Det er ledsaget af gode kort og udmærkede luftfotografier, som viser de endnu eksisterende rester af de mange befæstningsanlæg.

Esbern Jespersen: Kirker, Præster og Degne i Vinding—Vind. (I komm. Hilmer Thomsen, Holstebro). Titlen giver nøjagtig bogens indhold. Det er en bog med et godt indsamlet og nøgternt gengivet stof uden overraskelser hverken fra indholdets eller formens side. Præste- og degnehistorien giver enkelte bidrag til sognets topografi, men iøvrigt savner studierne til bogen i nogen grad dybde, og meget deri er direkte optryk fra trykte kilder. Den vil neppe have større interesse ud over selve egnen.

Rasmus Nielsen, Marius Hansen og Aage Bredsted: Vejle Amt. En Hjemstavnsbog (Haase). Bliver omtalt andetsteds.

Henrik Larsen og Søren Alkærsig: Askov i Malt Herred (A. Rasmussens bogtrykkeri, Ringkøbing). Hovedparten af de i de senere år udkomne sognebeskrivelser har lidt af store mangler. Det har ikke skortet deres forfattere på kærlighed til emnet, men de har som oftest savnet den nødvendige baggrund af historisk viden og teknisk kunnen til at løse opgaven, så at der kom et almennyttigt stof ud deraf. Der foreligger nu her et arbejde, som virkelig opfylder begge krav, og der vises i fremstillingen en sådan beherskelse af stoffet, som anmelderen hidtil kun har truffet i ganske enkelte arbejder af samme karakter. I forbindelse med Svend Aakjærs afhandling i »Byen og Sognet« (se

oversigten for 1932) kan denne bog opstilles som en nyttig og højst tiltrængt vejledning for fremtidige sognetopografier. Måtte de blive kendt og benyttet! En udredning af bogens enkeltheder og hvad der er nået med dette arbejde, vil føre videre end pladsen tillader, og anmelderen må lade sig nøje med at anbefale bogen til alle, der interesserer sig for vort bondesamfunds udvikling gennem tiderne. Udredningen standser med året 1870. Alligevel vilde et moderne sognekort, lige så detailleret som det gengivne fra 1793, have været af stor værdi.

Ud over de store herregårde er monografier over landets gårde temmelig sjældne. Der er nu udkommet et par fra Ribe amt, nemlig

A. Ravnholt: Nørholm. Gaardens Historie gennem 500 Aar. (Viggo Niensens forlag, Nørre Nebel) og

G. M. Guldvang: Hennegaard. Blade af en gammel Borgs Historie (Samme forlag).

Stoffet til dem begge er indsamlet med flid, men røber dog en del mangler, som sikkert kunde være undgået. Fælles for dem begge er manglen på et kortmateriale samt en indgående beretning om gårdenes nuværende udseende. Kunde der også være fremskaffet en opmåling af dem, vilde værdien være blevet betydelig forøget.

N. M. Kromann: Fanøs Historie II (Eget forlag, Esbjerg). Med prisværdig præcision har forfatteren udsendt andet bind af sin bog, der omfatter halvsjettehundrede sider. Hvad den almindelige bedømmelse af værket angår, kan henvises til, hvad der blev skrevet, da første bind udkom (oversigten for 1933), og nægtes kan det ikke, at det er tungt at komme gennem den voldsomme ophobning af stof. Disse optryk af betydningsløse dokumenter, lejlighedsdigte og andet overflødigt kan kun betragtes som ubearbejdet stof, der virker til at sløre den kerne af gode faktiske oplysninger, som arbejdet indeholder. Forfatteren må dog lykønskes til at have haft energi til at gennemføre udgivelsen af dette kæmpearbejde. Der berettes i dette sidste bind om kroerne, alle grene af næringslivet m. m. for endelig at slutte med det åndelige liv på øen. Som helhed kan de to bind betragtes som et typisk arbejde af en hjemstavnsforsker. Trods store fejl indeholder det en mængde af det, som kun en egnskendt mand formår at drage frem.

M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie I (Colbergs forlag, Rønne). På omslaget bærer bogen titlen: Borringholmerens Historiebog, og det foreliggende bind indeholder i to afsnit øens ældste historie indtil 1658. Forfatteren er en habil skribent, der

— så vidt en almindelig gennemgang af bogen lader se — har udnyttet alle kilder indtil de seneste forskningsresultater. Fremstillingen er meget bred, til tider absolut *for* bred. Forfatteren noterer beskedent, at han har »sammenskrevet« denne historiebog, og den har også mere karakteren af en sammenskrivning end af en bearbejdelse af stoffet. Man kunde også nu og da ønske, at forfatteren havde fulgt andre retningslinier end dem, som han ved bogens anlæg har afstukket sig. Som »Borringholmerens Historiebog« er den imidlertid en hjemstavnsbog af usædvanlig fylde, og den er skabt ud fra en dyb indleven i fødeøens skiftende tilkikkelser. Den må være sikker på en taknemlig modtagelse ikke blot af alle bornholmere, men af alle historisk interesserede. Man får gennem den den lidt fjerne ø knyttet nærmere til Danmarks almindelige historie, hvor man hidtil kun har fornemmet den, når den i ganske særlige tilfælde gjorde sin indsats. Forfatteren viser, at den fuldt så godt som de andre er et af landets egne børn, om end dens opståen og udvikling i meget adskiller sig fra det øvrige lands. Skildringen fører læseren fra den første bebyggelse op til de dramatiske episoder, da øen på en kraftlig måde hævede sig som dansk. Oftest er det som at læse et lands historie, og som sådan vil den også tiltale de slægter, som øen har fostret.

Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer. Udg. af Th. Lind (Colbergs forlag, Rønne). Det er som oftest sådan, at nedskrevne erindringer sjældent indeholder stof af historisk-topografisk værdi, med mindre nedskriveren har haft en særlig indstilling dertil. Man kan dog ikke helt frakende disse beretninger af en bornholmsk glarmester fra tiden 1822—91 en sådan værdi, og udgiverens noter til bogen øger denne. Dertil kommer en række billeder, hvoraf flere fortrinlige fra Bornholms museums samlinger.

Tidsskrifternes brogede indhold rører også ved en del historisk-topografiske problemer.

C. M. Smidt har (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark) givet en almindelig udsigt over forsvarsforanstaltningerne i de danske borge ved en gennemgang af gravenes, flanketårnenes og vægtergangenes anlægsprincipper og værdi i forsvaret. Inden for dansk litteratur er disse problemer meget sparsomt belyst, og den interessante artikel er ikke mindst værdifuld ved, at den bygger på forfatterens personlige undersøgelser og nyeste forskningsresultater.

Fra *København* bringer Fr. Olsen bidrag til *Ladegaardens* og dens kirkes historie (Hist. Medd. om Kbh.). I samme tidsskrift

skriver E. Pade om pakhuset *Den gamle Grynmølle* og Victor Krohn leverer et nyt bidrag til *Kastellet's* historie. Af de tidligere landsbyer, som nu er blevet indlemmet i København, har Julius Termansen udvalgt *Husum* og *Emdrup*, hvis udskiftning han behandler i en med gode kortplaner illustreret artikel.

Inden for *Frederiksborg amt* har Frederik Weilbach redegjort for restaureringen af *Kronborg* (Fra Frederiksborg amt) med angivelse af, hvorledes de enkelte rum, der er blevet ført tilbage til deres oprindelige skikkelse, er blevet anvendt og udstyret. Desuden har han beskrevet de fund af bygningsrester fra Krogen, som er blevet fundet i Kronborgs mure og har opridset det sandsynlige udseende af den middelalderlige borg. — I samme tidskrift har Erland Gribso beskrevet kirkeklokkerne i amtet. — C. M. Smidt har skrevet om Ærkebiskop Eskils borganlæg på *Søborg* (Arbejdsmarken). Under kongeborgen fra Valdemarernes tid er nu fremdraget den ældre bispeborg med dens rundkirke. Borgen var den første i Norden, der blev opført af tegl, og den anlagdes i den smukke egn med udpræget sans for arkitektonisk virkning. Forhåbentlig kan der skaffes midler til at redde de interessante ruiner fra undergang. — Fra *Gilleleje* er på andet år af museumsforeningen udgivet et hefte, som tager en del af de opgaver på sig, som ellers amtsamfundene varetager. Inden for så snævre rammer vil det sikkert i det lange løb blive vanskeligt at finde historisk-topografiske emner. Hertil kan kun regnes H. C. Terslins oldtidsskildring, der bl. a. omhandler nogle bronzealdergravpladser i Strand-Esbønderup, og Elias Petersens skildring af Gilleleje i 1860'erne.

Til *Roskilde* domkirkes historie giver V. Hermansen (Københavns amt) forskellige bidrag i sin omtale af den bekendte auktion i 1806, og Chr. Christensen i sin artikel om Hans Andersen Guntzows epitafium. Samme forfatter har skrevet om gammel kunst i domkirken (Jul i Roskilde). Fra byens historie har Fanny Fang givet en skildring af Algade på strækningen fra tørvet til Hersegade (Jul i Roskilde). Samme hefte indeholder desuden V. Hermansens beskrivelse af den romanske ligsten fra Sct. Olai kirke og Hans Skat Rønøs skildring fra Graabrødre kirkegård. — Therkel Mathiasen har skrevet om *Gentofte* kommunes oldtidsminder (Hist.-top. selskabs meddelelser) og gennemgaaet de rige oldtidsfund, der er gjort ved Søholm, Bloksbjerg, Christiansholms mose, Garderhøjen og Vangede. En række fortrinlige illustrationer ledsager den interessante udredning. — Hvad *Lyngby* angår, har A. C. Tandrup drøftet spørgsmålet om, hvorvidt Sokkelund herreds tingsted har ligget ved Stokkerup

(Lyngby-Bogen) samt skrevet om Mølletorp (Stenhuggerens gård) i 1600'erne.

Til *Kalundborgs* og *Lerchenborgs* bygningshistorie har Christian Elling givet interessante oplysninger (Holbæk amt) i afhandlingen »Lerchenborg og den vestsjællandske Rokoko«, og V. Hermansen har givet en kort oversigt over Kalundborgs ældste historie.

Johs. T. Christensen har fremdraget nogle træk af *Gimlinge* to stiftelsers historie: Hugo Lützows hospital fra ca. 1660 og »Løvstrøms Minde« fra 1933. — Johannes Vejlager beretter om Genforenings-mindemærkerne i Sorø amt og August F. Schmidt giver i en omtale af *Stagelse* marklov bl. a. oplysninger om en del mark- og stednavne (alt i Fra Sorø amt).

R. Berg har i en artikel om gotiken i *Præsto amt* kort omtalt kirkebygningerne og derefter gennemgået kirkeinventaret (Præsto amt). — Terkel Mathiasen har klarlagt et par depotfund fra stenalderen, stammende fra *Stroby ladeplads* og *Vallo*, som vareforråd af flint til handelsbrug (Præsto amt). — Et bronzealderfund fra *Aasø* i Glumsø sogn er af H. C. Broholm og K. Fischer-Møller beskrevet som et offerfund, hvis menneskeskeletter viser, at der er sket menneskeofringer af trælle i forbindelse med kanibalisme (Arbejdsmarken). — De tidlig-romanske kirker i *Elmelunde* og *Hammer* omtales i en artikel af C. G. Schultz (Aarb. for nord. oldkynd.), der påviser den engelske påvirkning i bygningsstilen.

På Låland er et offerfund svarende til det ovenfor omtalte fra *Aasø* og stammende fra *Godsted* mose beskrevet af de nævnte forfattere (Arbejdsmarken), og Erik Møltke har skrevet om *Sønder-Kirkeby* runestenen (Aarb. for nord. Oldkynd.) — Laaland-Falsters historiske samfund har udover den andetsteds omtalte store Falsters Historie af Holger Hjelholt formået at udsende en årbog, hvori bl. a. Svend Jørgensen fortsætter sin gennemgang af øernes færgedarde og landevejskroer. Særlig dybtgående er disse studier jo ikke, og de indeholder alt for mange hypoteser. — Johannes Tholle har skrevet om haver og have dyrkning i øernes købstæder før år 1800, og C. Strandgaard har ved *Stubbekøbing* lystanlægs halvtresårs jubilæum skrevet om dettes ældre og nyere anlæg, ledsaget af en række billeder, der kunde have været bedre.

M. Mackeprang har berettet om fundet af et brudgoms kors og en brudekrone i *Middelfart* (arbejdsmarken), hvor de fremdroges ved nedrivningen af et hus. — Et interessant topografisk emne er taget op af Kr. Taarup (Odense og Assens amter), som har

behandlet *Næsbyhoved sø's* historie. Fremstillingen er rig på gode topografiske oplysninger, men skæmmes af mange unødvendige detaljer. Under omtalen af fiskeriet kan en beretning om Odense broderlige fiskerselskab naturligvis ikke undgås, men at aftrykke 31 (!) vers af en ganske ligegyldig vise er absolut for meget af det gode. Et Carl Bagger'sk digt på 7 lange vers og en lige så lang »gadevise« om en undvegen arrestant, som i 1851 fangedes i søen, må virke sløvende selv på interesserede læsere. Udtørringen af søen kan følges gennem et godt kortmateriale. En del af billedstoffet er ganske oplysende, men det meste må dog betegnes som dårligt gengivet. — P. Jensens bidrag til *Baag herreds* historie er fortsat med Skydebjerg, Kerte, Barløse, Holevad og Sandager sogne og omfatter som sædvanlig et godt kortmateriale.

I samme forbindelse som de foran omtalte offerfund fra bronzealderen har H. C. Broholm og K. Fischer-Møller omtalt et tilsvarende fra Magleby sogn, *Langelands Sdr. Herred* (Arbejdsmarken).

C. Klitgaard har givet værdifulde bidrag til *Frederikshavns* (Fladstrands) og *Sæbys* ældste historie (Vendsysselske Aarbøger) og til deres indbyrdes konkurrence. Han slår bl. a. fast, at den første faste bosættelse i Fladstrand fandt sted lige efter kejserkrigen eller omtrent ved år 1630. Sæbys mere faste beboelse påvises at have fundet sted omkring 1450. — Anton Jacobsen har efterladt sig et ufuldendt arbejde om Vendsyssels vandmøller. Beretningen om de enkelte møller er af højst forskellig værdi. Interessantest er meddelelsen om fundet af *Byrdal* vandmølle. — C. P. Nielsen har leveret nogle bidrag til *Understed* præstegårds og dens jorders historie. — De stensatte kældre ved *Donbæk*, som Sophus Müller kaldte jordhuse, er af Mogens B. Mackeprang blevet tidsfæstet til den yngre førromerske jernalder (Arbejdsmarken), eller slutningen af årtusindet før Kristi fødsel. Dette skyldes nye fund på stedet navnlig af lerkar, der som arkæologiens følekorn er den bedste hjælp til datering, der haves. — Jan Neidendam har (i Gads danske Magasin, Majheftet) skrevet om *Hirtsholmene*.

Fra Thisted amt findes et mindre bidrag om *Ydby* kirke og dens brand i 1742 (Thisted amt). — Gudmund Hatt har (i Tilskueren) samlet den gennem årene indhøstede viden fra oldtidsbopladsen i *Ginderup* og påvist, at der allerede før vor tidsregning fandtes landsbyer i Nordjylland, at bønderne beskæftigede sig både med agerbrug og kvægavl, og at deres hustype måske stammer fra det keltiske Vesteuropa.

Chr. Heilskov har sluttet sin beretning om Bælum sogn gennem syv sekler (Himmerland og Kjær herreder). — I samme årbog har L. Vesten givet en indgående beskrivelse af *Sulsted* kirke fra dens opståen som gårdkapel for gården Langelund til dens nuværende udseende med efterreformatoriske kalkmalerier og et rigt gammelt inventar. — Th. Johansen har meddelt en række bidrag til *Aarestrup* sogns historie. — Henrik Møller har skrevet om *Gunderup* (Haals) Runestenen. — Vægtigst er dog det bidrag, som Chr. Jørgensen har givet til *Aalborgs* historie gennem meget omhyggelige undersøgelser ved de grundgravninger, som i den sidste halve snes år er foretaget rundt om i byen. Det er ofte fremhævet, hvor stor betydning sådanne undersøgelser har, og overalt, hvor de udføres med en sådan nidkærhed over for opgaven, som her er vist, giver de gode og overraskende resultater. Beretningen, der er ledsaget af en mængde oplysende arkitektopmålinger og skitser af forfatteren selv, viser at en række hidtil dunkle punkter i byens topografi er blevet klaret på en fortrinlig måde. Forrest står en redegørelse for byens middelalderlige befæstning, som forekommer meget sandsynlig, dernæst en udredning af forholdene ved de gamle sildeboder ved Østeraa. Samtidig er Bispensgades oprindelige forløb blevet klaret, og endelig har fundforholdene ved Sct. Pederskirken tiendelade bragt en del nyt for dagen. Forfatteren har brugt sine øjne flittigt og har forstået at få noget ud af sine iagttagelser. — S. Vestergaard-Nielsen har (i *Jydske Samlinger*) skrevet om en brændtbens-grav i *Aars* fra den yngre stenalder.

Om de engelsk-påvirkede kirkebygninger i Virring og Asfærg har C. G. Schultz skrevet i en afhandling om nogle tidlig-romanske landsbykirker (Aarb. for nord. oldkyndighed).

Chr. Heilskovs studie over den gamle Holstebro-landevej fra Viborg til Hagebro (Skivebogen) er skrevet før Hugo Matthiessens »Viborg-Veje« så lyset, og man har således to forfatters opfattelse af samme topografiske genstand. Om en egentlig sammenligning kan der dog ikke blive tale. Matthiessens skildring har større linier, og han går i sine undersøgelser mere i dybden. Ved siden heraf bliver Heilskovs arbejde nærmest at betragte som en husflid, der dog heller ikke bør foragtes. — Chr. M. Krogh har i samme tidsskrift skrevet om *Tøndering* kirke og dens inventar og Johannes Vejlager om Genforenings-mindesmærkerne i Salling og Fjends herreder.

C. J. T. Thomsen har fortsat sit tidligere omtalte realregister til *Aarhus* bys skøde- og panteprotokoller 1683—93 (Aarhus stift). Det viser sig, at det grundlæggende arbejde, f. eks. jævn-

førelserne med de oplysninger, som tingbøger og skifteprotokoller giver, ikke har været sluttet, inden udgivelsen er begyndt. Dette bringer naturligvis en del usikkerhed ind i arbejdet og vil fordre, at det nyfundne stof indgår i et tillæg. Årbogens redaktion burde have sikret sig mod en sådan svaghed i det indleverede arbejde, der i sig selv er fortjenstfuldt nok, men som vil komme til at lide under denne udgivelsesmåde. — Henrik Larsen har leveret et bidrag til *Lisbjerg* sogns historie i tiden før enevælden. Der er gengivet et kort over Lisbjerg by, men hverken tekst eller billedunderskrift angiver kortets datering eller hjemsted. — J. Didriksen fortæller om fundet af og udgravningen af *Dyngby* kirkes tomt, en af de fem nedrevne kirker i Hads herred. Et par fotografier og to opmålingsplaner underbygger fremstillingen på det bedste. — Therkel Mathiasen har skrevet om primitive flinteredskaber fra Samsø (Aarb. for nord. oldkyndighed).

E. Tryde har beskrevet en lerkargrav fra den romerske jernalder i Grønbjerg i *Nørre Omme* sogn (Hardsyssel Aarbog), medens H. K. Kristensen har berettet om en brandtomt af et hus fra folkevandringstiden i *Sønder Vium* i Nørre Horne herred. Der var ved undersøgelsen kun levnet et enkelt hjørne af huset samt nogle stolpehuller og et ildsted, men af særlig interesse var det, at der blev påvist jernudsmeltning af myrmalm i husets nærhed, medens dette var beboet, måske af smelteren selv. — Hans H. Fussing har efter arkivfund fra Løvenholm berettet om *Herningholm* i midten af 1600'erne. — Johan C. Sulkjær giver en række bidrag til vejenes historie i Hammerum herred.

Som tidligere omtalt i anledning af Gudmund Hatts undersøgelser vedrørende det danske agerbrug i oldtiden var det i sidste øjeblik, at dette emne blev taget op til behandling. I *Ribe amt* har forfatteren vel faet oplysninger om en halv snes steder, hvor noget sådant er sporet, men den vigtige personlige undersøgelse efter de af ham opstillede principper har han kun kunnet foretage eet sted, nemlig på Lydum hede. Fra denne undersøgelse bringer en artikkel (Ribe amt) en meget udførlig opmåling samt et snit gennem en digevolding, som viser, at der på dette sted har været opdyrket naturligt skovland. Også her er der som andetsteds fundet rester af et mark-ildsted. — M. H. Nielsen har skrevet meget udførligt om den del af den sociale forsyrg, som gav sig udslag i oprettelsen af fattiggårde. I Ribe amt tog de deres begyndelse med et »arbejdshus«, som 1826 rejstes i *Døstrup*, og herfra bredte tanken sig til nabokommunerne. — Fra August F. Schmidts hånd foreligger en oversigt

over J. F. Kinchs historiske arbejder om Ribe amt og Ribe by. — Af Henrik Larsen findes et af denne forfatters velfunderede, men noget tørre arbejder, som behandler adelsgårdens forhold gennem tiderne inden for Ribe amt.

Peter Thomsen har fortsat sine meddelelser om de *bornholmske* langvolde (Bornholmske samlinger). — Aage Rohmann giver en beskrivelse af de bornholmske horisontalmøller (djævledansmøller), som billedligt kun kendes fra Christiansø i 1754 (Thura's Bornholmsbeskrivelse), men hvis tilstedeværelse på Bornholm forfatteren har konstateret i ti tilfælde. — Ove Hartvigsen har afskrevet præsten J. P. Koefoeds optegnelser om *Poulsker* fra 1850'erne. — Gunnar Knudsen beretter om fremdragningen af en svensk jordebog fra Bornholm fra 1658.

Otto Smith.

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1934.

Af Arbejder af alment Tilsnit bør først nævnes *Axel Oriks* og *Hans Ellekildes* stort anlagte Værk: *Nordens Gudeverden* (Gads Forlag), hvis 5. og 6. Hefte udkom i Slutningen af 1934. Her afsluttes Redegørelsen for Hjemmets Vætter, og der fortsættes med en Fremstilling af *Bygdens Helligdomme*, idet der i en smuk og let læselig Form gives en Skildring af Dyrkelsen af Bygdens Sten, Træ, Kilde, Vandløb, Lund, Sø, Hav, Bjærg m. m. Alle de senere Åringers Specialundersøgelser over hellige Kilder, Kæmpesten, Træer, Bjærg, Vande og andre Naturting, hvortil Folket knyttede Sagn og Tro, har Arkivar Ellekilde naturligvis haft god Nytte af og brugt; men han har også formået, selv indenfor Områder, hvor man skulde synes, Spørgsmålene var klarlagte, at fremkomme med nye, selvstændige lagttagelser. Hans overordentlige Belæsthed og udstrakte Kendskab til utrykt Folkemindestof er ham stadig til Hjælp, ja er Forudsætningen for, at han i det hele taget har kunnet påtage sig at fortsætte og fuldføre Oriks Arbejde, der i den Form, det nu får, vil komme til at gøre Epoke i den Forskning, der beskæftiger sig med den nordiske Religion. Ikke alene Folkemindestof fra Oldtid og Nutid udnyttes i Værket, også *Stednavne*, der indeholder Vidnesbyrd om Nordboernes gamle Tro, er i stor Udstrækning gjort til Genstand for religionshistoriske Betragtninger.

I Frk. *Inger M. Bobergs* Disputats: *Sagnet om den store Pans Død* (Levin og Munksgaards Forlag 1934, 168 S.) er meddelt en Undersøgelse over en Sagngruppe — velkendt i de fleste nord- og vesteuropæiske Lande — hvis Hovedmotiv handler om en Vælteanførers Død, og dens Forbindelse med en græsk Beret-

ning fra det 1. Arh. e. Kr. om den store Pans Død, forefundet i et Skrift af *Plutarch*. Frk. Boberg gennemgår Sagn med samme Motiv som det gamle græske i de europæiske Lande, hvorfra der kendes Sidestykker til det. Ejendommeligt nok findes Sagnet om en Underjordskonges Død optegnet i flest Varianter fra Danmark. *Evald Tang Kristensens Virksomhed* har også her sat sine tydelige Spor. Resultatet af Dr. Bobergs Undersøgelse er det, at Sagnet om Dødsbudskabet hidrører fra gammel germansk Overlevering, medens Prof. *Arthur Christensen* har antydnet, at det endog muligvis kan føres tilbage til den fælles indoeuropæiske Tid. I Frk. Bobergs interessante Bog, hvor Jylland er fyldest repræsenteret af alle Lande, findes desværre hverken Register eller Kortskitser. — Også i den hollandske Forsker *Jan de Vries* Værk om Lokeproblemet: *The Problem of Loki* (FFC. Nr. 110, 1934, Helsingfors) er Danmark smukt repræsenteret. Her er for første Gang på ét Sted gjort Rede for alle tænkelige Problemer knyttet til Loke. I flere omfangsrige Kapitler undersøger de Vries Nutidstraditionen om den listige Gud. Medens man tidligere har anset Loke for Ildens Dæmon, Guddommen for Arnen el. Ign., kommer de Vries til det Resultat, at Loke er en Dobbeltkarakter, både en Kulturheros og en snedig Person, og han bringer derved nye Synspunkter frem, som sikkert i Fremtiden vil blive drøftede af Forskerne. Axel Ollriks Lokestudier og Tang Kristensens Indsamlinger af Lokestof har Jan de Vries udnyttet til Bunds, og vore to Landsmænds Navne ser man i det hele taget hyppigt nævnte i det på Engelsk skrevne Værk om Loke.

Af *Evald Tang Kristensens Danske Sagn*, Ny Række, er ved *Johannes E. T. Kristensen* udgivet femte Bind (Reitzels Forlag 1934, 443 S.), indeholdende ikke mindre end 1197 forskellige Sagnoptegnelser om *Spøgeri og Genfærd*. Sagnene er inddelt i 109 Grupper. Det er en Berigelse af betydelig Værdi for Forskningen, at man nu har en samlet Udgave af alle de af E. T. Kr. optegnede Genfærdssagn. De yder vigtige Bidrag til Forståelsen af den folkelige Religiositet såvel som til Folkedigtningen. I vore Dage opstår Sagn, som de, der findes i »Spøgeri og Genfærd«, ikke i Danmark, medens man i Lande som Polen, Spanien, Balkan o. s. fr. stadig træffer denne Form for Sagndigtning i fuldt Flor. I vort Land har det gamle Hedenskab dog levet sit forborgne Liv til henimod vor Tid. Resterne af det er det, vi finder i Folkemindesamlernes Bøger. Et sådant Binds prunkløse Sagn som det sidst udkomne af Danske Sagn åbner for vide Perspektiver og giver Anledning til mange Betragtninger. — *Fr. Fischers*

gamle Samling: *Slesvigske Folkesagn* udkom i ny Udgave 1934 som Julegave til Abonenter af Sønderjydsk Månedsskrift. Udgaven er ledsaget af en smuk Omtale af Fischer og hans Gerning ved *H. Lausten Thomsen*. — *Gudmund Schütte* har i Skivebogen 1934 fremdraget Sagn fra *Salling* om Lindorme, om Limgris, Træet på Tis Enge, Sagn om Verdens Skabelse, Indretning og Undergang, idet han så samtidig sammenstiller disse Sagn med Eddaens Gudelære om de samme Emner. Dr. Schütte har forsynet sin Afhandling med pyntelige Tegninger. — I Bornholmske Samlinger 1934 fortsættes Polemikken om Sagnoverleveringen knyttet til Kampen i *Madvigens* 9. Juni 1645. *P. K. Stibolt* gennemgår og analyserer de samtidige og eftertidige Beretninger om Kampen. Den meget detaljerede Undersøgelse går imod Arkivar Ellekildes Afhandling om Emnet. — *Aage Rohmann* giver i sin filologiske Undersøgelse over den bornholmske Sagnhelt *Bona-veddes* Navn (Bornholmske Samlinger 1934), fremkaldt af Ellekilde, lærerige Bidrag også til Sagnforskningen. — Dr. *I. M. Bobberg* fortsætter sin omhyggelige og grundige Gennemgang af *Sagn og Overlevering knyttet til Oldtidshøje*, denne Gang fra *Sorø Amt* (Sorø Årb. 1934), en Egn, hvorfra der findes forholdsvis meget Stof om Emnet. Det bliver godt også om nogle År at have denne Del af Sagndigtningen systematisk undersøgt. — I *Gunnar Knudsens* fortjenstfulde Udgave af *Peder Resens Atlas Danicus VI, B: Viborg Bispedømme* (Gads Forlag 1934, 140 S., ill.), i dansk Oversættelse ved *Chr. Behrend*, finder man adskillige Enkeltheder om Helligkilder, Sagnsten, Træer, Sagn af forskellig Art m. m., — alt af ikke ringe Værdi på Grund af den antagelige Alder, Folkemindeoptegnelserne hos Resen har. — *Peter Thorsen* omtaler i Bornh. Saml. 1934 nogle usædvanlige *Helleristninger*, bl. a. Fenrisstenen (jfr. Danmarks Kæmpesten, 13 ff.), hvis Tegn han tolker som stærkt stiliserede Fremstillinger af de kvindelige Genitalia, en Hypotese, der er værd at inddrage i fremtidige Undersøgelser over Helleristningsproblemerne. — *Stenen ved Sæd*, Danmarks eneste Skamstøtte på sin oprindelige Plads, har *Claus Eskildsen* i Sdj. Mdskr. meddelt fortrinlige arkivalske Oplysninger om. Stenen blev i 1934 indhegnet og fredet (jfr. Danmarks Kæmpesten, 335—38). — Om *hellige Kilder* meddeler Godsejer *J. Estrup* (Fra Randers Amt 1934) interessante sproglige Oplysninger, især knyttet til en hellig Kilde i *Hvilsager*, medens *L. Vesten* i sin Afhandling om *Sulsted Kirke* (Fra Himmerland og Kær Herred 1934) ikke har ret meget om den hellige Kilde dér, selv om den er nævnt i Afhandlingens Overskrift. — Pastor *Henrik Larsen* fortæller i Thisted Amts Årbog 1934 om

St. Thøgers Dag i Thy, omtaler Kirker viede til denne for Thy specielle Helgen, oversætter og kommenterer St. Thøgers Festrítual, men oplyser mærkeligt nok intet om St. Thøgers Tilknytning til thylandske Helligkilder og Folkesagn. — *Chr. N. Krogh* har meddelt Sagnene om *Tøndering Kirke* (Skivebogen 1934), *Helene Strange en Heksedom* fra *Sdr. Ørslev* 1766 (Lolland-Falsters Arb. 1934) og *Hans H. Fussing* giver (Fra Svendborg Amt 1934) i en Afhandling Besked om en forgjort Herremand, den ulykkelige og svage *Eiler Bille*, født på Hvidkilde 1604. Vi får her et trist Indtryk af den Behandling, syge Folk forhen var udsat for, og af Overtro i en af dens uhyggeligste Former. — En særegen Form for Overtro, der lever endnu, finder vi i *Himmelbrevene*, som *Johannes Vejlager* har skrevet om i Årbøgerne fra Hjørring, Århus og Ribe Amter 1934. — Endelig kan her nævnes, at *Johannes Tholle* i sin Afhandling om *Floraen* i Ringkøbing Amt (Hardsyssels Arb. 1934) har fremsat mange gode Oplysninger om Træer og Planter i Folketroen (jfr. hans Afhandling om Haver og Havedyrkning i Lollands og Falsters Købstæder til c. 1800, L.-F. Arb. 1934), og at jeg i Tidsskriftet *Vore Kirkegaarde* 1934, 11. Årg., Nr. 3 og 5 har fremført en Del Enkeltheder om *Tro og Sagn knyttet til Kirkegårde*.

*

I den smukt udstyrede Bog: *Ad jydsk Veje sønderud* (Gyldendal 1934, 335 S., ill.) har *Salomon J. Frifelt* i en Række Kapitler behandlet den jydsk Studehandels Historie fra Oldtiden til vore Dage. Slutkapitlet handler således om Vestjydsk Eksportforening, der blev oprettet 1909. Det fængslende Arbejde indeholder meget af Interesse for Handelshistorikere, men det er dog som et kærkomment og nyttigt Bidrag til Oplysning om en vigtig Side af det gamle jydsk Folkeliv, Bogen har sin største Betydning. I en underholdende Form beretter Hr. Frifelt om så at sige alle Emner, der kan være Tale om, angående den jydsk Studehandel. Ikke alene har Forfatteren udnyttet en stor trykt Litteratur, også meget Stof fra utrykte Kilder har han indarbejdet i sine Skildringer. Særlig må fremhæves, at han selv har rejst rundt og udspurgt mange gamle Handelsmænd og Stude drivere, hvorved han har reddet mange fornøjelige og lærerige Træk fra Forglemmelse. Også Folkemindeforskere og Folkepsykologer kan have megen Glæde af Bogen om den jydsk Studehandel. Frifelt gør således rigtigt opmærksom på, at Vestjyllands Befolkning — på Grund af Naturforholdene — blev et *Høslætfolk* (et Handelsfolk). Medens de korndyrkende Bønder i andre Egne af Landet blev et *Høstfolk*, for hvem Kornavlén kom

til at betyde Eksistensen, afgav i Vestjylland de store Enge Mulighed for Studeopdrætning. Omkring de gamle Studeveje stedfæstes mange Sagn, dels om dræbte og udplyndrede Studehandlere, dels om hovedløse Heste og Kreaturer, der i Mørket viste sig ved særlig skumle Vejpassager. Sagn af den Slags er typiske *Færdselssagn*. De indeholder Enkeltheder, der viser, at megen Færdsel, Husdyrdrifter, Landevejsrøvere o. s. fr. har hørt til dagligdags Begivenheder i Sagnenes Hjemegn. Dette Forhold lærer os, at Folkesagn, hvor fantasifulde og umulige i Indhold de end kan synes os, i de fleste Tilfælde på en eller anden Måde har deres Oprindelse i Livets Virkelighed. Virkeligheden ændres blot i Overensstemmelse med primitive Folks Lyst og Evne til at omdigte Tilværelsens Foreteelser, idet de som oftest forklarer naturlige Hændelser på en fantastisk Måde. Ved Tilvejebringelsen af og Undersøgelser i kulturhistorisk Materiale kan man ofte have Held til at komme under Vejr med, hvorledes Folkeskikke og Sagn er fremståede, eller hvorfor de nu netop i en vis Landsdel har fået en særegen Udformning. Da S. J. Frifelt har forsynet sin Bog med en udførlig Litteraturfortegnelse, kan den med Held anvendes som Håndbog i et vigtigt Område af jydsk Kulturhistorie. — Et handelshistorisk Bidrag findes også i Fru *Fanny Fangs* fortrinlige Bog: *Handelsmand og Slagter* (1934, 178 S., ill., også i Holbæk Amts Årbog 1934—35). Det er her Egnen mellem Roskilde, Kallundborg og Ringsted, der er Skuepladsen for Bogens Fortælling. Værket er skrevet på Grundlag af Forfatterindens Fader, Slagter *Rasmus Frederiksens* Meddelelser om det gamle Handelsliv i midtsjællandske Egne. Det er ikke for meget sagt, at Handelsmand og Slagter er et Memoireværk af sjælden Betydning. I en livfuld og intelligent Fortællers Ord og Vendinger oprulles for os en Række Billeder af Livet i forrige Århundredes Slutning. I kraftige og levende Farver står disse Billeder, der genspejler store og betydningsfulde Træk af det nævnte Tidsrums kulturelle Liv. Det var en Tid, da Danmarks Økonomi undergik den dybtgående Ændring fra Kornproduktion til Kvægproduktion og Mejeribrug og sluttede i de store Andelsforetagender. Dette Afsnit er skildret af en vågen og skarp Iagttaget, som selv har stået midt i Begivenhederne, og som har det altforstående og djærve Lune, den stille og ironiske — også selvironiske — Skildringsevne. Bogen rummer Skildringer af betydelig kulturhistorisk Værdi, af Slagteri, Markeder og Købstadsliv; den giver hyggelige Billeder af Livet langs Sjællands Landeveje, hos Bønder og hos Herremænd og i de lune gammel-dags Kroer, den skildrer indgående det gamle Kvægtorv på

»Trommesalen« og andre Interiører fra Københavns Traktor- og Forlystelsessteder. Men først og sidst fremstiller den Kvæg-handelen, fra Kvæget opkøbtes hos Bonden, til det blev drevet til København, hvor det solgtes på Trommesalen til Eksport til Hamborg, Rotterdam, Newcastle. Det er altså også et velkomment Bidrag til Oplysning om Overgangstiden mellem gammelt og nyt indenfor dansk Landbrug og Handelsliv, vi finder i Fanny Fangs Arbejde. — Af betydelig ældre Dato er det Stof, der er fremdraget i min Bog: *Bytyr og Byorne* (Eget Forlag, Brabrand 1934, 87 S.). Her er såvel Vider og Vedtægters som den senere Folketraditions Oplysninger om Avlsdyrene i Landsbyerne udnyttet, et bondehistorisk set vigtigt Emne. — I Årbøger for Holbæk, Hjørring og Randers Amter 1934 har jeg i Bidrag »*Fra den gamle Landsby*« skrevet om Oldermænd, Bygilder, »Byembedsmænd«, Byhorn, Fællesdrift o. s. v. I Vendsysselske Årbøger har jeg meddelt Brudstykke af et Grandebrev for *Hjelmsted By* (Børglum Herred) fra 1653. I Skivebogen 1934 har jeg fremsat Oplysninger om *Skive Markløv* fra 1769 og i Sorø Årbog 1934 taget *Stagetse gamle Markløv* fra 1769 under Behandling. — Her må ikke glemmes, at der i *Søren Alkærsgis* og *Henrik Larsens Bog: Askov i Malt Herred* (omtalt foran) er meddelt et Stykke Bondehistorie af sjælden Lødhed.

N. M. Kromann har nu afsluttet sit mægtige Værk om *Fanøs Historie* (Eget Forlag, Esbjerg. II, 545 S., ill., III, 463 S., ill.). Her skal kun fremhæves Afsnittet om Øens Fiskeri og Landbrug. Værdifulde Illustrationer af gamle Bygninger, Både, Redskaber, Dragter etc. ledsager Teksten. »*Fanøs Historie*« er et Æresminde over Øens slidsomme og tapre Befolkning og en Hæder for N. M. Kromann, der har udført et uhyre Arbejde for at samle sit vældige Stof om sin Hjemøs Folk og dens Historie. — Det er også en Fiskerbefolkning, vi hører om i *Torben Klintings Bog: Træk fra Vestkysten* (V. Niensens Forlag, Nr. Nebel 1934, 176 S.). Fængslende er det at læse en Skipperenkes Erindringer, om hendes Barndom og Ungdom i Nr. Nebelegnen, hendes Oplevelser i København og i Amerika. Klinting meddeler også i denne Bog Træk om strandede Skibe, om Kystboernes Kamp med Sandflugten o. s. fr. — Fra Egnen Syd for Ringkøbing Fjord tager vi op til *Skagen*, hvor *Jens Tønnesen* i en fortrinlig Bog: *Gamle Skagensfiskere fortæller* (Einer Niensens Bogh., Skagen 1934) meddeler, hvad en Del gamle, stoute Fiskere har fortalt ham om Folkelivet i vor nordligste By for et Par Menneskealder siden. En Række gode Reproduktioner, bl. a. efter Malerier af de Kunstnere, der hentede Inspiration i den særlige skagenske

Atmosfære, findes spredt rundt om i Bogen og slutter sig på bedste Vis til Teksten. — *Th. Johansen* har i sit Arbejde om *Arestrup Sogns Historie* (Fra Himmerland og Kjær H. 1934) også Skildringer fra det gamle Landsbyliv (Oldermand, Hjord og Byhyrde), ligesom han meddeler Sagn om Kæmpekast samt en Del forskellige *Stednavne*. — I *Adsløv-Slægts* »Slægts-Arbog 1934« (Forlag i Brabrand) fortsætter *Thøger Jensen* sine Erindringer fra sit Barndomshjem i *Gram* nordøstlig for Skanderborg. De velskrevne Memoirer indeholder mange værdifulde Træk fra det gamle Folkeliv. Her hører man om Sammenkomster, Sygdomme og Hjælp derimod, Fødsel, BARNEDAB, Husflid, Alderdomsforsørgelse, m. m. Morsomt er det at læse *N. P. Østergaards* sindrige Arbejde om en *Navneklud* som Stamtavle, *Th. Jensens* Skildring af et *Rapsgilde i 1860'erne* og *Sanne Dams* Minder fra det gamle *Fruering*. — Fra *Hads Herred* Nord for Horsens Fjord har *R. Thomasen* i *Århus Stifts Arbog 1934* meddelt en ret detaljrig Fremstilling af *Dagtlivet* o. 1870. Vi får Besked om Måltiderne, Markarbejde, Høsten, Hørbrydning, Rapstærskning, Skovning, Humleplukning, Vævning, Husflid, Barnetå, Dobbeltgilde, Fruegilde o. a. Gilder, alt i alt et nyttigt Arbejde, der har sin Værdi ved at indeholde Oplysninger om Arbejder og Sikke, der nu ikke er mere. — *Johanne Olsens* Optegnelser om det gamle *Folkeliv på Moen*, som jeg har udgivet i *Præsto Arb. 1934*, beretter om Bygninger, Besætning, Kvinders Arbejde, Skovauktion, Markeder, Skolegang, Bystyre, Bygilder, Fattighjælp m. m. — Det er også værd at stifte Bekendtskab med *Øve Hartvigsens* Udgave i *Bornh. Saml. 1934* af *Pastor J. P. Koefoeds* Optegnelser fra *Poulsker* om Agerdyrkning¹⁾, Sagn om Underjordiske, Overtro om Kirkebly, gamle Kællinger o. s. v. — *Hans Skafte*, f. 1854 i *Lille Avnede*, skildrer i sine Barndomserindringer (*L.-F. Arb. 1934*) de gammeldags Befordringsmidler, Avislæsning og Oplysning for tilsidst at dvæle mere udførligt ved *Julen* og dens Skikke. — *S. Vestergaard Nielsens* lille Bog: *Fra Høbroegnen for firs Aar siden* (1933) indeholder et og andet om Sæd og Skik i *Hvornum-Snæbum* Pastorat. Kærkommen er Forfatterens Oplysninger om Folkedigteren *Knud Skyttes* Ungdomsår i *Hvornum*. — Også *N. Sodborgs* Skildringer af *Landsbyspillemand på Hannæs* (*Thisted Arb. 1934*) læses med Interesse, bl. a. for Gildeoplysningernes Skyld, ligesom man også er fornøjet over at træffe *C. A. I. Larsens* smukke Skildring af *Sankt Hans-Koen i Vendsyssel* (*Vends. Arb. 1934*). *Larsen* har haft Held til at fremdrage nye Opteg-

¹⁾ Om *Pastor J. P. Prahl* og hans bornholmske Agerdyrkningskatekismus har jeg skrevet i *Bornh. Saml. 1934*.

nelser om den kønne Midsommerfest fra Landet Nord for Limfjorden. — Fra *Sønderjylland* kan nævnes, at *Andreas Otterstrøm* har udgivet Bogen: *Gamle sønderjydske Danse* (udg. af FFF. 1934), der af den kyndige Danseforsker er blevet instruktivt forklarede og beskrevne. *Marie Boesens* Afhandling om de *Københoved Bønder* (Sdj. Mdskr. 1934) er det en særlig Glæde at gøre opmærksom på. En *Smedekontrakt* fra *Søtsted* 1768 og *Jens A. Petersens* Skildring af Bryllup og Barsel i *Anset* i 1860'erne hører ligeledes til Sønderjydsk Manedsskrifts bedste kulturhistoriske Bidrag. — Endelig skal her kortelig nævnes et Par Hjemstavnsbøger. Den ene, *A. Ravnhoit: Torning Sogn* (Forf. Forlag, Nr. Nebel 1934, 167 S., ill.) har naturligvis mangt og meget af speciel kulturhistorisk Betydning, selvfølgelig også et Afsnit om *Udbinderiet* i det Sogn, hvor »E Bindstouw«s Forfatter var Præst i nogle Ar. I den anden Hjemstavnsbog, *Esbern Jespersen: Kirker, Præster og Degne i Vinding—Vind* (H. Thomsens Bogh., Holstebro 1934, 200 S., ill.) er også mange Oplysninger om gammeldags Levevilkår i Hedeegnen Syd for Holstebro. Med særlig Interesse læser man Pastor Andreas Hegelunds Varselstagninger af Kometer og andet på Himlen.

*

Om *Folkeviser* er der også i 1934 fremkommet betydningsfulde Arbejder. Det var godt, at *Axel Otriks* Forelæsninger fra 1893 og 1894 over *Nordens Trylleviser* endelig udkom (I. H. Schultz 1934, 209 S., ill.). Udgifterne, *Anders Bjerrum* og *Inger M. Boberg* har på bedste Måde skilt sig fra deres Arbejde. De nødvendige Oplysninger til Forelæsningerne er meddelt i Fodnoter. Forelæsningerne virker forbavsende friske og er smukke Vidnesbyrd om Otriks Evne til populært at behandle omfattende og vanskelige Emner. Det er Viser som Havfruens Spadom, Germand Gladensvend, Hellig Olav og Troldene, Harpens Kraft, Elverskud, Agnete og Havmanden, Mø i Uiveham o. fl., man her stifter Bekendtskab med. Selv om adskillige af de Emner, Otrik behandler i sin mundtlige Fremstilling i 1893—94, dengang ikke var blevet særlig undersøgt af Forskerne, er han dog i sin Omtale af Problemerne forbløffende sikker og viser allerede her sin fremragende Forskerbegavelse. — En Del af de Viser, *Erich Pohl* gransker i sit omfattende Værk: *Die deutsche Volksballade von der »Losgekaufte«* (FFC. Nr. 105, Helsingfors 1934) er optegnede i Danmark. Her er det Visen: »Fæstemand løskøber Fæstemø«, der bliver gjort til Genstand for en minutøs Undersøgelse. Folkevisestof fra mange Lande er inddraget i

Pohls Værk. Glædeligt er det at se, hvor hyppigt *H. Grüner Nielsens* Fremstilling af Visens Udviklingshistorie i DgF. Nr. 486 bliver udnyttet. — *H. Grüner Nielsen* har sammen med *Erik Abrahamsen* påbegyndt Udgivelsen af elvte Bind af Danmarks gamle Folkeviser, hvori *Melodierne* skal udgives i fuld Udstrækning, forsynet med alle tænkelige Oplysninger af musikhistorisk Art. I det først udkomne Hefte har *Grüner Nielsen* givet en fængslende Fremstilling af Melodistoffets Værd, dets Indsamlingshistorie, Omfang o. m. a. Dernæst følger *Melodierne* til DgF. Nr. 1—50. Det er et stort og besværligt Arbejde, her er påbegyndt, men det er jo det nødvendige Supplement til vor store Folkevisesudgave I—X. Hovedparten af de optegnede Folkevisemelodier hidrører fra Jylland formedelst *E. T. Kristensen*, der især har samlet mange Viser i *Ringkøbing Amt*. Det er derfor næsten helt underligt, at der fra dette Amt skulde komme endnu flere Folkeviser. Dette er ikke desto mindre Tilfældet, idet *H. P. Hansen* har fundet en håndskreven Folkevisesbog, der vistnok kan henføres til *Hanning-Bølling* Sogne Nord for Skern. *Grüner Nielsen* har i Enkeltheder gjort Rede for den nye Visebogs Indhold, bestemt Visernes Forhold til andre Viser og hvad andet, man kan ønske at vide om sådan et værdifuldt litterært Fund (*Hardsyssels Arb.* 1934, 1—27).

*

Om Folkemindeforskere og -samlere er der i 1934 fremkommet tre Bidrag af Interesse. Således har *Hans Ellekilde* i Festskriftet til *Vilhelm Andersen* (1934) offentliggjort en omfangsrig Afhandling om *J. M. Thiele* og hans Folkemindeindsamling. *Thieles* Sagnbøger gennemgås i alle Enkeltheder, hvert Sagns Hjemsted bliver — om det er muligt — bestemt, og vi hører forskellige morsomme Enkeltheder om *Thiele* og hans Færd som Indsamler på Sjælland. — I den ret store Litteratur om *H. F. Feilberg* findes der ikke særlige Oplysninger om *Feilbergs* Ophold på *Fyn*, i Marslev og Odense i Arene 1864—69. Dette Savn er nu afhjulpet, idet jeg i *Fynsk Hjemstavn* 1934, 179—190 har fremlagt en Række hidtil for Offentligheden ukendte Oplysninger om de for *Feilberg* i flere Henseender så bevægede År efter den ulykkelige Krig i 1864. — I *Jeppes Aakjærs Efterladte Erindringer* (1934), 107—115 findes meddelt nogle morsomme Træk om *Evauid Tang Kristensen*. Der forefindes en Erindringsfor- skydning i *Aakjærs* Meddelelser om sin gamle Ven i Vejle. *E. T. Kr.* var i 1902 Enkemand, så *Aakjærs Besøg* (S. 108) kan ikke

have fundet Sted dette Ar, hvis det er Fru Tang Kristensen, der omtales i Digterens fængslende Memoirer.

*

Sønderjydske Stednavne. Jævnt og støt går det fremad med Udgivelsen af Standardværket: *Sønderjyske Stednavne* (Gads Forlag), hvoraf der siden sidst er fremkommet 6. og 7. Levering, der omhandler Stednavne i en Række Sogne i *Åbenrå Amt*. Dette Amt vil snart kunne ventes færdigbehandlet i Værkets fjerde Bind, hvorefter Turen kommer til Sønderborg Amt. Tønder Amt er fuldført. Historikere og Topografer kan have stort Udbytte af et Arbejde som dette, ligesom det i al Almindelighed er af Interesse at tilegne sig alle de mange forskellige Tolkninger, som Værket vrimler med. Vore ypperste Stednavneforskere har her ikke alene fremdraget et vældigt Sprogstof, de har også ydet vigtige Bidrag til Studiet af det danske Sprog i det hele taget. Hertil kommer, hvad heller ikke er værd at glemme, at Sønderjyske Stednavne i sig selv ganske umiddelbart afgiver et Vidnesbyrd om Sønderjyllands ældgamle Danskhed. Det er ikke de ringeste Bidrag til Udbygningen af dansk Værn i Grænselandet, Videnskabsmændene leverer. Det kunde være fristende at fremkomme med Enkeltheder fra de sidste to Hefter; men det vil føre for vidt. Kun skal antydes, at det gamle *Urnehoved* Lands-tingsted, som man hidtil har villet lokalisere til Løgpold i Bjolderup Sogn Vest for Åbenrå, i Følge de nyeste sproglige Undersøgelser ikke kan have haft sin Plads på dette Sted. Tinget har Navn efter Skoven *Urne* i Lundtoft Herred. En Del af denne Skov synes dog at have været i Bjolderup Sogn. Urne er en Afledning af Ure, Ore, »stenet Jordbund«, et Ord, som ofte indgår i Stednavne og anvendes om Skovstrækninger. —

Det er i År 25 År siden, *Stednavneudvalget* blev oprettet på Initiativ af *Axel Orlík*. De forberedende Arbejder blev udført af *Marius Kristensen* og *Henrik Ussing*. Blandt de Folk, der arbejdede på at grundlægge det danske Stednavnearkiv, var *Gunnar Knudsen*, der i 1913 blev udnævnt til Leder af Arkivet og i 1914 ansat som Sekretær for Stednavneudvalget. Siden dette År har han været Stednavnekontorets elskværdige og afholdte Chef. Om Stednavneudvalgets Arbejde gennem de 25 År er udkommet en fængslende Bog (Gads Forlag) ved *Gunnar Knudsen*, med et Forord af Udvalgets Formand, Professor *Frantz Dahl*. I denne Bog, der er nydelig illustreret, findes fyldige Oplysninger om Stednavneudvalgets Historie og om, hvad der er udrettet for Udforskningen af de danske Stednavne af de Folk, der har været

knyttet til eller er ansat ved Udvalget. Det er sandelig ikke lidt, der er udrettet i det forløbne Kvart-Arhundrede. Det kan således nævnes, at i Løbet af det 19. Århundrede og indtil den til Udvalget knyttede Kreds tog fat, var der i Danmark kun skrevet 24 Afhandlinger på ialt henved 900 Sider om Stednavne, medens der indtil nu af Folk knyttede til Udvalget er udgivet Bøger og Afhandlinger, der tilsammen udgør over 2300 Sider! Man vil forstå, det er et særdeles stort Bidrag til Udforskningen af dansk Sprog og Historie, der er givet af Stednavneforskerne. Der er al mulig Grund til at være taknemlig for, at Udvalget blev oprettet i 1910, og man må glæde sig over, at Arbejdet med vore Stednavne er lagt i de bedste Hænder.

August F. Schmidt.

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMS- FORENING.

Aarsmøde i København den 17.—18. Maj 1935.

Mødet, der begyndte Store Bededag Kl. 7 Aften, afholdtes i Oldskriftselskabets Sal paa Nationalmuseet. Følgende Museer havde sendt Repræsentanter: *Hillerød* (Nordsjællands Folkemuseum), *Holbæk*, *Kalundborg*, *Næstved*, *Maribo*, *Odense*, *Middelfart*, *Svendborg*, *Nyborg*, *Hjørring*, *Try*, *Thisted*, *Nykøbing M.*, *Aalborg*, *Randers*, *Hobro*, *Grenaa*, *Ebeltoft*, *Aarhus*, *Aarhus gamle By*, *Vejle*, *Kolding*, *Ringkøbing*, *Herning* og *Varde* samt *Nationalmuseets 1. og 2. Afd.*, *Dansk Folkemuseum*, *Københavns Bymuseum*, *Postmuseet*, *Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg*.

Til *Dirigent* valgtes *Holck*, *Maribo*.

Dagsordenens Punkt 1 *Foreningsmeddelelser*. Formanden, Kredslege *Møller*, *Kalundborg*, oplyste, at *Nyborg Museum*, hvis Repræsentant han bød velkommen, var indtraadt i Foreningen. Dennes Medlemstal er nu steget til 53, hvoraf de 39 er *Provinsmuseer*.

Da Formanden ifjor vendte hjem fra Aarsmødet i *Kolding*, modtog han en Skrivelse fra Undervisningsministeriet, hvori Bestyrelsen anmodedes om at udpege to Repræsentanter til et foreløbigt orienterende Møde i Ministeriet om Spørgsmaalene vedrørende *Provinsmuseerne*. Dette var ingenlunde, hvad vi havde

ventet og haabet, men dog et Skridt i den Retning, som vi ønskede. Bestyrelsen valgte som Foreningens Repræsentanter Formanden og Næstformanden, og Mødet sammenkaldtes derefter til 13. November.

I Forhandlingerne i Undervisningsministeriet deltog foruden Departementschef Graae og Kontorchef Korsgaard som indbudte: Folketingsmand Vanggaard, Direktør Mackeprang, Inspektørerne Brøndsted og C. A. Jensen samt Foreningens to Repræsentanter. Som Indledning gav Departementschefen en kort og klar Oversigt over Provinsmuseernes Stilling og Sagens Forhistorie; med en Tak til Folketingsmand Vanggaard for Resultatet af hans historiske Interesse fremhævede han Betydningen af den nye, særlige Bevilling paa 20,000 Kr.: »det er ikke ofte, at man i et Udvalg kan begynde med at have Penge i Kassen«, og paa Forhaand advarede han stærkt mod en pro-rata Fordeling mellem Provinsmuseerne af denne nye Bevilling. Derefter refererede Departementschefen Museumsforeningens forskellige Andragender, gennemgik de nugældende Regler for Statstilskud, berørte Muligheden af, at Nationalmuseet ligesom Kunstmuseet deponerede Genstande i Provinsmuseerne, nævnedes Betydningen af, at Museerne stiller sig velvilligt overfor Skolebesøg, og fremhævede, at der vel nok i det fremtidige Reglement bør tages Hensyn til, at enkelte Museer har lønnede Embedsmænd, men at dette Forhold selvfølgelig ikke maa nedsætte det udmærkede frivillige og usselviske Arbejde, der nu udføres af mange Museumsledere. Følgende Hovedspørgsmaal vil der sikkert blive at drøfte:

- 1) Provinsmuseernes Organisation og Regulering, derunder Spørgsmaal om Centralmuseer og anden Gruppedeling;
- 2) Provinsmuseernes Forhold til Nationalmuseet, herunder Spørgsmaal om Udveksling og Deponering;
- 3) Provinsmuseernes Adgang til Statsanerkendelse og Statstilskud samt Betingelserne herfor, herunder navnlig de Krav, som bør stilles til Museernes videnskabelige og alment oplysende Opgaver: Museumsgenstandenes Indsamling, Protokolering, Nummerering og Konservering;
- 4) Provinsmuseernes Forhold til Skolerne, i det hele Museernes folkeoplysende Opgave;
- 5) Fagmæssig Kontrol;
- 6) Nyt Reglement vedrørende Statstilskud til de historiske Museer i Provsinsen.

Den paafølgende Generaldebat kan og skal ikke refereres. Mange Tanker udkastedes, og mange forskellige Forhold belystes: Museernes Trang til større Bevillinger, Museumstyper, Hjemstavnsgaarde, Deponering af Genstande fra Nationalmuseet i Provinsmuseerne, Skolebesøg, Tilsyn, Konsulentvirksomhed og Konserveringshjælp, Samarbejdet mellem Nationalmuseet og Provsinsen og Ønskeligheden af, at Medarbejdere ved Centralmuseet i større Tal kunde virke som Konsulenter. Hvad angaar det nærmest foreliggende Spørgsmaal, Anvendelsen og Fordelingen af den nye Bevilling, vandt Departementschefens Udtalelse om Fordelingsmaaden almindelig Tilslut-

ning. Folketingsmand Vanggaard oplyste, at den i Hast opnaaede Bevilling, hvis Detailler det havde været umuligt paa Forhaand at drøfte med Fagmændene, i første Række var tænkt anvendt til Indkøb af Museumsgenstande; det gjaldt nu at hjælpe paa den nærmeste Fortids Undladelsessynder overfor Sager fra historisk Tid; i Løbet af en halv Snes Aar maa der reddes saa meget som muligt af den Slags, ellers bliver det for sent! Malerier bør kun komme i Betragtning, forsaavidt det er gamle Billeder af historisk-topografisk Interesse. Museumsdirektør Mackeprang foreslog, at man til en Begyndelse tog et Par Prøveaar for at finde den rette Fremgangsmaade og opnaaede en Tekstanmærkning paa Finansloven, der tillod Overførsel af Beparelser fra det ene Finansaar til det næste; af Bevillingen burde indtil en Fjerdedel kunne anvendes til Konserveringsarbejder, og det vilde være af Betydning, om Nationalmuseet stundom kunde gribe ind og her i København købe Genstande af særlig Interesse for Provinsmuseerne. Museumsforeningens Repræsentanter henstillede, at alle dens Medlemmer fik Adgang til at søge Part i den ekstraordinære Bevilling. Dette Standpunkt fik Tilslutning fra Nationalmuseets Side og mødte Forstaaelse hos Ministeriets Repræsentanter, som imidlertid dog fastholdt, at man i første Omgang burde begrænse Kredsen til de statsunderstøttede Provinsmuseer, ialfald saalænge Ministeriet ikke gennem Skemabesvarelser har faaet nøjere Kendskab til de andre.

Mødet sluttede med Nedsættelsen af et lille Underudvalg, hvis Opgave bliver at drøfte og stille Forslag vedr. de af Departementschefen fremhævede Hovedspørgsmaal.

Efter Mødet har Ministeriet udsendt dels Spørgeskrivelser til de statsunderstøttede Museer om deres Ønsker vedr. de 20,000 Kr., dels Spørgeskemaer til alle Museer; selvom Foreningens Repræsentanter paa det ministerielle Møde tilbød at stille Foreningens indsamlede Materiale til Raadighed, vil det sikkert være heldigt at faa Oplysningerne førte à jour og supplerede med Skemaer fra de Museer, som hidtil ikke har svaret.

Formanden nævnedes desuden, at Hobro Museum havde rettet en Henvendelse til Bestyrelsen om sin vanskelige økonomiske Stilling, og beklagede, at det endnu ikke havde været muligt at skaffe det Hjælp. Ved Museumsinspektør, Frk. Elna Mygdals Fratræden fra hendes Stilling ved Folkemuseet var der sendt hende et Telegram med Tak for den Hjælp, hun havde ydet Provinsens Museer i sine Folkedragtsstudier, og det foresloges nu at sende et Telegram til Folketingsmand Vanggaard (Tilslutning).

Sekretæren, C. A. Jensen, gav en Oversigt over Anvendelsen af den ekstraordinære Bevilling. Efter at Undervisningsministeriet havde indhentet Forslag fra de statsunderstøttede Museer, havde det fastsat følgende Fordelingsliste:

A. Indkøb.

Køge	Barokskab	Kr. 1300
Kalundborg	Rokoko- og Empiremøbler	» 1200
Næstved	Sølvbæger, Renæssancedøre	» 500*
Maribo	Billedskærerarbejder, Skab	» 550
Odense	Kiste, Sølvkaffekande, Glaspokal....	» 1267*
Svendborg	Skibsmodeller	» 175
Hjørring	Sølvbæger og Møbler	» 1600
Aalborg	Sølvsager	» 340
Aarhus hist. Mus. .	Oldsagssamling	» 1000
» » » .	Middelalderlig Stolestadegavi	» 150*
Aarhus gamle By .	Sølvkande	» 1800
Horsens	Sølvkande	» 600
Kolding	Sølvbæger og Skeer.....	» 200
Sønderborg	Almuesager	» 1000
Tønder	Dieleskab	» 2500
Gml. Estrup	Stole	» 2000
		Kr.16182

B. Konservering.

Rønne	Middelalderlig Altertavle	Kr. 1000
Nykøbing M.	Møbler	» 600
Viborg	Middelalderlig Altertavle	» 1200
Aarhus hist. Mus. .	Bronzealder-Sager	» 500
Herning	Landbosager	» 100
Ribe	Middelalderlige Jernsager	» 200
		Kr. 3600

Restbeløbet kan anvendes til Fotografering af de indkøbte Genstande.

Inden Ministeriet traf sin Afgørelse, har det konfereret med Nationalmuseet. Fra forskellige Provinsmuseer var der udtalt Ønsker om Tilskud til nye Montrer, som dog ikke kunde efterkommes. Efter hvad Formanden har oplyst om Novembermødet i Ministeriet, er det jo givet, at Bevillingen i første Række bør anvendes til Indkøb og i anden til Konservering, og det viste sig hurtigt, at de Summer, som begæredes til disse to Formaal, oversteg den disponible Sum. Et enkelt meget stort Ønske, der vilde have krævet næsten Halvdelen af Beløbet, maatte af denne og andre Grunde udelukkes, men iøvrigt kunde praktisk set alle Provinsmuseernes Ønsker, hvorom der i mange Tilfælde forud var forhandlet med Sekretæren, tages til Følge, og der var endda Dækning for o. 2000 Kr., som i Aarets Løb var brugt til Indkøb i København af Genstande, som nu tilfalder Næstved, Odense og Aarhus. Kun et enkelt Museum, Aarhus, har ønsket og faaet Tilskud til Erhvervelse og Konservering af forhistoriske Oldsager (ialt 1500 Kr); alle de øvrige Erhvervelser gælder Sager fra hi-

storisk Tid. Allerede i dette første Prøveaar har det vist sig, at Bevillingen kan hjælpe til at skaffe Provinsmuseerne værdifulde Forøgelser, som de ellers vilde være ganske ude af Stand til at sikre sig; i Løbet af nogle Aar vil det sikkert kunne mærkes, hvorledes den vil virke til at hæve Samlingernes Niveau. I det enkelte Aar maa Fordelingen efter det nu fulgte System naturligvis blive lidt af et Lotterispil, fordi Indkøbene er afhængige af Tilbuddene, og hvor de dukker op, lader sig jo ikke bestemme. Paa længere Sigt bør det tilstræbes at udjævne Ulighederne, og der vil sikkert allerede næste Gang blive taget særligt Hensyn til de Museer, som ikke er komne med i første Omgang. De Erfaringer, som nu gøres, vil forhaabentlig ogsaa føre til en enklere og hurtigere Expedition, ialfald i visse Tilfælde, hvor Afgørelsen haster. Med lidt Kendskab til Antikvitethandelen ved man jo, at det kan være vanskeligt at holde paa Tilbud i flere Maaneder, og det er ikke umuligt, at nogle af de paa Bevillingslisten opførte Genstande i Ventetiden er solgte paa anden Maade. Kontantforretninger er baade sikrere og billigere. Men kan der end komme Vanskeligheder, er de ganske underordnede i Forhold til de Goder, som denne nye Bevilling vil kunde bringe Provinsmuseerne, forhaabentlig ogsaa de ikke statsunderstøttede.

I Tilslutning til Sekretærens Redegørelse var der udstillet en Del af de ny erhvervede Genstande, især af de lettere transportable Sølvgenstande.

I den følgende, ganske korte Diskussion spurgte *Sørensen*, *Vejle*, og *Højerup*, Nyborg, om de ikke statsunderstøttede eller statsanerkendte Museers Adgang til at faa Del i den nye Bevilling. *Klem*, Kronborg, udtalte Ønsket om en fastere og mere systematisk Organisation og fremhævede, at ogsaa Kronborgmuseet kunde ønske at faa Del i Bevillingen. *Formanden* præciserede, at det ministerielle Reglement af 1915, der burde optrykkes i Fortid og Nutid, endnu var Grundlaget for Tildelingen af Statstilskud, medens Begrebet »Statsanerkendelse« er Fremtidsmusik, indtil videre kun et fra Museumsforeningens Side stillet Forslag (se Bind X, S. 257). Forhaabentlig vil det ministerielle Udvalg tage det med i sine Overvejelser; dets Virkeliggørelse vil utvivlsomt forbedre de ikke statsunderstøttede Museers Stilling med Hensyn til den nye Bevilling. Hvad Kronborgmuseet angik, maatte det fremhæves, at det baade som Centralmuseum for Handel og Søfart og som sorterende under et andet Ministerium end Undervisningsministeriet indtog en Særstilling.

Punkt 2, *Regnskabsaflæggelse*. Kassereren, *Udall*, meddelte Hovedpunkterne af det reviderede Regnskab. Aarsindtægten har

været 500 Kr. (50 Kontingenter). Kassebeholdningen er steget fra 1413 Kr. 70 Øre til 1680 Kr. 13 Øre.

Punkt 3. *Søgaard*, Aarhus gamle By, forelagde Spørgsmaalet: Bør et *Standartregister* til Brug for kulturhistoriske Museer oprettes? Købstadmuseet Den gamle By har arbejdet meget for at tilvejebringe et Seddelregister over sine Samlinger, og det føres nu over alle Nyerhvervelser. Registersedlerne har samme Format, som bruges til Sagregistret i Nationalmuseets 2. Afdeling, og de forsynes med Fotografier eller med Tegninger af Genstandene. Men Nationalmuseets Sagregistergruppering (trykt i Fortid og Nutid, VI S. 222) lader sig ikke bruge af Købstadmuseet og passer i det hele ikke særlig godt til Provinsmuseernes Krav. Det er bestemt for en Samling, der slutter med Aaret 1660, og det mangler talrige Arter af Genstande fra senere Tider. Det er umuligt at drage Nytte af en Registrant, naar Sedlerne ikke kan ordnes i et fast Grupperesystem, og flere andre Provinsmuseer længes efter en endelig Ordning af denne Sag. Det burde være et Maal at tilvejebringe et fælles Register for alle Landets Provinsmuseer, en Opgave, som Professor Skautrup ved Aarhusmuseet og Institutet for jydsk Sprog- og Kulturforskning i høj Grad interesserer sig for. Taleren havde forhandlet om Spørgsmaalet baade med Professoren og med Magister C. A. Jensen, som havde ydet ham Bistand i hans Forsøg med at udarbejde en ny Sagoversigt paa Grundlag af Nationalmuseets gamle System og med Fastholdelse af dettes Gruppeafdelinger og Grupperumre, men med visse Ændringer i Underafdelingerne og med Tilføjelse af en hel Del nye Grupper, saa at det bedre egner sig til Brug for Provinsmuseerne. At opnaa Fuldstændighed, saa at alle Arter af Museumssager kommer med, var vanskeligt; man kan stadig finde nye Genstande at indføje. Men Spørgsmaalet trænger sig paa og bør løses.

Efter en Pause, hvori Repræsentanterne nød en let Aftensmad (men maatte savne Tobak), genoptoges Diskussionen.

Klem, Kronborg, fremhævede alle de mange Opgaver, som stilledes Museerne, ogsaa ved Bevaringen af faste Fortidsminder, Gravhøje og Bygninger. Kun ved at stille Krav, opnaar man Resultater. Der bør tilstræbes faste Rammer og faguddannet Ledelse.

Dirigenten henstillede at koncentrere Diskussionen om Sagregisterspørgsmaalet.

Mackeprang, Nationalmuseet: Fredningsagen angaar ikke rigtigt Foreningen, og denne formaar ikke at fremme Forelæggelsen af den nye Naturfredningslov. Provinsmuseerne har nærmere liggende Opgaver. Selv Nationalmuseet falder det saare vanskeligt

at fuldende sin Seddelregistrant; for mange smaa Museer vil det blive uoverkommeligt.

Petersen, Odense: Kartoteker er ikke særligt paakrævede i Øjeblikket. Bibliotekernes Decimalsystem bør tages under Overvejelse.

Alby: Grenaa Museum udarbejder et alfabetisk ordnet Seddelregister.

Thomsen: Holbæk Museum begyndte for en halv Snes Aar siden et Kartotek over Givernavne og senere et Æmnekartotek paa smaa Sedler. Arbejdet er ikke uoverkommeligt. Unge Damer kan udskrive Kort for 2 Øre Stykket.

Uldall: For de større Provinsmuseers Vedkommende vil Kartoteker være meget nyttige. Men Hovedsagen er, at selve Protokollen er i Orden.

Jensen: Kun et Mindretal af Museer kan løse Opgaven, men netop af Hensyn til disse bør Gruppesystemet klares.

Thomsen henstillede, at Foreningen lod fremstille en »færdig-syet« Inventarprotokol. *Uldall*: Dansk Folkemuseum har en saadan (70 Kr.). *Mackeprang*: Inventarprotokollen er det vigtigste!

Dirigenten foreslog Udvalg. Til Medlemmer af dette valgtes Søgaard, Jensen, Thomsen og Uldall.

Punkt 7, Eventuelt maatte udgaa af Dagsordenen.

Valg. De tre efter Tur afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Hansen, Møller og Norn, genvalgtes. Møller som Formand.

Aftenmødet sluttedes med, at der bortauktioneredes enkelte Fajancer, som erhvervedes af Kronborg og Maribo.

Lørdag Form. d. 18. besøgte Repræsentanterne i stort Tal Nationalmuseets *Konserveringsanstalt*, hvor Konservator G. Rosenberg for en interesseret Tilhørerkreds demonstrerede Redskaber og Metoder til Konservering af Oldsager, baade Metaller og Træ. Derefter gennemvandrede Nationalmuseets forhistoriske Afdeling samt Rummene fra Perioden 1536—1740, hvor Museets Nyopstillinger paa dette Tidspunkt var i fuldt Arbejde inden Aabningen for Publikum, der fandt Sted 2. Juli.

Umiddelbart efter Mødet afsendte Formanden følgende Telegram til Folketingsmand Vanggaard, Vandstedlund, Hjørring:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening, paa hvis Aarsmøde der nu er givet Oversigt over Fordelingen af det første Aars Lotteri-Indkøb, beder Dem modtage sin oprigtigste Tak for den betydningsfulde Hjælp, De har ydet os ved at skaffe Provinsmuseerne Del i Klasselotteriets Overskud, og for den aldrig svigende Interesse, hvormed De omfatter de kulturhistoriske Museers Sag.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING.

Aarsmøde i København den 18. Maj 1935.

Paa mødet var følgende foreninger og institutioner repræsenterede: *Den danske historiske forening, Jysk selskab for historie, sprog og litteratur, Selskabet for dansk genealogi og personhistorie, De historiestuderende, de historiske samfund for Frederiksborg amt, Københavns amt, Holbæk amt, Sorø amt, Fræstø amt, Lolland-Falster, Odense og Assens amter, Hjørring amt, Thy og Hanherred, Aalborg amt, Viborg amt, Ringkøbing amt og Ribe amt, endvidere Nationalmuseets 1. og 2. Afdeling, Dansk folkemuseum, Samlingen paa Rosenborg, Dansk post- og telegrafmuseum, Københavns bymuseum, Nordsjællands museumsforening, »Den gamle by« i Aarhus, museerne i Kalundborg, Holbæk, Vordingborg, Maribo, Bogense, Middelfart, Odense, Svendborg, Hjørring, Try, Aalborg, Nykøbing Mors, Randers, Djursland, Herning, Ringkøbing, Varde og Kolding, fremdeles Stednavneudvalget, Dansk folkemindesamling, Rigsarkivet, samt landsarkiverne for Sjælland og Fyn.*

Da Rigsarkivets foredragssal ikke kunde rumme det store antal repræsentanter, afholdtes mødet iaar i Oldskriftselskabets sal i Nationalmuseet.

Mødet begyndte kl. 13. *Formanden*, professor *Knud Fabricius*, bød velkommen og udtalte nogle mindeord over adjunkt *Rasmus Balslev*, foreningens tidligere sekretær (sml. s. 94). Derefter meddelte formanden resultatet af styrelsens gennemgang af aarbogsartiklerne for 1933. Man havde besluttet at prisbelønne lærer *Rasmus Mortensen*, *Lindeballe*, og gaardejer *Søren Alkærsig*, *Vejen*, med 200 kr. til lige deling for deres behandling af jærnuudvindingens historie i Jylland.

Styrelsen havde vedtaget følgende udtalelse:

Rasmus Mortensen: Oldtidsjærn III. *Søren Alkærsig*: Oldtidsjærn i Kirkegaardsdigerne. (Fra Ribe Amt 1933).

Begge Forfattere, der er produktive Medarbejdere af deres Amters Aarbøger, har i Aargangen 1933 skrevet om andre Æmner. Naar imidlertid Dansk Historisk Fællesforenings Styrelse har ønsket at fremhæve de to Bidrag om den jydsk Jærnuudvindingens Historie, er det ikke mindst, fordi disse Afhandlinger (fremfor flere af de andre) er Vidnesbyrd om, hvilken Betydning Undersøgelserne i Marken kan have for den historiske Forskning.

Lærer *Rasmus Mortensen* gjorde sine første Iagttagelser vedrørende Jærnføremøster i sit eget Sogn, *Lindeballe*, i Aaret 1917, kort inden *Dr. Niels Nielsen* begyndte de Studier af Jærnuudvindingen i Jylland, som resulterede i hans store Afhandling i Oldskriftselskabets Aarboeg 1922. *Rasmus Mortensen* skrev sin første Artikel om jydsk Jærn 1920,

og efter nye Arbejder i Marken er Æmnet genoptaget i de senere Aar baade i Vejle og Ribe Amts Aarbøger. Ikke mindst Afhandlingerne i Ribe Amts Aarbog 1931 og 1932 indeholder meget nyt Stof.

Forstudierne til disse er foretagne i Samarbejde med Gaardejer Søren Alkærsig, og selv om det ikke skal glemmes, at Rasmus Mortensen paa dette Omraade har Prioriteten, har Bestyrelsen fundet det naturligt at dele Aarspræmien mellem de to Mænd, bl. a. fordi Alkærsig har uddybet Æmnet og fremdraget nye vigtige Momenter.

Der er endnu talrige Problemer i den jydsk Jærnuvindings Historie, og om Detailspørgsmaal og Tydninger (af Fænomenerne) vil der paa mange Punkter kunne diskuteres. Men hvor der er Liv og Grøde i Forskningen, er der ogsaa Meningsforskelligheder, og der er ikke Tvivl om, at de to Mænd ogsaa i deres seneste Bidrag har holdt Spørgsmaalet levende, og at deres friske Iagttagelser betegner væsentlige Fremskridt. Lokalforskningens Indsats paa dette Omraade viser, at Arbejdet med en enkelt Egns Minder kan række langt ud over dens Grænser og frem til store Hovedproblemer i Danmarks Kulturhistorie.

Formanden omtalte dernæst, hvorledes styrelsen paa opfordring af Hist. samf. f. Ringkøbing amt og med de øvrige amts-samfunds tilslutning havde foretaget dels en skriftlig og dels en mundtlig henvendelse til Undervisningsministeriet for at søge hindret, at statens tilskud til samfundene og fællesforeningen blev nedsat yderligere eller eventuelt helt inddraget. Man havde overfor ministeriet redegjort for det arbejde, foreningerne havde udrettet gennem udsendelsen af historiske aarbøger og andre særlige publikationer, ved afholdelse af foredragsmøder og udflugter, ved at virke for udgravninger og fredning af historiske mindesmærker m. m. Og man havde peget paa betydningen af dette arbejde, naar man nu stod overfor at skulle realisere tanken om en hjemstavnsundervisning i skolerne. Som resultat af henvendelsen kunde det meddeles, at der næppe i den nærmeste fremtid vilde blive rørt ved statstilskudet.

Til slut fremsatte formanden paa styrelsens vegne forslag om, at fællesforeningen skulde tilvejebringe *en vejledning i haandskriftlæsning*. Mangelen af en saadan havde længe været stærkt følt, og nu forelaa der en plan, udsprunget af forhandlinger mellem kgl. ordenshistoriograf, dr. Louis Bobé og et af styrelsens nedsat udvalg. Ifølge denne plan skulde bogen begynde med en udførlig behandling af den gotiske skrift paa dens højdepunkt, saaledes at skriftens normale karakter kunde læres deraf, og derefter skulde følge en fremstilling af haandskriftens udvikling fra reformationstiden til 1870erne. Begge disse afsnit foresloges udstyrede med efter tegnede prøver af de enkelte bogstaver. Og til fremstillingen skulde slutte sig en oversigt over de vigtigste i perioden brugte forkortelser, samt over talsystemet m. m. Endelig skulde bogen forsynes med et stort antal (ca. 40 sider)

skriftprøver med transskriptioner. Udgifterne ved fremstillingen af 800 eksemplarer à 8 ark kunde paa grundlag af indhentede rent foreløbige tilbud anslaaes til ca. 3000 kr. Til at udarbejde vejledningen foreslog styrelsen dr. Bobé. Det var tanken at an søge Carlsbergfondet om støtte til udarbejdelsen og udgivelsen.

Efter formandens beretning forelagde *kassereren*, dr. phil. *Holger Hjelholt*, regnskabet for 1934 (trykt nedenfor s. 96) og budgettet for 1935. Begge dele godkendtes.

Under den paafølgende drøftelse af formandens beretning fremsatte teglværksejer *M. E. Gulddal* (Viborg amt) forslag om, at samfundenes ansøgninger om statstilskud i fremtiden samledes under eet, saaledes at det blev fællesforeningen, der søgte paa alles vegne. Han mente, at der kunde opnaas mere ad denne vej, da staten var mere rundhaandet overfor fællesorganisationer end overfor enkeltforeninger. Fællesforeningen kunde saa af tilskudssummen afholde udgifter til løsning af visse fællesopgaver og siden fordele restbeløbet til samfundene efter disses medlemstal.

Overlærer *J. Aldal* (Ringkøbing amt) takkede styrelsen, fordi den havde fulgt opfordringen og havde gjort myndighederne opmærksomme paa, hvad samfundene udrettede. Han redegjorde nærmere for tilrettelægningsarbejdet i hans kres. Det var hans bestemte indtryk, at interessen for lokalhistorien var voksende i Vestjylland. Hvad den paatænkte vejledning i skriftlæsning angik, nærrede han tvivl om, at den kunde yde nogen hjælp, hvor det gjaldt læsningen af virkelig vanskelige ting som f. eks. gamle tingbøger o. l.

Formanden paaskønnede den tillid, Gulddal viste styrelsen ved sit forslag, men mente, at det næppe vilde blive nogen behagelig opgave at skulle forestaa fordelingen af statstilskudet.

Lærer *Albert Thomsen* (Holbæk amt) ansaa Gulddals forslag for uigennemførligt, da det næppe vilde faa tilslutning fra alle samfund. Planen om skriftlæsningsbogen fandt han højst interessant, men han tilraadede at sætte oplaget op til 1000.

Formanden vilde foretrække, at man nøjedes med 800, da man jo altid, hvis bogen blev udsolgt, kunde udsende et nyt oplag, hvor mulige mangler ved den første udgave kunde afhjælpes. Viceinspektør *Grunnet-Jepsen* (Varde bys museum) og dr. *Marius Kristensen* fremdrog en række eksemplarer paa, hvilke vanskeligheder tydingen af lidt ældre aktstykker voldte, ikke mindst offentlige myndigheder.

Rigsarkivar *Axel Linvald* (Den historiske forening) vilde varmt anbefale bestyrelsens forslag, men advarede mod at trykke for

stort et oplag. Pastor *P. Severinsen* (Sorø amt) fremhævede, hvor hjælpeløse præsterne ofte var, naar de skulde udstede attester paa grundlag af ældre kirkebøger. Han opfordrede fællesforeningen til at rejse kravet om, at der indførtes undervisning i læsning af gotisk eller gammeldansk skrift i latinskoler og seminarier. Det kunde passende gøres, naar bogen var færdig.

Gulddal: En opgave som denne har samfundsmæssig betydning; men den kan kun løses gennem en fællesoptræden af de historiske samfund. Deri og i andre opgaver ligger grundlaget for et samlet andragende til staten. Han nærede ikke nogen ængstelse ved at overdrage fællesforeningen at fordele tilskudet. Det kunde jo i forvejen fastsættes, hvor mange procent, der skulde gives til fællesopgaver, medens resten som sagt burde fordeles til samfundene i forhold til medlemstal. *Formanden* lovede, at forslaget skulde blive taget op til drøftelse. Imidlertid mente han ikke, at en fordeling efter medlemstallet var nogen god løsning; det var ofte de smaa samfund, det kneb haardest for.

Professor *Skautrup* (Jysk selskab) henstillede til bestyrelsen, at vejledningen kom til at omfatte ogsaa den ældre skrift, ikke blot den gotiske. Og forretter *Alby* (Djurslands museum) advarede mod at lægge bogen for videnskabeligt an.

Dr. *Holger Hjelholt* udtalte sin glæde over den modtagelse, bestyrelsens forslag havde faaet. Selv om han delte haabet om, at Carlsbergfondet vilde støtte bogens udgivelse, vilde han dog finde det rimeligt, om fællesforeningen af sin ganske vist meget beskedne formue ydede et bidrag; han ønskede derfor at vide, om repræsentanterne var villige til eventuelt at lade fællesforeningen yde et tilskud. Overfor professor Skautrup gjorde han opmærksom paa, at der fra arkivar Kromanns side netop nu vilde fremkomme en behandling af den ældre skrift. Men hertil kom, at medens en vejledning i den nyere skrift maatte have interesse og værdi for de allerfleste af samfundenes medlemmer, manglede det store flertal meget vigtige forudsætninger for at kunne benytte middelalderens kilder, nemlig bl. a. kendskabet til latin.

Professor *Frantz Dahl* (Stednavneudvalget) mente, at Justitsministeriet maaske vilde være interesseret i at støtte udgivelsen, hvis prisen paa bogen derved kunde nedbringes for de offentlige kontorers vedkommende.

Formanden udtalte, at bogens pris maatte sættes til 4 kr. for medlemmer af foreninger under fællesforeningen.

Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* aflagde beretning om museumsforeningens møde (se referatet ovenfor). Og arkitekt *Tide-*

mand-Dal overbragte en indbydelse fra Historisk samfund for Præstø amt til at afholde næste aarsmøde i Næstved, en indbydelse, der modtoges med tak.

Efter en kaffepause holdt kommunelærer *Alfred Jeppesen* det foran s. 25 ff. trykte foredrag om hjemstavnslære i københavnske kommuneskoler, hvorefter direktør *A. Fang* (Københavns amt) fremsatte nogle bemærkninger om tilrettelæggelsen af lokalhistorisk arbejde og omtalte de af Historisk samfund for Københavns amt paabegyndte hjemstavnsvandringer og hjemstavnsdage. Han opfordrede fællesforeningen til at tilvejebringe en »katekismus« i hjemstavnslære, en ledetraad for begyndere.

Gaardejer *Søren Alkærsig* (Ribe amt) bragte Alfr. Jeppesen en tak for det klare foredrag, og ogsaa kredslæge *J. S. Møller* (Kallundborg amt) udtrykte sin glæde over det. Det berørte, sagde han, en sag, som ogsaa museumsforeningen er optaget af. Det havde glædet ham at se, at skolekommissionens betænkning havde peget paa museerne som led i undervisningen. Der maatte imidlertid ændringer til fra oven, dels i undervisningsplanen og dels i vejledningen for undervisningen. Der maatte gives skolerne saa megen tid, at de kunde tage hjemstavnslæren op, og der krævedes en tilføjelse til seminarieloven. Baade geografi- og historieundervisningen maatte forandres, hvis man skulde naa videre end til enkelte læreres arbejde i den angivne retning. Kun ved at knytte undervisningen til børnenes erfaringer kunde man vække deres interesse.

Bankdirektør *Chr. Jørgensen* (Aalborg amt) omtalte sine erfaringer som foreviser for børn og voksne. Han mente, at man lidt efter lidt kunde føre børnenes og derefter lærernes interesser i den rigtige retning. Vel manglede der meget; men kunde et ministerielt cirkulære raade bod derpaa?

Albert Thomsen (Holbæk amt): Samfundene kan ikke blive ved med de gamle metoder. Vi savner helt tilknytning til de store arbejderlag. Et rundspørge til amtssamfundene vilde sikkert give en interessant statistik til belysning af deres rekrutering. Ikke blot med klassefordelingen, men ogsaa med aldersfordelingen er det galt fat. Det gælder om at vinde en ny medlemsstab. Den historiske følelse begynder ikke i Rom, men i hjembyen. Ogsaa gasværket og elektricitetsværket maa med ind i undervisningen.

Formanden havde været meget glad for Alfr. Jeppesens foredrag, ikke mindst for dets moderate karakter. Man kunde meget godt i undervisningen drage en linie fra rigsdagen til det engelske parlament og maaske ogsaa fra sogneraadet dertil. Men det

maatte ikke glemmes, at undervisningen skulde føres videre end til hjemstavnsens historie, at denne kun var en vej til at forstaa Danmarks- og verdenshistorien. Direktør Fangs forslag om at lade udarbejde en vejledning for hjemstavnslære og hjemstavnsforskning fandt han udmærket.

Dagen sluttede med fællesspisning paa restaurant Wivex, hvor den gode stemning kulminerede, da det efter bordet lykkedes at faa *Søren Alkærstig*, museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, og landsarkivar *Hans Knudsen* i fortællerhjørnet.

Om søndagen foretoges en godt besøgt og meget vellykket udflugt til Helsingør, hvor museumsinspektør *Knud Klem* viste os Kronborg og det velindrettede Handels- og søfartsmuseum. Om eftermiddagen gennemgik vi St. Olai og St. Marie kirkerne samt klosteret og modtog gennem magister *Chr. Axel Jensens* foredrag ikke blot et levende og meget smukt indtryk af middelalderens bygningskunst og byggeteknik, men fik ogsaa et indblik i livet i disse bygninger.

IN MEMORIAM.

RASMUS L. BALSLEV.

Selv om Dansk Historisk Fællesforening ikke led noget direkte Tab ved sin tidligere Sekretærs uventede Bortgang, var det dog umuligt andet, end at Foreningen i sin Helhed og Styrelsen i Særdeleshed maatte føle alvorlig Sorg ved denne Meddelelse. Adjunkt Balslev tiltraadte Stillingen som Sekretær i 1926 og beklædte den ialt i seks Aar. Det var en Tid, hvorunder Foreningen var Genstand for en kraftig Udvikling, der gav sig Udtryk i en Vækst fra 39 til over 100 Medlemmer. Nye Opgaver bankede paa Døren, og Arbejdet blev ikke mindre for Sekretæren derved, at Formanden i Løbet af det første Aar ved Sygdom var forhindret i at deltage deri. Adjunkt Balslev tog med Kraft fat paa sin Gerning; som Redaktør af Tidsskriftet udvidede han de vejledende Oversigtsartikler til at omfatte nye Omraader; han forberedte efter hinanden de tre Aarsmøder i Sønderborg 1928, Bornholm 1930 og Aarhus 1932, og han havde en betydningsfuld

Del i Drøftelserne om en Museumsforenings Oprettelse. Balslev var saaledes ikke alene grundig og pligtopfyldende, men han viste ogsaa et Initiativ, der bundede i virkelig Interesse for den Virksomhed, han havde sluttet sig til. Samtidig var han i al sin Færd uegennyttig og hjælpsom, og han vandt herved stor Yndest blandt Foreningens Medlemmer, skønt han paa Grund af en for kraftig udviklet Beskedenhed var lidet fremtrædende ved Møderne og nødigt selv tog Ordet. Der var saaledes hos ham ikke faa Karaktertræk, der kunde føre de ældre Medlemmers Tanker hen paa en tidligere bortgaaet og stærkt savnet Sekretær i Fællesforeningen, Thomas B. Bang, og ligesom denne vil hans Minde inden for vor Kreds blive bevaret længe i kærlig Erindring.

Knud Fabricius.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB FOR 1934.

INDTÆGT.

Beholdning Januar 1934.....	4795,48
Kontingenter: A. Foreninger.....	805,87
B. Byraad	320,00
C. Institutioner	670,00
Statstilskud	470,00
Renter.....	139,78
Abonnement og Salg af Tidsskriftet.....	399,43
<u>I alt Kr.....</u>	<u>7600,56</u>

UDGIFT.

Sekretærens Honorar	300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri.....	1386,61
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt.....	15,50
Forfatterhonorarer	520,00
Ekspedition af »Fortid og Nutid«.....	190,51
Forfatterpræmie	100,00
Repræsentantmøde i Kolding-Ribe.....	894,79
Rejseudgifter ved Bestyrelsesmøder	35,40
Gebyrer ved Postkontoen.....	1,93
Porto og diverse Udgifter.....	90,30
Beholdning Januar 1935.....	4065,52
<u>I alt Kr.....</u>	<u>7600,56</u>

K ø b e n h a v n, den 15. Januar 1935.

Holger Hjelholt.

Regnskabet er revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

A. Holck.

Jørgen Olrik.

OLDTIDENS LANDSBY I DANMARK.

Af *Gudmund Hatt.*

Den danske Landsbys ældste Historie og Forhistorie er blevet belyst fra forskellige Sider. Stednavneforskningen er det lykkedes at sondre mellem ældre og yngre Landsbynavne — hvilket bl. a. gør det muligt at faa Rede paa den store indre Kolonisation i ældre Middelalder. Landsbyernes Grundplaner er blevet omhyggeligt studerede. Og ligesaa indgaaende er Ejendomsforholdene og Agerfordelingen i de gamle Landsbyer blevet undersøgt ved Hjælp af Markbøger og gamle Kort. Men det har varet længe, før Arkæologien bragte sit Bidrag.

Bopladsarkæologien er i og for sig gammel her i Landet. Det fra Danmark udgaaede uheldige Ord »Kjøkkenmøddinger« har været en international Betegnelse i et Par Menneskealdre, vidnende om Danskernes tidlige Indsats i Udforskningen af den ældre Stenalders Bopladser. Alligevel varede det mærkelig længe, før det lykkedes danske Arkæologer at fremlægge sikre og rigelige Vidnesbyrd om Oldtidens Boligformer. Og endnu er vor Viden paa dette Omraade saare ufuldstændig.

Til Undskyldning herfor kan fremføres, at det slet ikke er let at finde og udgrave forhistoriske Boliger i vort Land. Vore tidlige Forfædre anvendte forgængeligt Materiale i deres Husbygning, som Træ og Straa. Heldigvis brugte de ogsaa Ler og Græstørv eller Lyngtørv samt naturlige Sten. Men i de allerfleste Tilfælde er Sporene af Fortidens Boliger udslattede ved Agerdyrkingen. Danmark er et af de mest intensivt dyrkede Lande i Verden. Ploven har været næsten overalt; og naar Plovjernet er gaaet igennem Resterne af en Græstørvshytte med Lergulv, saa er der ikke ret meget tilbage for Arkæologen at finde ud af. En forhistorisk Hustomt vil i Almindelighed kun være bevaret i saa-

danne Tilfælde, hvor den har været dækket af et Jordlag saa tykt, at Ploven ikke er naaet igennem det.

Fra to forskellige Perioder, nemlig yngre Stenalder og ældre Jernalder, ved vi noget om Oldtidens Husformer i Danmark. Vor Viden om Stenalderens Boligformer skyldes næsten helt og holdent Købmand J. Winthers Undersøgelser paa Langeland, særlig paa Troldebjerg Bopladsen, hvor der langs Foden af en Bakke, ved en Søbred, har ligget en Stribe af Huse under et Afsnit af yngre Stenalder¹). Det ret tynde Kulturlag er her beskyttet ved nedgledet Jord fra Bakken. Om den ældre Jernalders Boligformer har en lang Række af jyske Fund givet Oplysninger. I de fleste Tilfælde drejer det sig her om forholdsvis tykke Kulturlag, aflejrrede under en ret lang Bebyggelsesperiode; ofte har man kunnet paavise flere Hustomter liggende over hinanden. Ganske vist kender vi ogsaa Eksempler paa enlige Jernaldershustomter; men her er Paavisningen i Almindelighed muligjort derved, at det paagældende Jordstykke først fornylig er bragt under Kultur, saa at den arkæologiske Undersøgelse kunde finde Sted, inden Ploven helt havde fuldført sit Udslettelsesværk.

Et meget stort Antal Hustomter fra Jernalderen er efterhaanden fundet i Jylland. Rækken indledes med Inspektør Th. Thomsens Undersøgelse af Kraghede Bopladsen fra førromersk Jernalder i Vendsyssel, 1906, hvor der blev afdækket Tomter af to aflange firsidede Huse. Desværre er dette vigtige Fund aldrig blevet fyldestgørende publiceret; kun en kort Omtale og et Rids af Grundplanen af det ene Hus er meddelt²).

Det næste betydelig Husfund blev gjort af Inspektør Hans Kjær paa Ginderup Bopladsen i Thy³). Her blev i 1922 fundet en særdeles vel bevaret Brandtomt af et Hus fra romersk Jernalder. Af Væggene stod endnu et lavt Parti, visende en lerforet Inderside i Husets vestlige Del. Enkelte forkullede Pæle stod i Væggen, og

¹) J. Winther: Troldebjerg, en bymæssig Bebyggelse fra Danmarks yngre Stenalder. 1935.

²) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1928, p. 254—55.

³) Hans Kjær: Oldtidshuse ved Ginderup i Thy. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1928, p. 7—20.

mod Øst, hvor Væggene ikke var lerforede, laa der langs Væglinjen Stumper af brændte Grenestykker. Væggen var dog ikke bare af Fletværk og Lerklining; langs Ydersiden konstateredes en Jordvold. Sammenholdes Iagttagelserne fra dette første Ginderup Hus med Resultaterne af mine senere Udgravninger paa denne Boplads, fremgaar det klart, at allerede dette første Hus tilhørte den Hustype, hvoraf senere saa mange Eksempler er fremdragne ved Ginderup: et aflangt, firsidet Hus med Vægge af Jord, indvendig delvis lerforede, Lergulv og Ildsted i den vestlige Del af Huset, Jordgulv i den østlige. Omkring Arnen paa- vistes forkullede Rester af tre Stolper. Rimeligvis har der været flere indre Stolper i Huset; at der ikke her, som ved senere Udgravninger af Hustomter paa samme Boplads, blev paavist et System af Stolpehuller under Gulvets Niveau, kan kun skyldes mangelfuld Iagttagelse.

I de følgende Aar foretog Inspektør Kjær en Række af Udgravninger paa Ginderup Bopladsen. Skønt disse Udgravninger, med en enkelt Undtagelse, faldt indenfor et ret begrænset Areal, c. 40 m i Udstrækning N—S og Ø—V, blev dog over en Snes Hustomter paa- trufne, delvis liggende i forskellige Niveauer, over og under hinanden, idet Kulturlagets samlede Tykkelse viste sig at være indtil c. 2 m. Den interessanteste af disse Hustomter blev fremdraget i sin Helhed og publiceret af Hans Kjær⁴⁾. Endnu et Langhus er, ifølge Kjærs efterladte Planer, blevet udgravet i sin Helhed, medens der af talrige andre blev afdækket større eller mindre Partier. Ved Prøvegravninger paa- viste Kjær tillige Bopladsens betydelige Udstrækning, flere Tønder Land. Det blev saaledes klart, at man her stod overfor Resterne af en forhistorisk Landsby.

Efter Kjærs Død, 1932, anmodede Nationalmuseet mig om at fortsætte Undersøgelsen af Ginderup Bopladsen. Min Adkomst til dette interessante Hverv bestod deri, at jeg i 1922 havde deltaget i Udgravningen af det første Ginderup Hus og siden for National-

⁴⁾ Hans Kjær: En ny Hustomt paa Oldtidsbopladsen ved Ginderup. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1930, p. 19—30.

museet fremgravet flere Jernalders Hustomter i Himmerland og paa Mors. I Aarene 1933 og 1934 foretog jeg nogle Udgravninger paa Ginderup Bopladsen og afdækkede en halv Snes Hustomter øst for det af Inspektør Kjær undersøgte Areal. En Del af Tiden havde jeg den Glæde at samarbejde med Lederen af Nationalmuseets første Afdeling, Dr. Johs. Brøndsted, som fremdrog to Hustomter i Bopladsens østligste Udkant, hidrørende fra Slutningen af Bopladsens Levetid.

Ginderup Bopladsen har eksisteret gennem c. tre Aarhundreder, d. v. s. gennem hele den romerske Jernalder. Denne Datering er ikke alene baseret paa det keramiske Materiale, men tillige paa Fundet af en lille Pengeskat, 24 romerske Denarer og en romersk Guldmønt, som jeg fandt nedgravet i Lergulvet til et Hus, nær en af Tagstolperne, bag Ildstedet. Dette Hus kan ved Møntfundet dateres til c. Aar 100 A.D. Under dette Hus's Niveau laa tre ældre Hustomter, i højere Niveau tre yngre Hustomter. Bebyggelsen tør saaledes antages at være begyndt lidt før Chr. F. og fortsat langt ind i 3. Aarh. Det af Dr. Brøndsted fremgravede yngste Hus i Bopladsens østlige Udkant viser ved sit keramiske Indhold Overgang mellem romersk Jernalder og Folkevandringstid og kan derfor henføres til Midten af 3. Aarh. e. Chr.⁵⁾.

Som Eksempel paa en Hustomt fra Ginderup-Bopladsens mellemste Tid skal jeg henvide til Fig. 1, Plan af en Brandtomt, lidt ældre end det Hus, som indeholdt Møntfundet, altsaa fra sidste Halvdel af 1. Aarh. e. Chr. Det brændende Hus er sunket sammen indenfor sine tykke Jordvægge; selve Askelaget angav derfor Husets indre Dimensioner, lidt over 14 m Længde og omtrent 5 m Bredde. Jordvæggens Tykkelse har forneden været omtrent $1\frac{1}{2}$ m; den kunde ses i den østlige Del, hvor der langs Jordvæggens ydre Fod laa nedgleden Aske fra det brændende Lyngtag. Den vestlige, højere liggende Del af Huset har haft Lergulv, den lavere østlige Del Jordgulv. Midt paa Lergulvet laa Ildstedet, en oval.

⁵⁾ Gudmund Hatt: Oldtidsbopladsen i Ginderup, Tilskueren, 1924, p. 292—304. — Gudmund Hatt: Jernaldersbopladsen ved Ginderup i Thy. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1935, p. 37—51. — Georg Galster: Den kongelige Mønt- og Medallesamling i Finansaaret 1934—35, p. 5 o. f. — Acta Archaeologica, 1935, p. 279—80.

haardtbrændt Del af Gulvet. Ved Vestgrænsen stod en Levning af Kornbeholderen, et stort Lerkar, hvis Bund har været selve Lergulvet. Forneden har dette Kar haft en Aabning, hvorigennem Kornet, der fyldtes i Karret fra oven, kunde tages ud, som Kul af en Kulkasse — en tidlig Anvendelse af Silo-Princippet. En Tunge af Lergulvet førte ned i den lavere østlige Del af Huset,

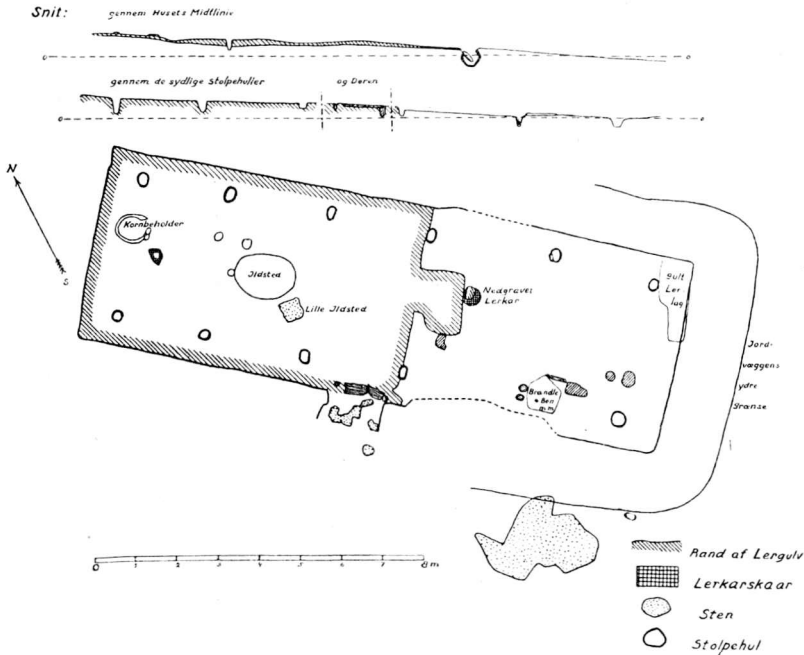

Fig. 1. Hustomt fra Ginderup Bopladsen.

der havde Jordgulv. Et stort nedgravet Lerkar — Vandbeholder? — stod ved Overgangen mellem Lergulv og Jordgulv. Paa Jordgulvet laa nogle brændte Knogler af Tamdyr, sandsynligvis dog ikke i dette Tilfælde af indebrændte Dyr, men snarere af et Kødforraad, en Faarekrop og Forparten af et Svin, som maaske har hængt paa en Tagbjælke nær en af de tagbærende Stolper. Taget har været baaret af tolv Stolper, staaende i to Rækker. Husets Indgang har været i Sydsiden. Her fandtes i en Gennemskæring af Jordvæggen — et Slags Forstue — Rester af en Indgangsbro-

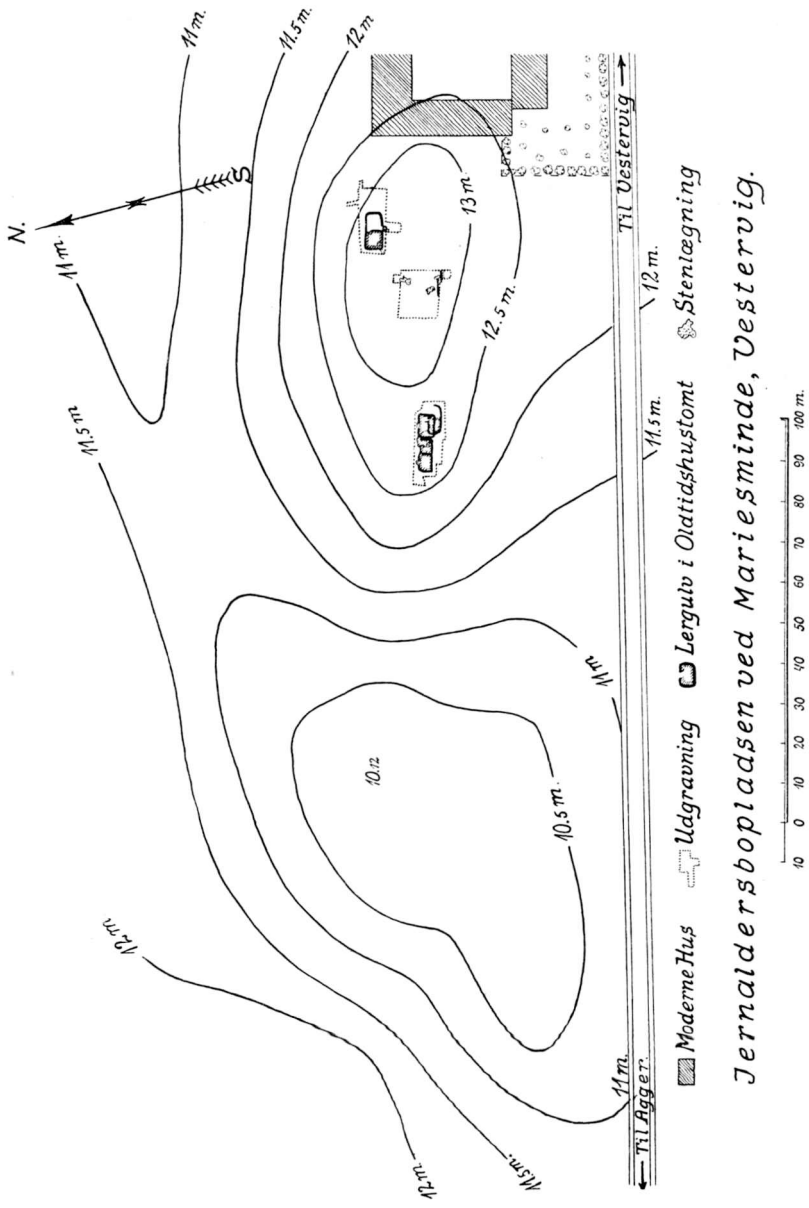
lægning, og indenfor denne, i Lergulvet, laa en Dørtærskel af Egetræ mellem de forkullede Rester af to Dørstolper.

Efter at dette Hus var brændt har Ruinerne vistnok en kort Tid været benyttet som Bolig. Sten fra Indgangsbrolægningen var nemlig flyttet ind mod Lergulvets Midte og anvendt til en lille Stenlægning, der har gjort Tjeneste som et interimistisk Ildsted. Naar et Hus var brændt eller sunket sammen af Ælde, fik Tomten ofte Lov at ligge en Tid, som en indsunken aflang Grube mellem Jordvæggene. Ofte benyttedes den da som Affaldsplads, hvor Aske og Skaar fra nærliggende Huse henkastedes. Men efter nogen Tids Forløb jævnedes man Pladsen ud, og et nyt Hus byggedes paa Tomten. Paa Ginderup Bopladsen har jeg udgravet 7 Hustomter, liggende over hverandre paa næsten samme Plads.

Foruden Ginderup Bopladsen findes der i Jylland mange andre Jernaldersboplads, der har Karakter af smaa bymæssige Bebyggelser, altsaa forhistoriske Landsbyer. Om Landsbyens Plan har Ginderup ikke lært os meget. Dertil har Gravningerne paa denne Plads ikke været tilstrækkelig omfattende og systematiske. Om Husenes indbyrdes Beliggenhed i Landsbyen lærte vi mere af Bopladsen i Tolstrup i Aars, Himmerland, hvor jeg i 1926—27 afdækkede tre Hustomter, de to syd for, den tredie nord for en stenlagt Plads mellem Husene⁶⁾. Jeg opfattede først denne Plads som et Slags »Gaardsplads«. Men Tolstrup-Bopladsen har siden vist sig at være saa stor og at indeholde saa mange Hustomter, at »Gaardspladsen« snarere var en Del af en brolagt Gade mellem to Rækker Huse.

Fyldigere Oplysninger om Landsbyens Plan ydede en Boplads fra romersk Jernalder ved Gaarden Mariesminde i Vestervig, Thy, hvor jeg foretog en Undersøgelse i Sommeren 1935. Her ligger, som Kortet Fig. 2 viser, en oval Højning tæt nord for Vejen Vestervig—Agger. En Del af Gaarden Mariesmindes Bygninger ligger paa Højningens østlige Fod. Højningens Længde er c. 125 m

⁶⁾ Gudmund Hatt: To Bopladsfund fra ældre Jernalder, fra Mors og Himmerland. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1928, p. 219—260.

Jernaldersbopladsen ved Mariesminder, Vestervig.

Fig. 2.

VNV—ØSØ, dens Brede c. 75 m. Denne ovale Højning bestaar af Aflejringer fra en lille Landsby, som eksisterede her i den romerske Jernalder. Landsbyen strakte sig forøvrigt noget længere mod Vest. Ved Højningens vestlige Fod er en Lavning, hvor der i sin Tid er gravet Ler. Vest for denne Lavning stiger Terrænet igen, og her er der ogsaa Levninger af Jernalderlandsbyen. Hele den øst—vestlige Udstrækning af Landsbyen har været c. 250 m.

Marken har været dyrket i mangfoldige Aar, og paa Overfladen ses intet Spor af Oldtidens Bygninger. Men ved den arkæologiske Undersøgelse blev truffet et betydeligt Antal Hustomter, og seks af disse afdækkedes fuldstændig. Paa Kortet Fig. 2 er angivet tre Udgravninger, en vestlig, en østlig og en i Midten. Den midterste, der anlagdes nær Toppen af Højningen, gav paa en Maade det ringeste Resultat, fordi jeg her kom ned midt imellem to Husrækker. I Sydsiden af denne Udgravning rantes Randede af to Huse, der havde haft Døraabning mod Nord; og i Nordsiden af Udgravningen fandtes Indgangsbrolægningen til et Hus, der har hørt til en nordlig Husrække.

Landsbyen bestod nemlig af to Husrækker, en sydlig, hvis Døre vendte mod Nord, og en nordlig, hvis Døre vendte mod Syd. Af den sydlige Række blev fem Hustomter helt afdækkede, liggende i den vestlige Udgravning. Af den nordlige Række blev kun een Hustomt afdækket i sin Helhed, liggende i den østlige Udgravning. Men foruden de Hustomter, der udgravedes helt, blev adskillige andre paatruffet. Aabenbart staar vi overfor Resterne af en Langby, altsaa to Rækker af Huse, liggende paa hver sin Side af en Gade. Bebyggelsen har haft en lang Varighed, og man har længe fastholdt de samme Byggepladser. Der blev paavist indtil 4 Hustomter, liggende over og under hinanden — altsaa en »Lagkage« af Hustomter, ligesom i Ginderup. Boplads-højningen er efterhaanden vokset ved Materialet — Græstørv, Ler, Aske — fra de nedbrændte eller af Ælde sammensunkne Huse, men ogsaa ved Gadens Vedligeholdelse. Man har nemlig paaført Gadens og Husenes Omgivelser tykke Gruslag, utvivlsomt for at Spildevandet fra Husene bedre skulde kunne afdrænes. Bopladsen var ret

fattig paa Sten, i Sammenligning med andre Jernaldersboplader. Dog var Husene forsynede med Indgangsbroelægninger, og i eet Tilfælde fandtes en stenlagt Sti fra en Husindgang ud over Gaden. Ganske vist havde man allerede i Oldtiden pillet en Del af denne stenlagte Sti op igen, for at bruge Stenene andetsteds. I den midterste Udgravning var Bopladslagets Tykkelse $1\frac{2}{3}$ m. Et

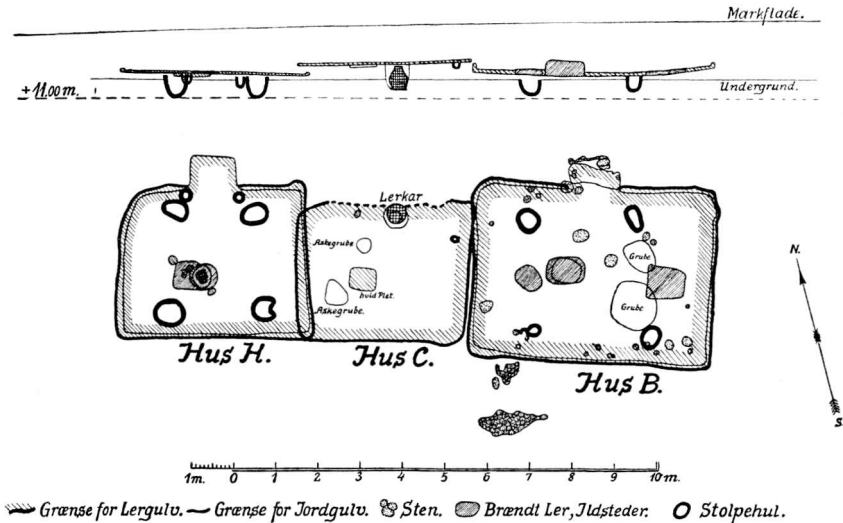

Fig. 3. Tre Hustomter fra Mariæminde Bopladsen.

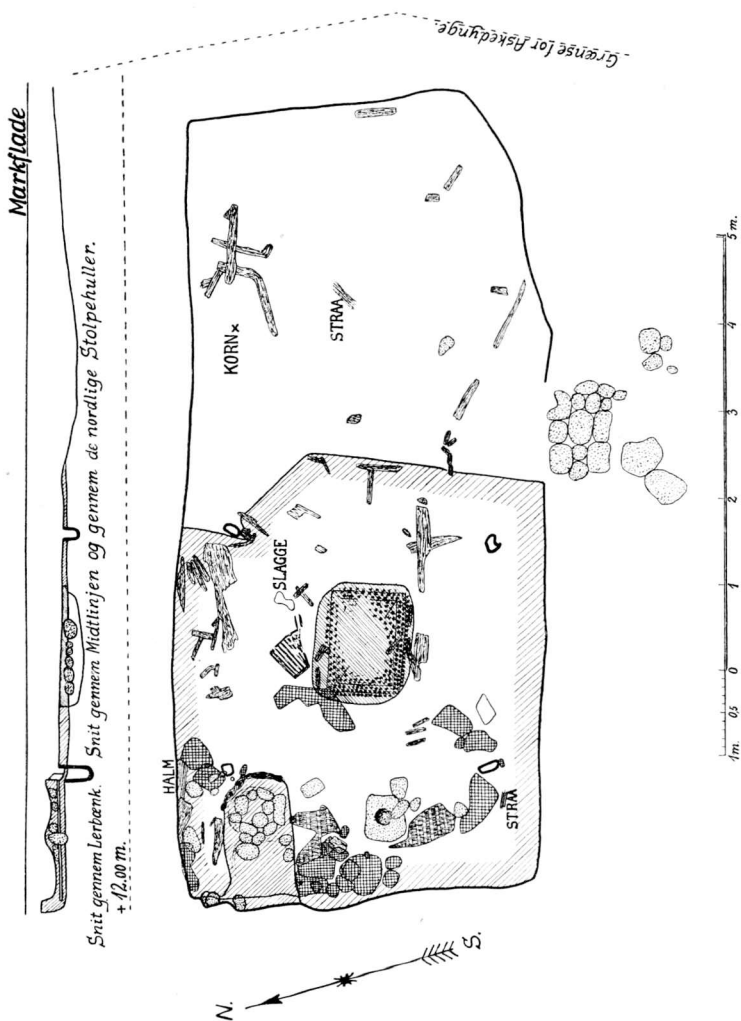
Snit gennem »Gaden« viste her 14 afvekslende Lag af mer eller mindre aske- og trækulblandet Sand, Grus og Muld.

Husene i denne Landsby var af to forskellige Typer, den ene lille og kort, næsten kvadratisk, den anden aflang. Fig. 3 viser Plan og Snit af tre Hustomter af den første Type, afdækkede i den vestlige Udgravning. Husene B og H, der er byggede paa den oprindelige Markflade, er samtidige. Hus C er opført senere, efter at saavel B og H som endnu en tredje Bygning var sunkne sammen og udjævnede. B er knap 6 m lang og 4 m bred, H er $4\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m, indvendigt Maal. Husgulvene er af Ler, og Leret strækker sig ud gennem Døraabningen. Væggene har været af Jord, rimeligvis Græstørv; men paa Indersiden var Jordvæggene

beklædt med et Lag Ler. Nogle faa cm af dette Ler-Panel var endnu paa Plads langs Randen af Lergulvet. Det meste af Vægleret var dog styrtet ind og laa paa Gulvet. Vægleret havde en blødere, mere fedtet Konsistens end Gulvleret; og desuden var de to Slags Ler adskilte ved et Lag Snavs paa Gulvet.

I begge Husene B og H fandtes regulære Ildsteder. Hus B har oprindelig haft to Ildsteder, det ene, næsten rektangulært, i Husets østlige Ende, det andet, rundt, i den vestlige Ende; begge disse Ildsteder viste sig som haardtbrændte Partier af Lergulvet. Senere havde Hus B faaet et ovalt Ildsted, der hævede sig mere op over Gulvet og var ornamenteret med smaa indridsede Firkanter — maaske en ornamental Efterligning af det Lag af Smaasten, der ofte findes i Ildstederne, under det brændte Ler. Hus H havde et rundt Ildsted af brændt Ler, hvilende paa et Stenlag. Begge Husene B og H har haft fire indre Stolper, som har baaret Taget. Husene var ikke brændt, og vi kunde derfor ikke finde forkullede Rester af Stolperne; men de Huller, hvori Stolperne har staaet, viste sig meget tydeligt i Undergrundssandet under Gulvene. Hus H har ogsaa haft to Dørstolper.

Hus C var mindre vel bevaret. Lergulvets nordlige Rand var delvis forstyrret, allerede i Oldtiden; og det kunde ikke afgøres, om Væggene havde været lerforede. Mærkelig nok havde dette Hus intet regulært Ildsted og manglede saaledes et af Boligens væsentligste Elementer. Ganske vist fandtes umiddelbart under Lergulvet paa et Sted, hvor man kunde have ventet at finde Ildstedet, en firkantet Plet af hvidt Sand — som om man har villet angive Pladsen for det manglende Ildsted. Det er vel tvivlsomt, om dette Hus har været en Bolig. Mærkeligt var ogsaa Fundet af en meget stor nedgravet Lerkrukke med Mundingen nedad. Den opadvendte Bund af denne Lerkrukke var i Niveau med Lergulvet i Hus C; men selve Bunden var slaaet ud og Skaarene fjernede allerede i Oldtiden. Jeg har ofte fundet store Lerkar nedgravede i og under Husgulve, og i nogle Tilfælde har jeg opfattet dem som Forraadskar eller Vandbeholdere. I dette særlige Fald er det mig dog ikke muligt at forestille mig en praktisk Anvendelse af det nedgravede Kar.

Grænse for Lergulv. — Grænse for Jordgulv. Sten. Bændt Ler. Jdsted. O Stolpehul. Trækul. Risfjetning. Lerarskaar.

Fig. 4. Hustomt fra Mariesminde Bopladsen. Den østlige Udgravning.

Den lange Hustype er repræsenteret ved Fig. 4, Plan og Snit af en Hustomt fra den østlige Udgravning. Dette Hus var brændt og indeholdt derfor store Mængder af Trækul, liggende paa Gul-

vet. Noget af Trækullet var naturlige Egegrene, rimeligvis Rafter fra Taget. Men der fandtes ogsaa formede Træstykker. Saaledes laa der ved Ildstedets nordlige Rand nogle parallelle Træstokke i en Ramme, rimeligvis Resten af en Træhylde, der har hængt i Taget over Ildstedet. Sydøst for Ildstedet laa to svære Stykker Egetræ, Dele af Husets Tømmerkonstruktion. Et af disse Træstykker peger henimod et Stolpehul og er formodentlig en Del af en Tagstolpe. Huset har haft fire Tagstolper, alle staaende i Husets vestlige Del, omkring Arnen. Husets vestlige Del havde Lergulv med et Ildsted i Midten, bestaaende af haardtbrændt Ler, hvilende paa et Lag Sten. Ildstedet var ornamenteret med indridsede Linjer og Rækker af indtrykte Punkter, frembragte med Ledenden af en lille Dyreknogle medens Leret var blødt. I det nordvestlige Hjørne af Huset var et Slags lav Bænk, lavet af store Sten og Ler og med Risfletning langs Randen. Oversiden af denne Bænk havde to flade Hulninger; aabenbart har her været Siddeplads til to Personer. Husets Vægge har været af Jord eller Græstørv, men synes ikke at have haft nogen Lerbeklædning paa Indersiden. Husets Indgang, i Sydsiden, var brolagt med flade Sten. Den østlige Halvdel af Huset havde intet Lergulv, kun Jordgulv, og her fandtes ingen Stolpehuller. Maaske har Taget i den østlige Del kun været baaret af Jordvæggene. At Husets østlige Del har haft en ringere Bestemmelse end Vestenden fremgaar af mange Forhold. Vestenden har været Opholdsrummet med Lergulv, Ildsted, Lerbænk og med en Mængde Lerkar, der har staaet paa Hylder, og hvoraf Skaarene fandtes paa Gulvet. Østenden har været et Slags Udhus med Jordgulv; her fandtes meget faa Skaar, men et Sted laa lidt Straa og et andet Sted nogle Bygkorn.

Et tidligere Fund har vist, at den tarvelige Østende, som er almindelig i den ældre Jernalders Langhuse, blev anvendt som Stald. I Grønvang-Brandtomten i Solbjerg paa Mors, som jeg udgravede for Nationalmuseet i 1927, fandt jeg nemlig i Østenden den indebrændte Besætning, tre Stk. Hornkvæg og en Hest⁷⁾.

⁷⁾ Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1928, p. 221.

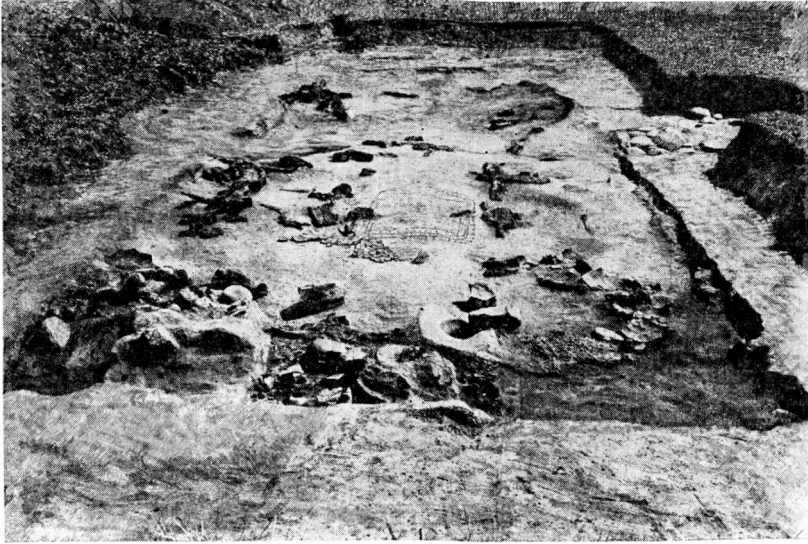

Fig. 5. Den i Fig. 4 gengivne Hustomt fra Mariesminde Bopladsen, set fra Vest.

Fig. 5 er et Fotografi af det afdækkede Langhus paa Mariesminde Bopladsen, set fra Vest. I Husets Nordvesthjørne, tilvenstre, ses Lerbænken, i Midten det ornamenterede Ildsted, i Baggrunden Udhuset, tilhøjre Indgangen. I Forgrunden ligger i Gulvet en stor Sten med et ved Slid frembragt dybt rundt Hul i Midten. »Portstolpesten« har danske Arkæologer kaldt Genstande af denne Type og opfattet dem som tjenende til at holde Port- eller Dørstolper. Saadanne Sten findes meget ofte paa den ældre Jernalders Boplads. Det maa dog indrømmes, at paa det Sted hvor den her fotograferede Sten ligger i Lergulvet, mellem Ildstedet og Vestvæggen, kan der hverken have været Dør eller Port. Og Pladsen er ikke tilfældig; jeg har engang tidligere, i en Hustomt i Ginderup, fundet en ganske lignende Sten liggende paa tilsvarende Maade mellem Ildstedet og Vestvæggen. Vi maa antage, at denne Sten har gjort Tjeneste i Husholdningen, maaske som et Slags Morter eller til at male et eller andet Fødemiddel ved Hjælp af et roterende Træstykke.

Paa den anden Side er det sandsynligt, at nogle af disse Sten

med indslidte, runde Fordybninger virkelig har gjort Tjeneste som Portstolpesten. I een af Ginderup Hustomterne fandt jeg en Sten med en — ganske vist svag — indslidt Fordybning liggende i Siden af den udvendige Døraabning, altsaa paa et Sted, hvor der netop kan have staaet en drejelig Dørstolpe.

Det afbildede Langhus fra Mariesminde Bopladsen har ved Form og Indhold meget tilfælles med Hustomter fra Ginderup Bopladsens senere Tid. Med stor Sandsynlighed kan dette Langhus henføres til c. Aar 200 e. Chr. Dog afviger Mariesminde Langhuset paa eet Punkt fra Ginderup Langhusene, nemlig ved kun at besidde fire Tagstolper, medens Ginderup Husene havde flere, staaende i to Rækker.

Fra et typologisk Synspunkt kunde det synes rimeligt at opfatte de korte, næsten kvadratiske Huse, jvf. Fig. 3, som forholdsvis tidlige, de lange Huse med det tilføjede Udhus som forholdsvis sene Produkter af Kulturudviklingen. Man bør dog herved erindre, at det korte Hus har eksisteret gennem hele den ældre Jernalder. Til denne Type hører en førromersk Hustomt, som jeg for et Par Aar siden udgravede i Troldtoft i Vind Sogn⁸⁾, selv om Troldtoft Huset afveg fra Mariesminde Husene ved at have Vægge af brændbart Materiale, støttede af Vægstolper. Men ogsaa den fra Folkevandringstiden hidrørende Hustomt i Fredsø, Mors⁹⁾, hører til den korte Hustype med fire indvendige Tagstolper. Paa den anden Side har ogsaa Langhuset eksisteret allerede i førromersk Tid, idet baade Kraghede Huset og Solbjerg Huset hørte til denne Type¹⁰⁾.

Den Opfattelse af Jernalder Landsbyens Grundplan, som Undersøgelsen af Mariesminde Bopladsen førte til, nemlig en Langby, bestaaende af to Husrækker paa hver sin Side af en Gade, fik en smuk Bekræftelse ved Fundet af en Boplads fra

⁸⁾ Gudmund Hatt: En Jernalders Hustomt i Troldtoft. Aarb. f. n. O. og H. 1935, p. 47—57.

⁹⁾ Gudmund Hatt: En Brandtomt af et Jernaldershus paa Mors. Aarb. f. n. O. og H. 1930, p. 83—118.

¹⁰⁾ Gudmund Hatt: To Bopladsfund. Aarb. f. n. O. og H. 1928, Fig. 25 og Tavle I.

romersk Jernalder i Østerbølle i Himmerland, hvor Resterne af en halv Snes Huse endnu er synlige, idet de sammensunkne Jordvægge staar som firsidede Voldsteder. At der maatte kunne findes saadanne Levninger af Jernalderens Huse paa Terræn, der ikke siden Oldtiden havde været dyrket, stod mig klart allerede i 1927, da jeg havde paavist Jordvægge i de forlængst overpløjede Hustomter i Tolstrup ved Aars og Solbjerg paa Mors. Under mine Undersøgelser af Sporene af Oldtidens Agerbrug i de jyske Heder har jeg bestandig været paa Udkig efter synlige Huslevninger af denne Art; og naar jeg i Grønland, Island og Norge saa Voldsteder efter gamle, sammensunkne Huse, ærgrede det mig en lille Smule, at jeg aldrig havde fundet Rester af jyske Jernaldershuse, som Ploven ikke havde udjævnet. Saa meget større var min Overraskelse og Glæde, da jeg 17. Okt. i Aar kom ud i en lille Stump Hede i det østlige Østerbølle, tæt vest for Vesterris Plantage, hvor der — efter hvad man havde meddelt mig — skulde være nogle underlige Volde. Jeg havde tænkt mig, at det drejede sig om en Rest af de voldhegnede Oldtidsagre, der findes saa overmaade mange Steder i Himmerland. Men jeg saa straks, at her var det Levninger af en anden Art; og det virkede som en stor Gave, pludselig at staa overfor det, jeg saa længe og forgæves havde søgt: jyske Jernaldershuse, som Ploven ikke var gaaet hen over. Cand. theol. Vestergaard Nielsen, Aars, der fra første Begyndelse har ydet mig stimulerende Hjælp i mit arkæologiske Arbejde i Himmerland, og stud. mag. Axel Steensberg, der har hjulpet mig med Opmaalinger af talrige Oldtidsagre, var med paa denne indbringende Tur; og jeg tror, vi alle tre følte Stundens Højtidelighed. Min Assistent og jeg gik straks i Gang med en foreløbig Undersøgelse, der godtgjorde, at vi virkelig stod overfor Ruiner af Huse fra den romerske Jernalder.

Kortet Fig. 6 viser Østerbølle Hustomternes indbyrdes Beliggenhed. Der eksisterer endnu uskadede Voldsteder af 8 Langhuse og 3 mindre Bygninger samt Halvdelen af et Langhus. Disse Ruiner ligger i et Stykke Hede, der aabenbart har henligget urørt siden Oldtiden. Kun i det sydvestlige Hjørne af Hedestykket

ses Spor af højryggede Agre; her har Heden været opdyrket, maaske for 100 Aar siden, og derved er muligvis et Par Hus-tomter i den sydlige Række blevet udslettede. De bevarede Tomter er kun Østenden af Landsbyen; denne har strakt sig meget videre mod Vest og været mindst tre Gange saa lang som det bevarede Parti. Den nuværende Ejer erindrer to Hustomter i den nu dyrkede Mark; og ved Markarbejdet er der paatruffet Stenlægninger, Askelag, »Portstolpesten«, Kværnsten og Lerkar-skaar i Mængde. Rimeligvis vil det være muligt at afdække Hus-tomter, hørende til den gamle Landsby, under Pløjelaget paa det dyrkede Areal.

Husenes sammensunkne Jordvægge er endnu $\frac{1}{2}$ à 1 m høje. Væggene er skredet baade ud og ind, men dog mest ind i Huset. Døraabningen viser sig som en Afbrydelse i Jordvolden; i de fleste af Langhusene vender den mod Syd, i to af dem i Syd-rækken vender den dog imod Nord. I selve Døraabningen, alt-saa i Gennemskæringen gennem Jordvæggen, ligger en Ind-gangsbrolægning; den inderste Stenrække danner et Slags Tær-skel. Døren har svinget indad i Stuen. Gulvet har i de to Lang-huse, som vi underkastede en foreløbig Undersøgelse, været af Jord, og det har ligget lidt under Markfladens Niveau, saaledes at man traadte et Trin nedad, naar man udefra gik ind i Huset. Ildstedet har mærkelig nok ligget i den østlige Del af Huset — rimeligvis fordi Terrænet og dermed Gulvet falder ret stærkt mod Vest. Det er ellers en næsten fast Regel i de mange hidtil undersøgte Jernaldershustomter, at Vestenden er Husets for-nemste Del, og at Ildstedet ligger her. Dog har jeg en Gang tid-ligere set en Jernalderstomt, hvor Ildstedet og hvad dertil hører laa i Øst, nemlig paa en Boplads paa Aars Mark i Himmerland, hvor Terrænet ligeledes havde stærkt Fald mod Vest. Den Del af Huset, hvor Menneskene opholder sig og Arneilden brænder, maa aabenbart helst ligge højere end den ringere Ende, der kunde tjene som Stald. Undertiden har man i Himmerlands Jernalderlandsbyer gravet Husets Østende ned under Markfla-den, saa at Væggen maatte sikres ved en Rad af store Sten, og derved har man opnaaet, at Vestenden kunde fastholdes som Hu-

sets fornemste Del, selv om Terrænet faldt mod Vest. Men paa Aars Mark og Østerbølle Bopladserne har man altsaa foretrukket at bytte om paa Øst- og Vestendens sædvanlige Funktioner.

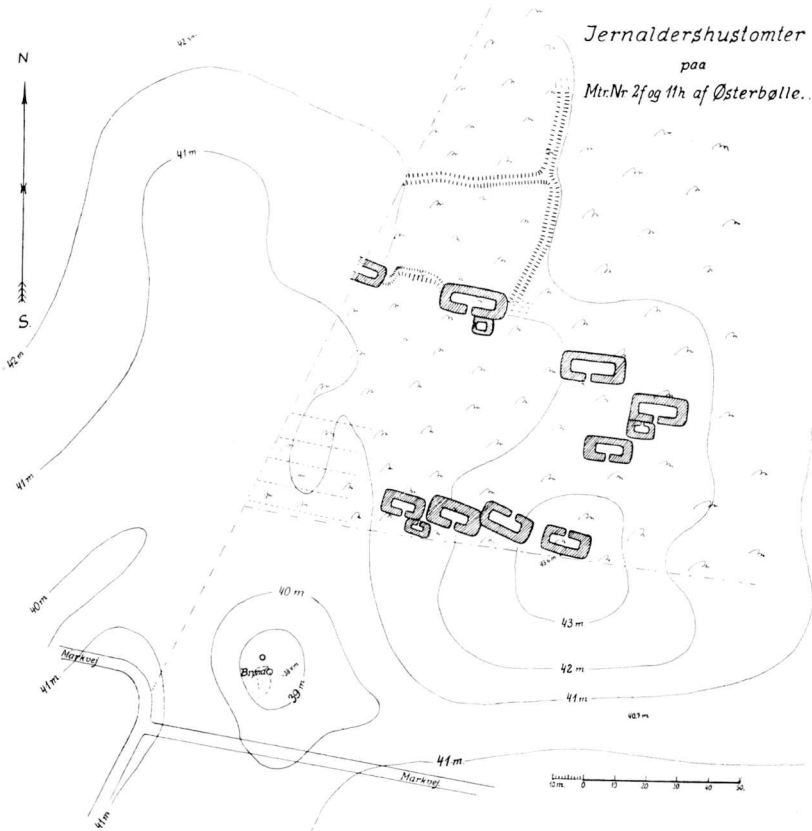

Fig. 6. Rester af en himmerlandsk Landsby fra romersk Jernalder.

Alle Husene har omtrent samme Længderetning, mellem Ø—V og ØSØ—VNV. Dette er en næsten ubrudt Regel for alle hidtil kendte Jernaldershustomter i Jylland. Jeg har kun udgravet et eneste Jernaldershus, hvis Længderetning laa nær ved S—N, nemlig det førømtalte Ginderup Hus, i hvis Lergulv de romerske Mønter laa gemt.

Denne mærkelige Overensstemmelse i Jernaldershusenes Længderetning strækker sig over hele Jylland; jeg har set den i Tomterne af over et halvt Hundrede jydsk Jernaldershuse, det nordligste i Bækmoien ved Frederikshavn, det sydligste paa Majbølgaards Jorder paa Als. Det ligger nær at søge en Aarsag til denne Længderetning i et naturligt Hensyn til den fremherskende Vestenvind. Men hvorfor den lille Drejning mod Nordvest? En af mine jydsk Venner har foreslaaet mig følgende Forklaring: Rimeligvis var det de gamles Mening at lægge Huset med den ene Langside mod Syd, den anden mod Nord; men man var ikke helt klar over Dagens sande Midte, og derfor heller ikke over Sydretningen. Det varmeste Tidspunkt paa Dagen er ikke Kl. 12, men noget senere; og Menneskene sover sig ofte fra Morgenstunden, men aldrig fra Aftenstunden. Eftermiddagen føles derfor altid længere end Formiddagen, og det er stadig meget almindeligt, at Folk tænker sig Middagspunktet eller Sydpunktet lidt vest for sand Syd. Derfor var det naturligt for Jernaldersbønderne at give deres Huse den lille Afvigelse fra Ø—V Linjen.

Tilpasning til Naturen, i dette Tilfælde den fremherskende Vestenvind, er dog ingenlunde en tilstrækkelig Forklaring paa det mærkelige Forhold, at saa godt som alle Jernaldershuse i Jylland er orienterede paa samme Maade. Heri som i meget andet afspejler sig tillige et vidtgaende Kulturfællesskab mellem Jyllands Bygder i ældre Jernalder. Den paafaldende Fastholden af Øst—Vest Retningen er et specielt jydsk Træk; vi genfinder det ikke i vore skandinaviske Nabolande og heller ikke i Tyskland eller Holland.

De tre smaa Hustomter paa Kortet Fig. 6 maa rimeligvis opfattes som et Slags Udhuse, hørende til de Langhuse, som de ligger ved. Det er aldrig lykkedes mig ved Udgravninger at paa-vise saadanne Anneks-Huse til de afdækkede Langhuse. Formodentlig var de uden Ildsted og saa ringe, at man kun kan opfatte dem i et saadant Undtagelsestilfælde som Østerbølle-Bopladsen, hvor selve Jordvæggene endnu kan ses som lave Volde. Østerbølle-Bopladsens Betydning ligger saaledes ikke alene deri,

at den bekræfter vore tidligere Udgravningsresultater vedrørende Jernaldershusenes Konstruktion og Landsbyens Plan; den giver os ogsaa Mulighed for nye Iagttagelser.

I en Lavning syd for den bevarede Del af Landsbyen findes en rund, stensat Brønd. Den er fra moderne Tid; men der ses Spor af en ældre Brønd, der havde Karakter af en tragtformet Nedgravning med forholdsvis ringe Skraaning i den ene Side, hvor man gik ned for at hente Vand. Denne kegleformede Brønd har været i Brug i Mands Minde; men den er af Oldtidstype, idet den ligner de Brønde, som jeg har paavist i Forbindelse med Oldtidsagre fra førromersk Tid.¹¹⁾

Nord for den nordlige Husrække paa Kortet Fig. 6 ses nogle lave, brede Volde, der vistnok maa opfattes som Agervolde. Lyngen er saa høj, at det ikke var muligt at følge disse Voldes videre Forløb. Men sandsynligvis ligger der Rester af Oldtidsagre i Heden nord og nordøst for Landsbyen. Dersom dette bekræfter sig, maa disse Agre være samtidige med Hustomterne, og vi har saaledes her en Del af en Jernalders Landsby med tilhørende Agre.

Undersøgelser af Sporene af Fortidens Agerbrug i de jyske Heder har gjort det muligt at skelne mellem flere Typer af gamle Agre. En særlig interessant Type er de saakaldte Oldtidsagre, hvis flade Felter er omsluttede af lave Volde, Digevoldinger; naar Oldtidsagrene ligger paa en Skraaning, er de adskilte ved Terrassekanter, idet Dyrkningen har frembragt et Slags Terrassering af Skraaning. Digevoldingerne er ligeledes i nogen Grad et Resultat af Dyrkningen. Redskaberne har slæbt Jord ud til Agerens Rand, Sten og andet Affald fra Marken er henkastet langs Agerskellene, og ved Jordfygning er Voldingerne vokset, idet den vilde Vegetation paa Agerskellene har fanget Støvet. Men Voldingerne maa dog ikke opfattes som tilfældige Dannelser; de har haft en Funktion som Agerskel. Ofte finder vi, at der langs Randen af Voldingerne er gamle Nedgravninger i

¹¹⁾ Gudmund Hatt: Prehistoric fields in Jylland. Acta Archaeologica Vol. II, 1931, p. 132—134.

Undergrunden, hvilket viser, at man har markeret Agerskellene ved at grave Jord op¹²⁾).

Der kendes nu lidt over 100 Forekomster af Oldtidsagre i Jylland. Ganske vist er de fleste af disse nu forsvundne; mange er udslettede i Løbet af de 8 Aar, som mine Undersøgelser har strakt sig over. Dog er det lykkedes at samle et stort Materiale. Opmaalinger af c. 25 Forekomster foreligger og vil blive udgivne, og i en halv Snes Tilfælde er det lykkedes at datere Oldtidsagre til den førromerske Jernalder ved Hjælp af karakteristiske Lerkarskaar i tilhørende Affalddynger eller ved Fund af førromerske Grave, liggende paa en saadan Maade, at de maa antages at være samtidige med Agrene. Kun i to Tilfælde har jeg fundet Vidnesbyrd om, at jydsk Oldtidsagre har været i Brug senere end den førromerske Jernalder. Det ene af disse Tilfælde var paa Svendstrup Hovgaards Hede, syd for Mariager, hvor jeg for nogle faa Aar siden undersøgte Resterne af nogle Digevoldinger og Affalddynger. Rigelige Fund af Lerkarskaar viste, at disse Oldtidsagre var anlagte i førromersk Tid; men i nogle af Affalddyngerne fandtes Drejekværne, der maa antages at være yngre, maaske fra Slutningen af den romerske Jernalder eller fra Folkevandrings-tiden. Det andet Tilfælde er Østerbølle Bopladsen, der er fra den romerske Jernalder, og hvis tilhørende Digevoldinger maa antages at være af samme Alder.

At en forholdsvis stor Del af de i jydsk Heder liggende Oldtidsagre er forladte i førromersk Tid, er en Kendsgerning egnet til at sætte Fantasiens Bevægelse. Har Udvandringer fra Jylland under den førromerske Periode — den kimbriske Udvandring og muligvis andre — efterladt øde Agre? Eller er Forholdet det, at

¹²⁾ Om Oldtidsagre, jvf. Sophus Müller: Vendsyssel-Studier. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1911, p. 251—259. Gudmund Hatt: 1) Spor af Oldtidens Agerbrug i jydsk Heder. Naturens Verden, 1930, p. 337—361. 2) Vindblæs Hede. Danmarks Naturfredningsforenings Aarsskrift 1929—30, p. 107—109. 3) Gamle Agre. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1931, p. 32—40. 4) Prehistoric fields in Jylland. Acta Archaeologica, II, 1931, p. 117—158. 5) Oldtidsagre. Jyske Samlinger, 5. Række, I, 1933, p. 246—251. 6) Oldtidsagre i Ribe Amt. Fra Ribe Amt, 1934, p. 387—405. H. K. Kristensen: Digevoldinger. Jyske Samlinger, 5. Række, I, 1933, p. 231—245.

man opgav visse magre, sandede Omraader, fordi bedre Redskaber, billigere og rigeligere Jern og en forbedret Agerbrugsteknik gjorde det muligt at opdyrke sværere Jorder? Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa dette Spørgsmaal, men nøjes med at fastslaa, at betydelige Dele af Jyllands Heder var under Dyrkning i ældre Jernalder. De fleste Oldtidsagre ligger paa Morænebakkeland, forholdsvis faa paa de egentlige Hedeflader, og da mest hvor disse er skaaret i Stykker af Vandløb. Undersøgelserne har vist, at Oldtidsagrene i de fleste Tilfælde ikke var anlagt paa Hede, men at Marken først senere blev erobret af Lyngen. Dog veg Jernaldersbønderne ikke tilbage for Hedeopdyrkning; i en Række Tilfælde, særlig i Vestjylland, er det paavist, at Oldtidsagrene er anlagt paa Hedejord, idet der findes gammel Al under selve Digevoldingerne og Affaldsdyngerne.

De fleste Forekomster af Oldtidsagre er kun smaa Rester. Men i nogle Tilfælde har vi dog fundet saa meget bevaret, at det er muligt at danne sig en Mening om disse Agerkomplekseres oprindelige Udstrækning. Det viser sig, at der har eksisteret smaa Agerkomplekser, hvor hele Gruppen af Agre kun omfatter nogle faa ha; i saadanne Tilfælde er der ikke Grund til at antage, at mere end een Husstand dyrkede de paagældende Agre. Men der har ogsaa været store Agerkomplekser, omfattende over et halvt Hundrede ha. Eksempler herpaa er den store Forekomst i Byrsted Hede, Himmerland, som jeg publicerede i min Afhandling »Prehistoric fields in Jylland«, og den endnu større Forekomst i Øster Lem Hede, Ringkøbing Amt, som er bevaret for Videnskaben derved, at den københavnske Læge A. Toft, der er født i Lem, skænkede det paagældende Hedeareal til Nationalmuseet. I saadanne Tilfælde, hvor Hundreder af Agerfelter ligger Side om Side, er det ikke muligt, at en enkelt Husstand kan have frembragt Agrene; her maa flere Familier have samvirket gennem lange Tidsrum, og vi staar overfor Resterne af en Jernalderlandsbys Marker.

Oldtidsagrene viser os saaledes, at der i ældre Jernalder fandtes saavel Landsbyer som spredt Bebyggelse i Jylland. Og Bopladsundersøgelserne lærer os det samme. Hustomten i Troid-

toft, Vind Sogn, fra førromersk Jernalder, og Hustomten i Fredsø, Mors, fra Folkevandringstid, var begge enligt liggende Boliger. I begge Tilfælde foretog jeg omfattende Prøvegravninger i Nærheden, som godtgjorde, at der ingen Nabohuse havde været. Men ligesaa sikkert er det, at en lang Række af Jernaldersboplads er Levninger af samlede Bebyggelser, Grupper af Huse, der maa have været beboede af flere Husstande. Særlig mange af den Slags Boplads er kendt vi fra Himmerlands og Thys romerske Jernalder; men ogsaa sydligere i Vestjylland, ved Nissum Fjord og Ringkøbing Fjord, kendes Bopladsaflejringer, der hidrører fra samlede Bebyggelser under romersk Jernalder.

De gennem Bopladsundersøgelserne paaviste Jernalderlandsbyer er ganske overvejende fra romersk Jernalder — selv om f. Eks. Tolstrup Bopladsen ved Aars vistnok rækker tilbage til Slutningen af den førromerske Periode. Derimod har Oldtidsagrene i de fleste Tilfælde, hvor vi har gjort daterende Fund, vist sig at være ældre og at tilhøre den førromerske Periode. Kun sjælden er det lykkedes at finde en til Oldtidsagrene hørende Boplads. Ved Oldtidsagrene i Asdal og Uggerby, Hjørring Amt, fra en sen Del af førromersk Jernalder, laa Forholdene særlig heldige; her kunde jeg paavise saavel den tilhørende Boplads som Gravpladsen, liggende paa hver sin Side af Agrene, c. 700 m fra hinanden. Jeg har beskrevet denne Lokalitet i »Prehistoric fields in Jylland«. Bopladsen indeholdt et betydeligt Antal Ildsteder og Rester af Lergulve. Dog var det ikke muligt at klargøre Husenes Grundplaner eller faa Rede paa deres Størrelse. Disse Bygninger kan ikke have haft Jordvægge — saaledes som Jernaldershusene i Limfjordsomraadet — og de kan næppe have haft lerklinede Vægge, da jeg ikke fandt brændte Lerklining. Det maa have været lette Bygninger med forgængelige Vægge; og kun den Del af Gulvet, der laa nærmest Ildstedet, har haft et Lerlag. Ved tre af de vestjydske Oldtidsagerforekomster er det ogsaa lykkedes at finde Husrester. I Halkjær, nær Jernbanestationen Ørnshøj, blev fundet en enligt liggende Jernaldershustomt, desværre ødelagt ved moderne Opdyrkning, umiddelbart ved Siden af nogle Oldtidsager-Rester. Paa den fredlyste Øster Lem Hede blev paatruf-

fet Rester af Lergulve; men Kulturlaget er her saa tyndt og ligger saa nær Overfladen, at det næppe vil være muligt at paavise Husenes Udstrækning. Ved en Forekomst af Oldtidsagre i Lunde Sogn har H. K. Kristensen fundet saavel førromerske Urnegrave som en ældre Jernalders Boplads.

Spørgsmaalet om, hvorvidt spredt eller samlet Bebyggelse er ældst i vort Land, har Arkæologien endnu ikke løst. De arkæologiske Kendsgerninger tyder paa, at begge disse Bebyggelsesformer er gamle. Vi kender dem begge, i hvert Fald fra ældre Jernalder. Fundene viser os, at man undertiden har forladt en Boplads, naar det første — og eneste — Hus var brændt eller sunket sammen af Ælde, medens man i andre Tilfælde har fastholdt en Boplads gennem flere Huses Levetid. Den langvarige Bebyggelse finder vi associeret med Landsbyen. Dog tør vi ikke deraf slutte, at Landsby altid betød langvarig Bebyggelse — eller at Landsbyen først opstod, da Bebyggelsen blev saa fast, at den gennem flere Generationer var knyttet til samme Lokalitet. Vi ved nemlig, at ogsaa en Gruppe af Hustomter kan hidrøre fra en kortvarig Bebyggelse. Lærer H. K. Kristensen i Lunde, hvem jeg skylder mange Oplysninger om Oldtidsagre fra Varde-Egnen, gjorde for et Par Aar siden et interessant Fund i Lundager, Lunde Sogn, Vestjylland. Paa en Mark, der tidligere har været Hede, derefter Fyrreplantage og nu atter opdyrket, lagde Kristensen Mærke til, at Vegetationen var paafaldende kraftig indenfor nogle skarpt begrænsede firkantede Pletter. En Undersøgelse viste, at der her har ligget nogle Huse i en uregelmæssig, aflang Gruppe. De faa Oldsager, som fandtes i Tomterne, tyder paa tidlig Jernalder. Saa svage Levninger af Oldtidshuse vil kun sjældnen blive bemærkede; netop derfor har dette Fund en særlig Interesse. Nogen længe varende fast Bebyggelse kan denne lille Husgruppe ikke repræsentere. Men vi maa antage, at flere Husstande har haft Bolig her; Husene har været forsynede med Ildsteder¹³⁾.

Rimeligvis har der alle Dage, saa længe Danmark har været

¹³⁾ Fundet er beskrevet af H. K. Kristensen i nærværende Hefte S. 130—36, »Oldtidsboplads og Nutidsplantævæst«.

befolket, eksisteret samlede Bebyggelser i vort Land. Vi ved ganske vist ikke synderligt om Mulleruptidens og Ertebølletidens Boliger, ud over nogle Ildsteder; men Kulturlagene i Moserne ved Mullerup, Sværdborg og Holmegaard kan ikke skyldes enkelte Familier, men maa hidrøre fra noget større Menneskegrupper. Det samme gælder de større Skaldynger fra Ertebølletid. Skulde Grunden til, at vi ved saa lidt om selve Boligerne, maaske være den, at vi kun har undersøgt Affaldslagene — medens Boligerne maaske har ligget lidt indenfor disse, paa højere Niveau?

Om den yngre Stenalder's Husformer ved vi noget mere, takket være J. Winthers Undersøgelser paa Langeland; og det er ikke med Urette, at Winther kalder Troldebjerg Bebyggelsen »bymæssig«. Men fra Danmarks øvrige Landsdele ved vi endnu kun yderst lidt om Bebyggelsens Form i yngre Stenalder. Og Bronzealderens Bopladser er endnu saa lidet kendte, at der ikke kan siges synderligt om Bebyggelsens Form under Bronzealderen.

Sophus Müller har gjort gældende, at Gravhøjenes Fordeling tydeligt viser, at man i Sten- og Bronzealderen »boede spredt i Bygd og ikke i sluttet By«¹⁴). I Overensstemmelse hermed antog Sophus Müller, at Bolig og Høj laa ved hinanden. Desværre er det dog ikke lykkedes at finde de til Højgrupper og Højrækker hørende Bopladser. Aabenbart er Bopladsaflejringerne fra yngre Stenalder og fra Bronzealderen meget tynde. Agerdyrkningen har vel i de allerfleste Tilfælde forlængst udslettet Sporene af disse Perioders Bebyggelse. J. Winthers Undersøgelse har dog vist, at det ikke er umuligt at finde uforstyrrede Bopladslag fra yngre Stenalder og paavise deres Hustomter; og det maa indrømmes, at Troldebjerg Bopladsen ikke støtter den Opfattelse, at den yngre Stenalder's Bebyggelse var spredt. Forhaabentlig vil ogsaa Bronzealderens Boligforhold en Dag blive klarlagt gennem Bopladsundersøgelser; og først da vil vi med nogen Sikkerhed kunne udtale os om, hvorvidt Bebyggelsen i Bronzealderen var spredt eller agglomereret — eller maaske begge Dele. At der i ældre

¹⁴) Sophus Müller: Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen. Aarbøger f. n. Oldk. og Hist. 1904, p. 56.

Jernalder fandtes baade spredt og samlet Bebyggelse i Jylland er i hvert Fald sikkert.

Modsætningen mellem den yngre Stenalder og Bronzealderens tynde Aflejringer og den ældre Jernalders tykke Bopladslag er paafaldende. Utvivlsomt maa den bero paa en Ændring i Bebyggelsens Fasthed. Det synes indlysende, at Bebyggelsen i ældre Jernalder har antaget en fastere Karakter og er blevet mere stedbunden, end den var i Bronzealderen og den yngre Stenalder. Jeg vil ingenlunde hermed sige, at Bronzealderens og den yngre Stenalderes Befolkning var Nomader. Vi ved jo, at der dreves Kornavl i disse Perioder. Men maaske var baade Kornavl og Kvægavl af en saadan Karakter, at de medførte en vis Labilitet i Bebyggelsen. Hos mange Naturfolk paa et primitivt Agerbrugstrin finder vi et Slags Svedjebrug, der i Løbet af nogle Aar udpiner Jorden i Bopladsens Nærhed og saaledes tvinger til Flytning. Bopladsen kan altsaa ikke blive liggende paa samme Sted gennem flere Generationer.

Sophus Müllers »Vej og Bygd« har ved sin klare Form og sin Forfatters Autoritet præget Opfattelsen af Sten- og Bronzealderens Bebyggelsesforhold. Man bør dog ikke være blind for andre Synspunkter end de af Sophus Müller fremdragne. Alle Danmarks Gravhøje kan ikke have ligget ved Vejlinjer. Og det er vel ikke utænkeligt, at en og anden Høj række kan være opstaaet paa anden Maade end i Tilknytning til en Færdselsvej. En successiv Forskydning af en Boplads kunde saaledes medføre, at der efterhaanden opstod en Høj række.

Den store Mængde Oldtidsagre i Jyllands Heder vidner om, at der i førromersk Jernalder eksisterede en intensiv Agerbrugskultur. Samme Areal blev nu dyrket gennem lange Tidsrum. I Overenstemmelse hermed blev Bebyggelsen fastere. Allerede fra førromersk Jernalder kender vi betydelige Bopladslag med Hus-tømter, særlig fra Slutningen af denne Periode. Men det er navnlig fra romersk Jernalder, at Hovedmængden af de jydskes Jernaldersbopladsler hidrører. I de første Aarhundreder efter Chr. F. var Jyllands Befolkning naaet saa vidt i Agerbrugskultur, at samme Landsby kunde fastholdes gennem mange Generationer.

Den afgørende Ændring, som saaledes gør sig gældende i Agerbrugs- og Befolkningsforholdene under den ældre Jernalder, hænger utvivlsomt sammen med vigtige tekniske Fremskridt. Selve Jernet betød en Mangedobling af Erhvervskulturens Effektivitet. Vi ved nu, at jyske Bønder selv udvandt deres Jern af Myremalm allerede i en tidlig Del af den førromerske Jernalder, rigtignok ved meget primitive Metoder¹⁵). Længe vedblev Jernet dog at være sparsomt. Den store Mængde af Knusesten, der findes paa ældre Jernalders Bopladser, vidner om, at Jernet var for dyrt til at anvendes som Hammer. Knusesten brugtes som Hammer, bl. a. i selve Smedehaandværket. Først mod Slutningen af romersk Jernalder forsvinder Knusestenene, fordi Jernet omsider var blevet rigeligere og billigere.

At selve Dyrkningsredskaberne er undergaaet tekniske Ændringer i Løbet af ældre Jernalder, tør anses for sikkert. Primitive Plovtyper eksisterede allerede under Bronzealderen. Helleristninger i Bohuslen indeholder adskillige Pløjescener, og her kan skælnes mellem tre forskellige Plovtyper. En af disse — fra Aspeberget, Tegneby, Tanum — ligner den berømte mosefundne Plov fra Døstrup i Himmerland. En anden Helleristning — fra Finntorp, Tanum — viser en Plov der minder om Døstrup-Typen, men dog afviger ved at være forsynet med et særligt Forbindelsesled, en Sule eller hvad Tyskerne kalder en »Griessäule« mellem Aas og Plovhoved. En tredje Helleristning, fra Litsleby, Tanum, har et Plovbillede, der synes at fremstille en Plovtype med Saal, men iøvrigt vanskelig at tyde¹⁶).

En saa stor Formrigdom i yngre Bronzealder kunde tyde paa, at den primitive Plov uden Muldfjæl, Arden, er endnu ældre. Nogle tyske Plovforskere har da ogsaa længe hævdet, at Ploven i Tyskland allerede var kendt under Stenalderen. Bevis herfor manglede dog. Endnu i 1931 kunde Paul Leser hævde, at der

¹⁵) Gudmund Hatt: Nye Iagttagelser vedrørende Oldtidens Jernudvinding i Jylland. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1936, p. 19—45.

¹⁶) O. Almgren: Hällristningar och kultbruk, 1927, Fig. 73, 72, 71.

Om Døstrup Ploven, se Sophus Müller: Oldtidens Plov. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1900, p. 203—223.

ikke var ført gyldigt Bevis for, at Ploven havde været kendt i Europa under Stenalderen¹⁷⁾. Men allerede samme Aar, 1931, publicerede H. Schmitz en pollenanalytisk Undersøgelse af en i en Mose ved Georgsfeld i Hannover funden meget primitiv Ard, som han daterer til Eg-Hassel Tid, hvilket han lader svare til 3000 à 4000 f. Chr.¹⁸⁾. Denne Datering er vel ikke uomstridt. Men at Arden er gammel i Nordeuropa fremgaar allerede deraf, at den i de bohussenske Helleristninger optræder i flere Former.

Jeg har opfattet de jyske Oldtidsagre som en Funktion af Arden, idet jeg har forklaret disse voldhegnede flade, brede og korte Felter som et Resultat af Pløjning i to Retninger med et Redskab, der ikke havde Muldfjæl. Brugen af Ard vil ikke nødvendigvis fremkalde Digevolding-Agre; men naar Dyrkningen bliver intensiv og bundet til samme Sted gennem lang Tid, kan Pløjningen med Ard sætte sig de ejendommelige og varige Spor, der baade i Jylland, Holland¹⁹⁾ og England²⁰⁾ er blevet dateret til ældre Jernalder. Naar Arden afløses af Ploven med Muldfjæl, da forsvinder den korte, brede og flade Agertype, Agrene bliver lange, smalle og ofte tillige højryggede. I mange Dele af Verden er denne Ændring endnu ikke indtraadt. I Landene omkring Middelhavet bruges endnu Ard, og Agrene er der endnu, som i Oldtiden, brede, korte og flade²¹⁾. I Abessinien pløjes endnu i Dag med en Ard, der staar Døstrup Ploven meget nær. Men ogsaa i nordligere Lande har Arden her og der holdt sig meget længe. Og overalt finder vi Arden associeret med korte, brede Agre af

¹⁷⁾ Paul Leser: Entstehung und Verbreitung des Pfluges, 1931, p. 136, 550.

¹⁸⁾ F. Overbek und Schmitz: Zur Geschichte der Moore, Marschen und Wälder Nordwestdeutschlands. I. Mitteilungen der Provinzialstelle für Naturdenkmalpflege Hannover. Heft 3, 1931, p. 127 o. f. Jacob-Friesen: Der älteste Pflug der Welt. Natur und Volk, 1934, p. 83—91.

¹⁹⁾ Meddelelse af Dr. van Giffen, offentliggjort i Tidsskriftet Antiquity, 1928, p. 85—87.

²⁰⁾ O. G. S. Crawford: Air survey and archaeology. The Geographical Journal, LXI, 1923, p. 342—366. Eliot Curwen and Eliot Cecil Curwen: Sussex lynchets and their associated field-ways. Sussex Archaeological Collection, LXIV, p. 1—85.

²¹⁾ J. A. Meitzen: Siedlung und Agrarwesen. I, 1895, p. 272 o. f.

ret uregelmæssig Form og forskellig Størrelse, medens Muldfjæls-ploven er forbunden med smalle, lange Agre af regelmæssig Form. For det gamle Frankrigs Vedkommende har Marc Bloch paa vist to Formgrupper af Plove, af hvilke den ene, *araire*, som var uden Hjul, svarede til de brede, korte, uregelmæssige Agre, medens den anden, *charrue*, der var forsynet med Hjul, svarede til de lange, smalle Agre af eens Form og Størrelse. Marc Bloch mener, det skulde være muligt at skelne de danske Bygder fra de norske i Normandiet ved Hjælp af Agersystemerne, idet Danskerne kendte Hjulploven tidligere end Nordmændene og derfor sandsynligvis havde det mest regelmæssige Agersystem²²).

At Arden har holdt sig længere i Brug i Sverige og Norge end i Danmark, er en Kendsgærning. Man kan endnu finde dette gamle Redskab liggende ved en og anden afsides Gaard. I Vikingetiden førte Nordmændene Arden med sig til Island, og dermed ogsaa et Agersystem af Oldtidsager-Typen. Nær Berghthorshvoll, Njals gamle Gaard, har jeg set en Gruppe øde Agre, saakaldte Linagre, der paafaldende lignede jyske Oldtidsagre, brede, uregelmæssige, og omsluttede af Digevoldinger²³).

Men hvor tidligt fik Danmark mere udviklede Plovformer? Paa hvilket Tidspunkt kom Muldfjælsploven? Hvornaar optraadte Hjulforstellet?

Det ligger nær at kæde Muldfjælsploven sammen med de højryggede Agre. Paa samme Maade som de korte, brede, flade Oldtidsagre er en Funktion af Arden, maa de lange, smalle, højryggede Agre være en Funktion af Muldfjælsploven. Ganske vist bør man ikke drive denne Sammenhæng for vidt; det er jo meget vel muligt at pløje med en Muldfjælsplow uden at frembringe en Ryg paa Midten af Agren. Men i hvert Tilfælde forudsætter den højryggede Ager en Muldfjælsplow.

Jeg har tænkt mig, at Saksens velkendte Omtale af gamle øde

²²) Marc Bloch: Les caractères originaux de l'histoire rurale française. Oslo 1931, p. 51—57.

²³) Efter Beskrivelser i Litteraturen synes der at være Digevolding-Agre flere Steder paa Island. Jvf. Björn Magnússon Olsen: Um kornirkju á Islandi að fornu. Ur Bnaðarritinu 21, 2. Reykjavík 1910, p. 13, 24, 25, 45.

Agre i danske Skove efter »Longobardernes« Udvandring maa-
ske kunde hentyde til, at der paa Saksens Tid fandtes skovgroede
højryggede Agre fra forhistoriske Aarhundreder. Men da jeg i
Fjor kom ud i Topshøj Skov ved Sorø og der fandt typiske
Oldtidsagre af den brede, flade Form med Voldinger, Terrasse-
kanter og Stenafsamlinger, faldt det mig ind, at netop her har
vel Sakse set de øde Agre, han omtaler. Thi netop Topshøj Skov
var jo for Sakse en velkendt Lokalitet; det er her, han lader
Bisp Vilhelm møde Sven Estridsøns Ligtog. Jeg tør derfor ikke
mere bruge Saksens Fortælling om Kong Snjo som Bevis for de
højryggede Agres Ælde i Danmark. Og ingen af de mange Fore-
komster af højryggede Agre, som findes i danske Skove og He-
der, har jeg kunnet henføre til meget gammel Tid. Saa vidt jeg
ved, er det Gösta Nordholm, der har Æren af at have paavist
de ældste højryggede Agre paa gammel dansk Grund, nemlig
Agrene paa Kongsmarken udenfor Lund i Skaane, der ifølge
Nordholms Undersøgelser maa have ligget udyrkede siden tidlig
Middelalder²⁴⁾.

Men der er Grund til at formode, at vore jyske Oldtidsagre i
Virkeligheden afspejler mere end een Plovtypes Virksomhed.
Oldtidsagrene i Jylland omfatter nemlig to forskellige Agertyper,
hvoraf den ene, som forekommer hyppigst, er kort og bred, ofte
af ret uregelmæssig Form, medens den anden er lang og smal
og mere regelmæssig. Undertiden forekommer begge disse Ty-
per indenfor samme Agerkompleks. Dette gælder saaledes den
store Byrsted Forekomst, som jeg har beskrevet og kortlagt i
»Prehistoric fields in Jylland«. Her er de vestlige Agre forholds-
vis regelmæssige og mange af dem er udpræget lange og smalle.
En af dem er 330 m lang og kun 15 m bred. Oldtidsagre af denne
lange og smalle Type er forholdsvis sjældne; jeg kender dem
dog ogsaa fra andre jyske Lokalteter. Det ligger nær at for-
mode, at denne lange og smalle Agerform har hængt sammen
med en Plovtype, der ikke var saa let at vende som den simple
Ard. Medens de brede Oldtidsagre rimeligvis blev pløjede i begge

²⁴⁾ Gösta Nordholm: Kungsängen Rätten eller Kungsmarken. En skånsk öde-
gård från medeltiden. Skänegillet i Stockholm Arsskrift 1936, p. 35—47.

Retninger, er de smalle sikkert kun blevet pløjede paa langs — og maaske med en mere effektiv Plov end den simple Ard.

Heldigvis ved vi nu helt sikkert, at der virkelig fandtes mere end een Plovtype i Jylland under den ældre Jernalder. Den velkendte Døstrup Plov er af Knud Jessen ved en pollenanalytisk Undersøgelse dateret til ældre Jernalder²⁵). Men en anden, mere udviklet Plovtype, fundet i en Mose i Tømmerby, Tem Sogn ved Silkeborg, og længe opbevaret paa Landbrugsmuseet i Lyngby, har Knud Jessen ligeledes ved en pollenanalytisk Undersøgelse kunnet datere til tidlig Jernalder. Det er stud. mag. Axel Steensberg, der har Æren af at have vakt Interessen for denne Tømmerby Plov, og han vil publicere dette værdifulde Fund i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Tømmerby Ploven har haft Muldfjæl; og vi ved saaledes nu, at de jydsk Jernaldersbønder allerede i førromersk Tid anvendte saavel Ard som Muldfjælsplov.

Plinius omtaler i sin Naturhistorie Hjulploven som en ny Opfindelse, der skal være gjort i det galliske Rhætien. Efter Tømmerby Plovens Datering maa vi regne med, at Muldfjælsploven, der vel meget tidligt har været forsynet med Hjul, er gammel i Mellemeuropa. Maaske har det forholdsvis kølige og fugtige Klima under Jernalderen, der sikkert fremmede Græsvæksten, ogsaa fremmet Muldfjælsplovens Udvikling og Udbredelse, medens Bronzealderens mildere Klima egnede sig bedre for Brugen af Ard.

Den engelske Agerbrugshistoriker Frederic Seebohm fremsatte for mange Aar siden den Tanke, at Landsbyfællesskabet, det angelsachsiske »open field system«, var opstaaet ved fælles Pløjning med Hjulploven. Den store og svære Plov krævede et Forspand af mange Okser og derfor flere Husstandes Samvirken. Bevis for sin Hypothese søgte Seebohm i de gamle kymriske Love, hvor det berettes, hvorledes en saadan kooperativ Pløjning foregik i det gamle Wales og hvorledes de pløjede Agre fordeltes mellem Oksernes Ejermænd, Plovmanden og selve Plovens

²⁵) Knud Jessen: Archaeological Dating in the History of North Jutland's Vegetation. Acta Archaeologicae, V, 1934, p. 200 o. f.

Ejere²⁶). Seebohms Bevisførelse virker ikke saa overbevisende nu som tidligere, efter at Oldtidsager-Undersøgelserne i England har godtgjort, at der raadede et helt andet Agersystem i den keltiske Tid end i den angelsachsiske Tid. Hans interessante Hypotese lever dog videre, og her i Landet har Erik Arup hævdet, at de danske Landsbyer oprindelig var »Plovfællesskaber, hvori Deltagerne var fælles om Ploven eller Plovene, mens hver stillede en eller flere Okser af Forspandet, og hver fik sin, maa-ske efter Antallet af de stillede Okser afpassede Del af Fællesmarken«²⁷).

Denne Theori kan ikke underbygges med det forhaandenværende arkæologiske Materiale. Landsbyer, i Betydningen agglomereret Bebyggelse, har eksisteret i Danmark allerede i Stenalderen. I ældre Jernalder fandtes saavel samlede Bebyggelser som enlige Huse. Oldtidsagrene maa i nogle Tilfælde opfattes som Resultatet af flere Husstandes Dyrkningsarbejde; men de vidner aldrig om noget Plovfællesskab; Agrene er nemlig af meget forskellig Størrelse. Paa Byrsted Hede varierer Agrenes Størrelse mellem 0,70 og 0,02 ha. Mange Agre har Størrelser mellem 0,1 ha og 0,3 ha; men der kan ikke paavises nogensomhelst Standardstørrelse. Paa den anden Side er der god Grund til at mene, at Agerskellene var et Slags Ejendomsskel. Saavel paa Byrsted Hede som paa mange andre Forekomster af Oldtidsagre finder vi mange Tilfælde, hvor en Ager er blevet delt i to næsten ligestore Dele ved en tværgaaende Volding, undertiden er en Ager delt i tre eller fire næsten ligestore Dele. Her synes der Grund til at antage en Deling mellem ligeberettigede Arvtagere. Den betydelige Jordflytning ned ad Skraaninger, som Markarbejdet har fremkaldt, tyder afgjort paa, at nogle af Oldtidsagerforekomsterne repræsenterer en langvarig Dyrkning, fortsat gennem adskillige Generationer. Vi maa antage, at der var Pri-

²⁶) Frederic Seebohm: *The English Village Community*. Sec. ed. London 1883. Særlig p. 117—125.

²⁷) Erik Arup: *Danmarks Historie*. I. 1925, p. 65—66.

Jvf. ogsaa K. Rhamm: *Die Grosshufen der Nordgermanen*, Braunschweig 1905, særlig p. 546 o. f.

vatejendomsret til Agrene, og at disse ved Arveskifte blev delte. Paa den Maade maa de enkelte Ejere efterhaanden have faaet deres Jordstykker blandede ind mellem hinanden — ligesom paa den historiske Tids Landsbymarker.

Oldtidsagrene kan saaledes ikke tages til Indtægt for nogen Agrarkommunisme i ældre Jernalder. Nogen regelmæssig Omfordeling af Agrene kan vore Jernaldersbønder ikke have haft — af den simple Grund, at deres Agre var af alle mulige forskellige Størrelser.

Det maa indrømmes, at det arkæologiske Materiale endnu kun belyser Agerbrugs- og Bebyggelsesforholdene i førromersk og romersk Jernalder. Endnu savner vi Fund, der kunde belyse de tilsvarende Forhold i Jernalderens senere Aarhundreder. Vi ved stadig ikke, hvorledes den historiske Tids Landsbyorganisation blev til. Maaske har Hjulploven virkelig i en senere Del af Oldtiden spillet en Rolle for Landsbyorganisationens Udvikling. Vi ved dog nu, at den udviklede Plov med Muldfjæl eksisterede allerede i førromersk Jernalder. Det er altsaa i hvert Fald nødvendigt at antage, at denne Plovform havde eksisteret en Tid lang i Danmark, før »Plovfællesskaberne« tog fat.

Der er heller ikke noget i det arkæologiske Materiale, der kunde tyde paa en aristokratisk Samfundsordning hos vore jyske Jernaldersbønder — et Herremandsvælde eller lignende. Jernalderlandsbyernes Huse udmærker sig ved en vidtgaende Ensartethed. Der er en Del Forskel i Størrelse; mange Huse er mellem 10 og 15 m lange og 5 m brede, indvendig, men nogle gaar op til 17, 18 m Længde eller endog mere, og nogle er smaa, f. Eks. de i Fig. 3 afbildede fra Mariesminde. Maaske er Husenes Størrelse et Udtryk for Husstandenes Størrelse. Hvert Hus er en Helhed. Gaarde, bestaaende af flere Huse, som det kendes fra ølandske og gotlandske Jernaldersfund, er ikke paavist paa vore jyske Jernaldersboplads. Det eneste Tilløb til særlige Udhuse er de tre smaa Bygninger paa Østerbølle Bopladsen, jvfr. Fig. 6. Maaske kan Forskellene i Husenes Størrelse ogsaa være Udtryk for større eller mindre Velstand. Det ligger jo f. Eks. nær at formode, at de lange Huse med Jordgulv i Husets ringere Halv-

del, tilhørte Folk, som ejede Kreaturer, medens de smaa Huse uden »Staldende« maaske beboedes af Folk uden Kreaturer. Men intet tyder paa dybtgaaende sociale Forskelle indenfor den jyd-ske Jernalderlandsby. Snarest var det et lille demokratisk Bondesamfund.

Smaa og primitive agerdyrkende Samfund kender vi rundt om i Verden. De plejer at være udpræget demokratiske, med en eller anden Form for et mildt Gammelmandsvælde. Det demokratiske Landsbysamfund synes at være Verdens ældste Samfundsform, maaske ogsaa den mest sejlivede. Der er ingen Grund til at tvivle om, at vore Jernaldersbønder var konservative Demokrater — saaledes som frie Bønder plejer at være det. Vore gamle Landsbylove — der jo rigtignok er nedskrevne i ret sen Tid — giver os et intimt Billede af gammeldags, demokratiske Smaasamfund. Hvad de fortæller om Dyrkningsfællesskab, er meget yngre end vore Jernalderlandsbyer og Oldtidsagre; men selve den konservative Demokratisme, hvorum de bærer Vidne, er vel nok nogle Aartusinder gammel hos danske Bønder.

Maaske har Stormænd og Fyrster sat deres Præg paa Landsbysamfundenes Udvikling i den senere Del af Oldtiden. Maaske er den historiske Tids Agerfordeling og Dyrkningsfællesskab i nogen Grad udformet ved en styrende Klasses ordnende Indgreb. Herom kan det arkæologiske Materiale dog endnu ikke lære os noget. De mange øde Landsbyer fra romersk Jernalder kunde tyde paa Befolkningsforskydninger ved denne Periodes Slutning. Vi har endnu ikke etableret Forbindelse mellem det arkæologiske Materiale og Stednavnematerialet. Maaske lærer vi først noget om den senere Jernalders Landsbyer, naar vi udstrækker vore Gravninger til Affaldslag og Hustomter i selve de Landsbyer, Stednavneforskningen betegner som særlig gamle.

Men at den demokratiske Aand levede videre i det danske Bondefolk ved Oldtidens Slutning ved vi bl. a. fra de danske Bygder i England; frie Landsbysamfund holdt sig længe i det østlige England, i det Omraade, som Danskerne havde koloniseret²⁸).

²⁸) Harold Peake: The English Village, London 1922, p. 115.

OLDTIDSBOPLADS OG NUTIDSPLANTEVÆKST.

Af *H. K. Kristensen.*

Hvordan skal man finde Oldtidsboplads, naar Kulturlaget ikke er saa tykt, at Stedet fremtræder som en kendelig Højning i Marken? — At undersøge Overfladen Kvadratmeter for Kvadratmeter i Forventning om at se Potteskaar eller andre Minder om Boplads, bliver for besværligt og tidsspildende. Og det kan forøvrigt kun lade sig gøre, naar Marken ligger pløjet og utilsaet.

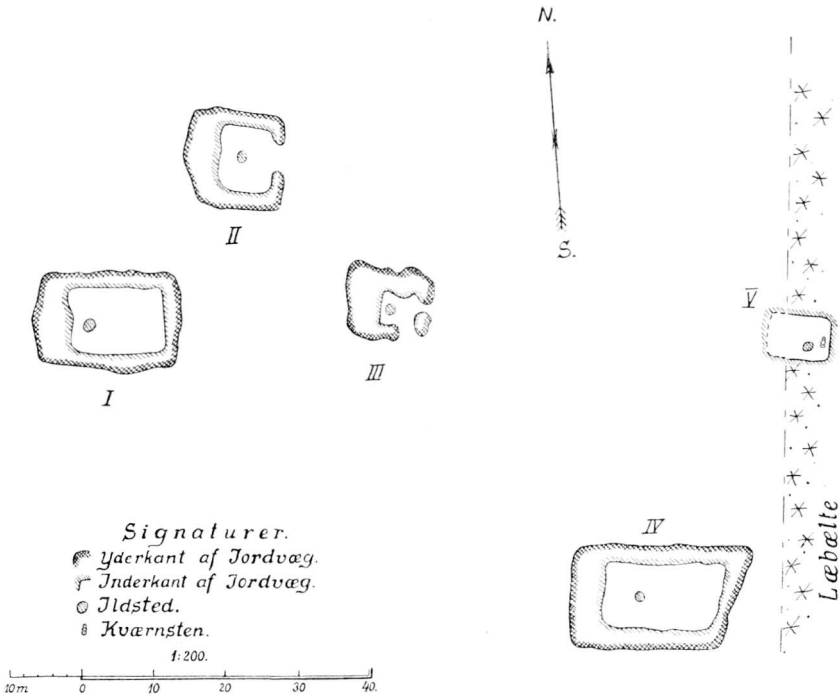
I det følgende skal der gøres opmærksom paa en saare simpel Maade, der under visse Forhold kan anvendes, naar man staar over for tidligere Hedejord, som kun har været dyrket i faa Aar. Man skal ganske simpelt lægge Mærke til visse Ejendommeligheder i Plantevæksten.

Det er en kendt Sag, at hvis der i en Mark har været Smaapletter, som har faaet tilført særlig megen Gødning, eller der har været Roe- og Kartoffelkuler Vinteren før Marken tilsaedes, saa vil man i alt Fald i den første Del af Sommeren let kunne finde disse Steder i Kornmarken, idet det opvoksende Korn paa saadanne Pletter bliver meget kraftigere og staar som skarpt afgrænsede mørkegrønne Buske. Det er de paagældende Pletters større Gødningsindhold, der har bevirket det.

Det samme kan vise sig paa Hustomter fra Oldtiden, og det paa en meget fremtrædende og iøjnefaldende Maade.

Saaledes saas det tydeligt paa en Kornmark i Lundager, Lunde Sogn, nord for Varde, tilhørende Gaardejer Niels Nygaard, Lundager (Matr. Nr. 4 af Lundager). Jordbunden var her en meget let Sandjord (gammelt Flyvesand) og havde gennem umindelige Tider ligget i Hede, indtil den nuværende Ejers Fader lod Stedet tilplante med Naaletræer. For et Par Aar siden blev et Stykke

af Plantagen ryddet. Jorden pløjet og merglet og i 1934 første Gang tilsaaet. Paa Grund af den tørre Sommer og maaske for kortvarig Udluftning af Humussyrer stod Kornet mindre godt paa den sandede Jord. Men sine Steder stod det med kraftigere Vækst og mørkegrøn Farve og dannede overmaade tydelige ram-

Oldtidbopladsen i Lundager.

meformede Figurer i Ageren. Jeg gik ind i Kornet fra den ene Plet til den anden og fandt i dem alle Lerkarskaar, Knusesten, ildskørnede Sten og Lerklumper. Da Marken som sagt var Sandjord, var jeg straks klar over, at Leret maatte hidrøre fra et Ler-gulv. Det var altsaa Hustomter.

Hurtigt kom jeg i Lag med Opmaalingen, og ved at indtegne den mørkegrønt farvede Plantevækst fremkom hosstaaende Kort. I, II og IV viser tydelige Hustomter. III er Tomten efter et min-

dre Hus, der er mere medtaget af Tidens og Harvens Tand end de øvrige. Den skraverede Del viser den kraftigere og mørkegrønt farvede Plantevækst, der ganske aabenbart maa gro, hvor Husenes Vægge har staaet. Der maa have været lave Jordvægge; ganske vist er Jorden her nu filsyneladende lige saa fattig som den fattige Sandmuld uden for; men den maa have indeholdt visse for Plantevæksten gavnlige Egenskaber, som nu kom Kornet til gode. Inden for de grønne Rammer, Væggene, fandtes Skaarene, Leret og Knusestenene. Dog kunde der nok findes en enkelt Lerklump i »Muren« eller udenfor, vel slæbt derud ved Jordens Bearbejdning.

Alle Tomter viste firesidede Huse, orienteret næsten ret Øst—Vest, dog laa Vestenden ca. 5^0 nord for Vest. Væggene har efter Plantevæksten at dømme haft en Bredde paa omkr. 1 m. Vestgavlens Væg var dog overalt betydelig tykkere, indtil $2\frac{3}{4}$ m. Hos I og II var der tillige den Ejendommelighed, at Gavlen var tykket paa Midten og buede udad, saa den navnlig ved II blev ligesom afrundet. Der er tidligere i Danmark udgravet Hustomter fra den ældre Jernalder, hvor Vægtykkelsen er konstateret. I Aarshuset fra førromersk Jernalder fandt Professor Gudmund Hatt, at der maatte have været 2 m tykke Jordvægge; i Ginderup er der dog fundet Huse fra romersk Jernalder, hvor Vægtykkelsen var $\frac{3}{4}$ —1 m, men det almindeligste var nok en Jordvægstykkelse foruden paa $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ m¹⁾.

Hver Tomt hævede sig nogle faa cm over Omgivelserne. Højest var Tomterne i deres vestligste Del, der hos I, II og IV hævede sig indtil 10 cm.

Tæt ved den brede Vestgavl laa der i hvert Hus et Ildsted, der selvfølgelig som alt det øvrige var omplojet, dog havde det i III været saa tykt, at dets nederste Del var undgaaet Ploven. En Undersøgelse, efter at Kornet var høstet, viste, at det i denne Tomt laa paa et 10—15 cm tykt Lerlag. Ildstederne bestod af nævestore og mindre Sten, hvoriblandt flere Skærver og ildsprængte

¹⁾ Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1928, 241. Nationalmus. Arbejdsmark 1920, 20; 1935, 39, 43.

Sten. Ved III og IV fandtes sammen med Ildstedet en Del Aske, vistnok efter Tørv. Husene er ikke gaaet til ved Brand, thi saa vilde Baallaget have været mere udstrakt, og der vilde have været rigeligt med Trækul. Der fandtes ikke Spor af Stolpehuller. De fleste Potteskaar laa ved Ildstedernes Sten.

Tomt I var 9,9 m lang og 6,5 m bred udvendig maalt. 5,4 m øst for den fandtes Hjørnet af II, der var $7 \times 6,3$ m. Indgangen synes at have været i Østgavlen; det har den vel ogsaa været hos de øvrige. III laa 6 m fra II, var daarlig bevaret, men synes at have været 6×5 m. 18 m fra denne laa IV, det største Hus, der synes at have haft en skraa Østgavl, saa Nordvæggen blev 12,7 og Sydveggene 10,3 m, Vestgavlen 7 og Østgavlen 7,5 m.

Der har været flere lignende Huse i Nærheden. Som det fremgaar af Kortet, findes der umiddelbart øst for IV noget af Plantagen bevaret som Læbælte. Øst for dette var der en Kartoffelmark paa Jord, der blev opdyrket af Hede for adskillige Aar siden. 32 m øst for det yderste Hjørne af IV fandtes i Kartoffelageren en Højning paa nogle faa cm med mørkere Jord, Knusesten og enkelte Potteskaar af lignende Karakter som de øvrige. Her har utvivlsomt staaet et Hus. Men det er ugørligt med Sikkerhed at indtegne Omridsene. 60 m sydsydvest for I fandtes i en nyanlagt Frugtplantage en ganske tilsvarende Plet, blot var her mange flere Skaar, men desværre ingen Mundingsrande eller ornamenterede Stykker. Ogsaa et andet Sted i Frugtplantagen og to Steder paa Marken syd for denne er der under Pløjning fundet Smaasamlinger af Sten eller Skaar. Rimeligvis har der ogsaa ligget Huse. Vest for Kornmarken med de opmaalte Tomter laa der nybrudt, men endnu ikke tilsaaet Hede. Her var der 25 m vest for I Spor af 2 Huse, der maa have ligget ganske tæt sammen, eller der har været et større Hus med 2 Ildsteder. Der havde kun været et tyndt Lergulv omkring Ildstederne, og da der ikke var Plantevækst til at angive Væggene, kan Størrelsen ikke opgives. En Udgravning gav intet Resultat.

13 m nord for IV fandtes i den yderste Kant af Ageren en Lerstrimmel (ved V paa Kortet), men det sædvanlige Bælte af mørktfarvet Korn var ikke saa tydeligt, at det kunde indtegnes med

Sikkerhed. Da det aabenbart var Vestenden af et Lergulv, hvis øvrige Rester maatte ligge under Plantagens Dække, uforstyrret af Opdyrkningen, meddelte jeg dette til Professor Hatt, der kort efter ankom til Lundager og 22. Juli 1934 foretog en Udgravning. Vi ryddede da det paagældende Stykke af Plantagen, fjernede Lyngskjoldet, og ganske rigtigt fandtes Tomten paa dette Sted. Der var en svag Rest af et lille Hus. Væggene kunde ikke konstateres, der var ingen mærkbar Højning eller særlig Farve i Jorden. Men 10 cm under Overfladen fandtes et tyndt Lergulv, tykket, ca. 9 cm, ved Husets Midte og ved Vestkanten af det stensatte Ildsted. Ud mod Randen tyndede Lergulvet ud, hvorfor dets Udstrækning var vanskelig at fastslaa; men Gulvet, Husets indvendige Maal, synes at have været 4½ m Øst—Vest og 3 m Syd—Nord. Ildstedet, lagt af haandstore Sten, hvoriblandt en Knusesten, fandtes nærmere Østgavlen og Sydveggen end det var Tilfældet i de andre Huse. Paa Gulvet tæt ved Ildstedet fandtes der et Par Kværnstensfragmenter af en Ligger og en Løber, samt mellem dem en amboltlignende Sten med en konkav Hulning, vistnok frembragt ved Slid. Den vestligste Del af Gulvet laa ca. 1½ m ind i Kornmarken. Undergrunden var Sand, brunpletet af Aldannelser.

Ved Hjælp af Skaarene kunde Professor Hatt datere Huset til ældre Jernalder eller sen Bronzealder. En nøjagtigere Datering lykkedes det senere at give et andet Hus i den lille By. Da Kornet var høstet, udgravede jeg de omplojede, forstyrrede Tomter og indsendte Skaarene til Professor Hatt, der undersøgte dem. Hus IV havde de fleste Skaar, blandt disse var der nogle faa Randskaar, et Øre og nogle Bundskaar. Blandt Randskaarene havde et en bred Fure under Randen. Professoren kom da til det Resultat, at skønt enkelte Skaar kunde henlede Tanken paa sen Bronzealder, maatte Fundet henføres til en tidlig Del af den førromerske eller keltiske Jernalder. Dr. J. Brøndsted, der paa Professorens Anmodning besaa Skaarene, kom til det samme Resultat.

Saaledes maa disse Smaahuse, der formodentlig har været samtidige og udgjort en lille By, have været beboet en Gang i det fjerde Aarhundrede f. Kr.

Fattige Smaahuse paa fattig Jord var det. Da der var Ildsteder i dem alle, har de alle tjent til Beboelse. Væggene maa antages at have været saa lave, at Husene har lignet »Knæhuse«. Derfor kunde man nøjes med at have saa tyndt et Lergulv ved Ydersiderne, hvor der kun blev lidt Slid; man kunde ikke gaa der for Taget.

Det tynde Kulturlag viser, at Bebyggelsen har været kortvarig. Husene har været saa simple, at man kan tænke sig, at de har været Boder, tjenende til midlertidigt Ophold, en Slags Sommerhuse — men næppe til Feriebrug! I et Radioforedrag 27. Novbr. 1934 om gamle danske Landsbyer berørte Professor Hatt nærværende Fund og betegnede Husene som Boder.

Har de været opført til midlertidigt Brug, hvem har saa benyttet dem? — I ældre Jernalder har der været flere Bebyggelser i Lunde. Det er et af de Sogne, der har flest Digevoldingsmarker²⁾; den nærmeste, Nørlundforekomsten, ligger 650 m borte, i Forbindelse med den er der en Boplads fra ældre Jernalder, flere Steder i Sognet er der fundet Tuegrave, et Antal er fredlyst.

Muligvis er de alle yngre end Lundagerhytterne, Nørlundforekomsten er det i alt Fald³⁾. Dog er det sandsynligt, at der samtidig med vor Boplads har været en eller flere andre i Nærheden. Har Hytterne da været Sæterhuse tilhørende en saadan Landsby? Maaske, men sikkert er det ikke. Der bliver for mange Hytter til Hyrderne. De hidtil gjorte Fund af Stalde, der laa i samme Længde som Beboelseshuset, tyder ikke paa stort Kreaturhold i den ældre Jernalder. Det store Antal Huse taler ogsaa imod, at det har været Jægerhytter. Det forekommer derfor mig mest sandsynligt, at Husene med deres Lergulve og Kværn trods deres bodlignende Beskaffenhed har tjent til almindelig stadig Beboelse. De kan have været Boliger for Agerdyrkere, der drev det gamle, lidet permanente Svedjebrug, som nøjedes med at tage

²⁾ H. K. Kristensen: Lunde Sogn 15. G. Hatt: Oldtidens Agerbrug. Naturens Verden 1930, 362. G. Hatt: Prehistoric Fields in Jylland. Acta Archaeologica II, 152. H. K. Kristensen: Dateringer af Digevoldinger. Fra Ribe Amt VIII, 561. H. K. Kristensen: Digevoldinger. Jyske Sml. 5. Rk. I 242.

³⁾ Fra Ribe Amt VIII, 564.

nogle faa Afgrøder af Jorden, til den var udpint, hvorefter de flyttede andetsteds hen for at opdyrke et nyt Stykke, overladende det gamle til Lyngens Regimente. Professor Hatt mener, at et ekstensivt Agerbrug af den Karakter blev drevet af Bronzealderens og den yngre Stenalderes Jordbrugere⁴⁾. Det kan godt have fortsat sig i Jernalderens første Tid. Det ny Udviklingstrin, Dige-
voldingernes intensive Drift, som Agerbruget skulde naa i den keltiske Jernalder, naaedes ikke af alle paa en Gang, og var maaske ikke engang kendt her, da Hytterne beboedes. — Eller Husene har maaske tjent til Beboelse for fattige »Kaadnere«, Daglejere eller maaske Trælle. Endnu et Par Aartusinder senere finder man ofte Smaakaarsfolk boende i Jordhytter. Og blandt de Fattighuse, der stod i forrige Aarhundrede i Klynger i Udkanterne af Hederne, var der adskillige, som ikke havde meget større Gulvflade end disse Jernalderhytter.

Var dette Fund i det hele taget kun fattigt, saa har det dog sin Interesse at faa konstateret, at der paa dette Tidspunkt har eksisteret en lille By af Smaahuse eller Boder.

I disse Aar opdyrkes der stadig megen Hede; det kan da faa Betydning, at historisk interesserede Mennesker lægger Mærke til Ejendommeligheder, der kan være Vidnesbyrd om en tidligere Bosættelse. Det kan sikkert fremme Forskningsarbejdet, at Iagttagelserne ikke behøver at indskrænkes til nypløjede Marker Foraar og Efteraar, men at man ogsaa om Sommeren ved omhyggelig Betragtning af Kornmarker kan bjerge Oplysninger om Bopladser, hvis sikre Spor vilde være udslettede og tabt ved nogle faa Aars fortsatte Dyrkning af Jorden. Nationalmuseet vil utvivlsomt med Tak modtage enhver orienterende Meddelelse.

⁴⁾ G. Hatt: Gamle Agre. Nationalmus. Arbejdsmark 1931, 22. G. Hatt: Oldtids-agre. Jyske Sml. 5. Rk. I, 250. G. Hatt: En Jernalders Hustomt. Aarb. f. n. Oldk. 1935, 56. G. Hatt: Oldtidens Landsby i Danmark, nærv. Hefte, 121 (Lundagerfundet omtalt S. 119).

LUTHERDOM OG KIRKEKUNST.

Af *Chr. Axel Jensen*¹⁾.

Kirkelig Kunst i Danmark har haft sin største Tid i Middelalderen«, saaledes indleder Museumsdirektør Vilh. Slomann et lille Hæfte om »Kirkelig Kunst i Anledning af Reformationsjubilæet«, en Vejledning paa en Udstilling, som Selskabet for kirkelig Kunst og Kunstindustrimuseet i Forening havde ordnet, i Ugerne omkring Jubilæumsdagen d. 30. Oktober.

De citerede Indledningsord er uomtvisteligt rigtige, ingen vil benægte, at Kirkekunsten havde sin Blomstringstid under Kato­licismens Eneherredømme. Men i Almindelighed næres der dog vistnok overdrevne Forestillinger om Lutherdommens skadelige Indflydelse paa den kirkelige Kunst. Det ligger saa snublende nær at fastslaa, at Reformationen var kunstfjendsk. Den har jo kostet os herlige Kunstværker, plyndret Kirkerne for Guld- og Sølvskatte, ødelagt talrige Helgenskrin og skønne Helgenfigurer. Hvordan gik det ikke til her i København, da Hans Tavsens var begyndt at prædike Evangeliet. De ivrigste Lutheranere, med et Par Borgmestre i Spidsen, brød en Juledag 1530 ind i Vor Frue Kirke, rev Al­tertavlerne ned og sønderhuggede Helgenbillederne med deres Økser! At tænke sig et lignende Oprin i vore Dages København vilde være Vanvid, og foregaar der nu Scener af den Art i Spanien, er vi ikke i Tvivl om, at det er en forfærdelig Vandalisme.

Naar Skoleundervisningen mindes Voldshandlingerne i Vor Frue, er det dog i Grunden en historisk Uretfærdighed, og vi maa ikke deraf slutte, at Optøjerne i Frue Kirke var typiske for den danske Reformation — efter alt at dømme har lignende Voldshand-

¹⁾ Artiklen er en omarbejdet og udvidet Gengivelse af et Radioforedrag.

linger været saare sjældne! Endnu mindre maa man forestille sig, at vor Hans Tavsens eller Luthers selv syntes om dem. Luthers Stilling overfor Kunsten i Kirken var langt mere maadeholden. Gik hans Tilhængere for vidt, kaldte han dem kraftigt til Orden! Mod Billedstormerne hævdede han: »Efter Mose Lov er intet andet Billede forbudt end Guds Billede, som man tilbeder. Et Krucifix eller et andet helligt Billede skal ikke være forbudt.«²⁾ Det nytter ikke at odelægge Billederne og dog lade dem forblive i Folks Hjerter, men »hvor de er ude af Hjærtet, gør de heller ikke Øjnene nogen Skade«. Atter og atter fremgaar det af Luthers Skrifter, at det for ham ikke er det ydre, det kommer an paa, men det er Sindelaget, ikke Tingene, men Tankerne. Symbolerne maa ikke forveksles med de aandelige Realiteter. »Af Katolikerne hører du, hvorledes du kan smykke og pynte din Gud paa det aller fineste, sætte Krans og Krone paa ham og behænge ham med Spænder og Kæder, og i Virkeligheden behøver du hverken Penge eller Metaller dertil, men blot at tro af Hjærtet«. »De siger: Skynd dig og smyk Træbilleder og Stenfigurer, mal Tavler og Vægge, pryd Altre og Kirker, klæd Messepræsterne i Guld og Silke og brug al Gods og Magt til Stiftelser, Klostre, Valfarter og anden falsk, indbildt Gudstjeneste. Ikke saaledes at forstaa, at jeg forkaster alt ydre Smykke, det skal blot ikke kaldes Guds-tjeneste, men tjene til at fremme denne Takkens Tjeneste«³⁾. Og Præsteskabets Ornater. Korakaaber, spidse Bispehuer og Krumstave? »Det er ved saadanne ydre Tegn fint afmalet og anvist af de gamle Fædre, hvad det rette Præste- eller Bispeembede bør være.« Bispehuen med de to Spidser og et lille Kors øverst betyder, at en Biskop skal have Forstand baade paa det gamle og det nye Testamente og forene dem begge i Kristo. Dens to Nakkebaand skal sige, at han lader sin Forstaaelse af Skriften flagre ud i Prædiken. »Det var smukt og rigtigt udlagt, naar de nu ogsaa bare overholdt det«⁴⁾. Ornatet, som man bruger i den

²⁾ Luthers Schriften XX, 195 og 193 (Wieder die himmlischen Propheten von den Bildern und Sacrament).

³⁾ Luther X, 2679 (Vermahnung zum Sacrament).

⁴⁾ Luther V, 1445 (Auslegung der 110. Psalmes 1539).

katolske Messe, det har Forbilleder dels hos Jøderne, dels hos Hedningerne, og det maa ikke forveksles med de sande Præsteklæder, som er den Hellig Aands Gaver⁵⁾.

I sin Kamp for Troens og Kirkelivets Aandeliggørelse og Inderliggørelse maatte Luther slaa dræbende Slag mod Katolicismens overdrevne Tillid til det ydre, og han ramte derved Grundlaget for hele sin Tids blomstrende katolske Kirkekunst; han omstyrkede de ængstede Samvittigheders faste Tillid til, at fromme Gaver til Kirkens Udstyr kunde lette Vejen gennem Skærsilden og sikre Sjælen Plads i Himmelen. Men han gik ikke et Skridt videre, end han ansaa for strængt nødvendigt, han nøjedes med at sætte det ydre ned paa den Plads, der kunde tilkomme det, han forviste ikke Symbolerne fra Kirken. Han berøvede ikke Præsterne deres Messeklæder; han forbød end ikke Røgelsekarrene, selvom de senere er gaaede af Brug. For ham var det en Selvfølge, at vi skulde ære »den kære Døbefont«⁶⁾, og selv om Kristi Kors ikke var det og det bestemte Stykke Træ, saa var det en Formastelighed af Billedstormerne at ophidse Pøbelen til at spytte et Krucifix i Ansigtet. »Hvem der har Lyst til at lade sætte Tavler paa Alteret, han skal lade male et Billede af Nadveren« og skrive en Indskrift derom i store gyldne Bogstaver. »Thi da Alteret er anordnet til Sakramentets Brug, kan man ikke gøre noget bedre Billede dertil; andre Billeder af Gud og Christus kan ellers godt staa malet paa andre Steder.«⁷⁾.

Som saa mange musikalske Mennesker har Luther næppe haft videre Sans for Billedkunst; Ordet Kunst forekommer næppe i hans Skrifter. Men han omgikkes dog sin Fyrstes Hofmaler, Lucas Cranach, der gentagne Gange har malet hans Portræt, og hans sunde, naturlige, vidtfavnende Menneskelighed gør sig ogsaa gældende paa dette Omraade. Midt i sin Kamp mod de katolske Misbrug har han forstaaet den rent menneskelige Trang til at hædre og smykke det, som man holder af — det være sig sit Hjem eller sin Kirke. Han var heldigvis ikke saa logisk og skar

⁵⁾ Luther XXII, 1515 (Tischreden) og V 1445.

⁶⁾ Luther X, 2589 (Predigt von der heiligen Taufe).

⁷⁾ Luther V, 1533 (Auslegung des 3. Psalmes).

ikke saa dybt som Kalvin, der kun efterlod sig nøgternt plyndrede Kirkerum.

Den danske Reformations Gennembrudsmænd fulgte nøje deres store Forbilledes⁸⁾. De fjærnede selvfølgelig Sidealtre og undergørende Figurer, men de hævdede atter og atter, at det ikke maatte ske i Tumult; Præsterne skulde i deres Prædikener retlede Menighederne og vende deres Hjærter bort fra Billederne, og først derefter skulde disse med Læmpe borttages. Fyndigst er det sagt af Peder Plade, Sjællands første lutheranske Biskop i hans herlige Visitatsbog: »Tavler eller Billeder kan Kirkeværgerne slaa paa Væggen, at de kunde være fromme, enfoldiges Spejl, naar de vide, hvem samme Billeder er gjort eller maalede efter, uden her findes nogen Billeder, som man har gjort Søgning til og hængt Voxbørn og Krykker for — de skal borttages og brændes!« Dette Standpunkt, som ogsaa Jørgen Sadolin, Hans Tavsens og mange andre Reformatorer indtog, var saare liberalt, og takket være det fik mange middelalderlige Snitværker Lov til at blive i Kirkerne. Det er vel nok muligt, at man adskillige Steder har fjærnet alle de katolske Tavler og nøjedes med et Kors paa Alterbordet, men i Reglen bevarede man Højalterets store Tavle. Der var intet anstødeligt ved katolske Altertavler, som forestillede Kristi Korsfæstelse; man gik ikke smaaligt i Rette med, at nogle af Golgata-scenernes Bifigurer ikke har Hjemmel i selve den bibelske Text, og man kunde endda se igennem Fingre med Helgenfigurer. Ovre i Vestjylland, i Vejrum Kirke, staar der en meget værdifuld Tavle, hvis Relieffer illustrerer den katolske Legende om den lærde Jomfru Katarina. De har 1593 faaet følgende Underskrift:

Disse Billeder er sat for Ziir og Pryd
de haver ikke anden Kraft og Dyd
Thi tro vi ikke, tænk' eller lære
hermed at dyrke eller give dem Ære.

Selv en af de ivrigste Billedfjender, Jakob Madsen, den tredje evangeliske Biskop i Fyns Stift, kunde glæde sig over de katolske

⁸⁾ Sml. C. A. Jensen: Snedkere og Billedsnidere 1911 S. 1 f. og Aarb. for nord. Oldkynd. 1921 S. 167 f.

Tavlers smukke Snitværker⁹⁾, og det er betegnende, at vi kun kender et eneste Exempel paa, at en lutheransk gejstlig har krævet et Kalkmaleri overkalket. De malede Vægbilleder var nemlig ikke Genstand for direkte Tilladelse, og naar de i Tidens Løb er forsvundne, er det simpelthen, fordi de kom i Forfald og blev overkalkede — i de første Menneskealdrer efter Reformationen har man endogsaa dekoreret mange Kirkerum med nye Kalkmalerier.

Peder Plades Visitatser begyndte med Formaninger til Kirkeværgerne, praktiske og kloge Ord, som har Gyldighed den Dag i Dag. I har jeres Forfædre at takke for Kirken, som nu staar her, bygt af Kalk og Sten, og I har Pligt til at holde den ved Magt for eders Efterkommere, den Tid eders Hoveder ligger og sover i denne Kirke eller Kirkegaard. Taget skal holdes tæt og tørt — det er for sent, naar Muren begynder at grønnes. Vinduerne skal være i Orden, Gulvet og Stolene rene. Prædikestolen skal ikke være en Bogstol eller Hippegippe nede paa Jorden, men dejlig opbygt over alle andre Stole. Fonten skal være tør, saa at Daabsvandet ikke mugner. Alteret skal klædes med rene Klæder — som hver jo vil have en ren Dug paa sit Bord om Søndagen og andre Helligdage. Det lyder altsammen saare beskedent og snusfornuftigt, men Jævnførelsen mellem Kirkens og Hjemmets Orden er en ægte lutheransk Tanke. I bør have dette Kirkehus kærest over alle andre Huse i Verden: de kostelige Slotte og Herregaarde, kostelige Bygninger i Købstæder og paa Landsbyer, det er Menneskehuse, men Sognekirken er Guds Hus.

Saa meget end Katolicismen havde efterladt i de gamle Kirkehuse, krævede den nye Gudstjenesteform ogsaa Nyindretninger. Stolestaderne skulde ordnes i regelmæssige Rækker, Prædikestolene skulde fornyes, tilsidst kom Turen ogsaa til Altertavlerne. Det første halvhundrede Aar efter 1536 frygtede man for udskaarne Billeder; en Tid blev »Kryptokalvinisterne« endogsaa endnu mere lutheranske end Luther selv og undgik malede Billeder; Altertavlerne bliver Katekismustavler med Indskrifter alene, Nadverordene, stundom baade paa Dansk, Tysk og Latin, de ti Bud.

⁹⁾ Fremhævet af Fr. Beckett i Tilskueren Oktober 1936, S. 260.

Fadervor og andre Biblecitater. Men Billederne blev aldrig helt forjaget fra Kirken, og da man kom tilstrækkelig paa Afstand fra Katolicismen, vandt Træskulpturen igen Yndest, først Reliefbilleder, senere smaa og store Statuer. Det faldt Lutheranere naturligt at se Fremstillinger af de fire Evangelister paa Prædikestolene, og hvor der var Plads dertil, at forøge Rækken med Paulus og Petrus og at anbringe Kristus selv midt mellem de bibelske Skribenter. Og hvis man ikke vilde nøjes med et enkelt Billede paa Altertavlen, hvad var da rimeligere end at illustrere de vigtigste Scener af det nye Testamente, Nadveren, Korsfæstelsen og Opstandelsen. 1610 kunde den folkelige Forfatter Niels Hellevad skrive: »Findes der gudskelov ingen Kælling saa uforstandig her til Lande, at hun tilbeder noget Billede i Guds Sted«. Og et Par Aartier førte den ortodoxe Kirkes ledende Mand paa Christian 4's Tid, Biskop Jesper Brochmand, i et varmt Forsvar for Billederne. Det vilde være Synd at sige, at de danske Protestanter paa denne Tid forsømt Kirkerne. Selv uden Løfter om Løn hinsides blev Iveren og Kappelstriden i de gode Aar saa stor, at Frederik 2's og Christian 4's Tid i forbavsende Grad har præget Kirkeinteriørene. Nogen Statistik over Virksomheden har vi endnu ikke, men det er snarere for lidt end for meget sagt, at ca. 75 pCt. — tre Fjerdedele — af Landets Prædikestole stammer fra denne Periode, og at det ikke stiller sig stort anderledes med Altertavlerne. Det gik saa vidt, at Præsteskabet paa Roskilde Landemode ytrede Betænkeligheder ved de overdaadige Udgifter og tilraadede Sparsommelighed. »Her er paa Landet de, som have givet for en Prædikestol 300 Daler.« Senere, efter at Svenskekrigene havde udmarvet Folk og Land, standsede man ikke; just fra denne Tid stammer nogle af de største og pragtfuldeste Altertavler, og selv da Tiderne blev helt elendige, og da Kongen maatte sælge Kirketienderne til Privatfolk, kom der alligevel Gaver til Kirkerne. Nu var Behovet af Altertavler og Prædikestole i alt væsentligt tilfredsstillet, men til Gengæld voksede Interessen for de mindre kirkelige Brugsgenstande. Velhavere skænkede store Alterkalke, Vinkander og Oblatæsker af Sølv, Daabsfade, Alterstager og Lysekroner, og de fornyede Alterduge, Alterfløjl og

Messeklæder af broget Silke og Fløjl. Der findes i Kirkerne mange værdifulde Sager af disse Arter, som bærer Givnavne fra 1600-erne og ikke mindst fra Tiden omkring Aar 1700.

Verdsligt og kirkeligt mødes i disse Gaver, som i alt lutheransk Kirkeinventar fra Reformationens og Ortodoxiens Aarhundreder; man finder her samme Tankegang som i Epitafiernes Indskrifter: »Gud til Ære, Kirken til Beprydelse og sig selv til ævig Amindelse«. Baade paa Altertavler, Prædikestole og allehaande andre Inventarstykker ses Givnavne, Adelsvaaben og Kongecifre. Det vilde være urimeligt at dømme dette efter vor egen Tids Maalestok. Tiden og Samfundet har ændret sig; Kirken var en Statskirke, ikke en Folkekirke, og Staten var ikke som nu en blot og bar verdslig Institution, men Øvrigheden var indstiftet af Gud, Kongemagten hellig. Man kan beklage, at Menighedernes Indflydelse paa Kirkens Styrelse efterhaanden svandt ind til et Minimum, men man kan ikke bebrejde Konger og Lensmænd, at de som Kirkernes Overhoved og verdslige Myndighed mindedes paa Kirkeinventaret, og at ikke blot Dronningernes Navnetræk, men ogsaa Lensmandsfruernes Vaaben fulgte sammen med Ægtefællernes. Forøvrigt har det verdslige Elements Indtrængen i Kirkekunsten sit ejendommelige Modstykke i Hjemmenes Kunsthaandværk. Samtidigt med, at Billedskulpturen ved Aar 1600 igen blomstrede op i Kirkerne, bredte den sig ogsaa paa det verdslige Bohave. Baade Adelsmænd, Borgere og Bønder lod Bibelcitater udskære over Porte og Døre, og Møbler, Skabe, Kister og Senge smykkedes med Relieffer og Figurer fra det gamle og det nye Testamente i en Overflod, som intet katolsk Land har kendt.

Naar nutildags Kirkekunsten fra de to første lutheranske Aarhundreder ikke virker saa religiøst inderligt som den ældre katolske, ligger Aarsagen hertil sikkert nok i Forhold udenfor Kirkelæren og det religiøse Liv. Det vilde være ubilligt at bebrejde Luther, at han levede samtidig med Rafael og Michelangelo, og at den paa katolsk Grund fostrede Renaissancekunst, der netop paa Luthers Tid blev bestemmende for hele Europa og dermed ogsaa for Danmark, lagde mere Vægt paa ydre Formskønhed end paa Sjælelivets Rørelser. Reformationen og Renais-

sancen har begge Rod i Humanismen og dens Studier af klassisk Sprog og Litteratur, ligesom de begge blev baaret frem af Bogtrykkerhaandværket. I Fællesskab brød de Brecher i den middelalderlige Enhedskirke, men Haand i Haand med Samfundsforholdenes Ændring, Opdagelsesrejserne og Verdenshandelens Opblomstring gik Humanismens Verdslighed paa Tværs af al Kirkeligheden. I Helgenernes Sted dyrkede Kunsten de olympiske Guder, der en sjælden Gang endogsaa kan vise sig i danske Kirker. Og i Virkeligheden led lutheransk og katolsk Kirkekunst efter Luthers Tid fælles Skibbrud; selvom Italien endnu længe vedblev at være Kunstens forjættede Land, virker ogsaa den blomstrende italienske Billedkunst verdsligere, mere artificiel end den middelalderlige.

Frugtbarere og rigtigere end at foreholde den gammellutheranske Kirkekunst dens Mangler er det at glæde sig over dens gode Egenskaber, især Datidens jævne, men gode Kunsthaandværkeres Ævner til at skabe festlige og dekorative Arbejder, som formaar at fylde og pryde Kirkerummene med deres Formrigdom og Farveglæde.

De to senere Aarhundreders lutheranske Kirkekunst vilde det føre for vidt at gennemgaa, selvom de krydsende reformerte og lutheranske Tendenser i det 18. og 19. Aarhundredes kirkelige Arkitektur frembyder stor Interesse¹⁰⁾. Det skal kun paapeges, at baade Katolicismen og Protestantismen ogsaa efter Renaissancen har fulgt samme, fælleseuropæiske Udviklingslinjer indenfor Kunstens Verden. Efter Rationalisme og Nyklassicisme greb Romantikken overalt til Middelalderen. Stilefterligningens Periode saa overalt i Middelalderens Stilarter, den romanske og især den gotiske, den eneste »rigtige« Kirkestil. Lutherdommen kom derved i den mærkelige Situation, at den jævnligt kasserede sin egen Ungdomstids Kunst til Fordel for daarlige nye Kopier — et Forhold, som præger adskillige af vore »stilrent« restaurerede Kirker —, men man kan ikke sige, at den danske Kirkekunst stod lavt. C. F. Hansens Fruekirke med Thorvaldsens Billedhugger-

¹⁰⁾ Sml. Architechten XXXVIII, Maanedshefte 1936, Nr. 8—9. Jacob E. Bang: Den protestantiske Kirketype.

arbejder er et af Nyklassicismens ypperste kirkelige Værker i hele Europa, og den romantiske Stilperiodes sidste Skud hos os blev Joakim Skovgaard.

Nu er Stilkopieringens Tid saa nogenlunde afsluttet; vor Tid søger at skabe sin egen Stil. Men Pieteten for det historisk givne er ikke blevet ringere. Tværtimod, mere end nogen forudgaaende Tidsalder føler vi Forpligtelse til at bevare Fortidsminderne. Selv Mennesker, der ikke tilhører Kirkelivet, drages til de gamle Kirkehuse, deres ærværdige Mure og det af Aarhundredernes Omskiftelse prægede Inventar. Kirkefolket selv forstaar ogsaa Værdien heraf. Menighedsraad rundt om i Landet gør en stor Indsats for Bevaringen af det gamle; som Embedsmand ved Nationalmuseet har man atter og atter Lejlighed til at glæde sig over den Offervilje, Forslag om pietetsfulde og derfor bekostelige Istandsættelser af Kalkmalerier, Altertavler og Prædikestole kan møde. Og Respekten for det gamle har yderligere vakt en — endnu maaske kun gryende — Forstaaelse af, at det nye bør være det bedst mulige.

Den Dag i Dag har de Lutherord Gyldighed, hvormed han satte de ydre Ting paa deres rette Plads. Men alle vi, der elsker de gamle Kirker og glæder os over Kirkekunsten, er ham og hans nærmeste danske Efterfølgere taknemlige for det kloge lutheranske Maadehold, der gennem Tiderne har gjort vore Kirker til et Fristed for gammel Kunstkultur og stedse muliggør Skabelsen af nye Kunstværdier.

RESENS ATLAS DANICUS.

Af *Gunnar Knudsen**)).

Alle, som beskæftiger sig med Topografi, vil kende *Resens Atlas*. I næsten enhver Købstadshistorie støder man paa de kendte fugleperspektiviske Byplaner fra det 17de Aarhundrede, og Gang paa Gang anføres Oplysninger fra *Resens Atlas*. Materialet har hidtil været vanskeligt at benytte, da Værket ikke har foreligget udgivet, men man har været henvist til Haandskrifterne, og da selve Teksten er affattet paa Latin, har dette været en Hindring for mange Lokalhistorikere. Det var derfor sikkert en ganske udmærket Idé, Redaktør *Johannes Knudsen* i sin Tid fik, at udsende *Resens Atlas* i dansk Udgave; kun derved kunde Værket komme til fuld Nytte. Han begyndte i 1925 med at udgive Bornholm; i 1928 kom Helsingør og i 1929 Roskilde, mere naaede han ikke; han døde i 1929. Efter hans Død blev jeg opfordret til at fortsætte det paabegyndte Arbejde, og jeg har i Samarbejde med Bibliotekar *Chr. Behrend* i 1934 udsendt »Viborg Bispedømme« og i 1935 »Sydsjælland«. Efterhaanden skulde det vel lykkes at faa det hele udgivet; det vil tage mange Aar, men da Udgivelsen sker med Understøttelse af Carlsbergfondet, vil der forhaabentlig ikke blive Vanskeligheder af økonomisk Natur.

Peder Hansen Resen, Værkets Ophavsmand, blev født 1625, hans Fader *Hans Hansen Resen* havde været Rektor ved Herlufsholm 1621—24, blev senere Professor i København og døde som Sjællands Biskop. Hans Farfader var den kendte Biskop *Hans Poulsen Resen*, der ogsaa har nogen Tilknytning til Næst-

*) Foredrag paa Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Næstved 1936.

vedegnen, da han skænkede Herlufsholm et Stipendium til Underhold af 2 Disciple og desuden har forfattet de latinske Mindevers over Herluf Trolle og Birgitte Gøye, som endnu findes i Herlufsholms Kirke¹). Peder Hansen Resen var Jurist, men i Besiddelse af omfattende humanistisk Dannelse og nærrede særlig Interesse for nordiske Studier. Han gjorde en glimrende Karriere, blev 1657 Professor i Elik, 1662 i Jura, blev 1664 Borgmester i København, 1672 Præsident sammesteds og Medlem af Statskollegiet og var fra 1669 Assessor i Højesteret. Han udfoldede en rig litterær Produktion, han udgav flere af de gamle Love, Vederlagsretten, flere Stadsretter, Erik Krabbes tyske Oversættelse af Jyske Lov samt Chr. II's Love, ligesom han deltog i Udarbejdelsen af Chr. V's danske Lov. Særlig Oldnordisk interesserede ham, han udgav Snorres Edda, Vøluspaa og Hávmál med latinsk Oversættelse. Frederik den Andens Kronike var en Frugt af hans historiske Studier, og Inscriptiones Hafnensens af hans Samlerflid.

Hans største Arbejde var dog *Atlas Danicus*, der, som vi skal se, havde den Fejl at være for stort. Mange Aars Samlerflid var nedlagt i dette vældige Manuskript, der efter Afleveringen til Universitetsbiblioteket ses at have omfattet 39 Bind²). Af dette er dog ikke meget bevaret, kun Bindet om Bornholm³), et af de sjællandske Bind⁴), et mindre Bind om Møn⁵) samt et Bind, som hovedsagelig indeholder haandtegnede Kort⁶). Alt det øvrige gik op i Luer ved Universitetsbibliotekets Brand 1728. Men af de bevarede Rester kan vi danne os et Billede af, hvad Værket har indeholdt.

Det har hovedsagelig været en Materialsamling. Der har været en Mængde Afskrifter af Dokumenter, og disse Afskrifter

¹) I Salmonsens Lexikon hedder det fejlagtigt, at Peder Hansen Resen var Son af Biskop Hans Povlsen Resen.

²) Danske Magazin 4. R. VI p. 359.

³) Gl. kgl. Saml. 734 Fol.

⁴) AM 361 Fol.

⁵) AM 362 Fol.

⁶) AM 359 Fol.

vilde have haft stor Værdi, da Originalerne ofte er forsvundet siden Resens Tid. Ikke blot Kongens Arkiv har Resen udnyttet, men ogsaa Universitetsbiblioteket, som jo siden brændte⁷⁾, og tillige har han faaet Afskrifter fra lokale Arkiver⁸⁾ og fra Private. Han har ikke alene samlet Afskrifter af egentlige Breve, men ogsaa af Haandskrifter med historisk Indhold saavel i Prosa som i bunden Stil, Afskrifter af Bispekroniker og Klosterbøger, af Lovhaandskrifter og Gildes- og Lavsskraaer. Særlig har han lagt Vægt paa at faa samlet Afskrifter af Inskriptioner, og for Kirkers og Klosters Vedkommende har der været meget betydelige Afsnit herom, og da de Ligsten og Inventariegenstande, som har baaret Indskrifterne, i Tidens Løb i mange Tilfælde er gaaet til Grunde, vilde Resens Samlinger her have betydet meget for os, om de havde været bevaret fuldstændigt. Ja, der er Tilfælde, hvor hans Indskriftgengivelse har Betydning, selv om selve Genstanden findes endnu, det er saaledes Tilfældet med en Ligsten i Herlufsholm over Søstrene Anna og Sofie Grubbe⁹⁾; Indskriften er nu næsten udslidt, men var læselig paa Resens Tid, og kun gennem hans Gengivelse kan det fastslaas, hvad der har staaet paa den. Denne Ligsten har iøvrigt litterær Interesse, idet der findes to Viser om disse Søstre, udgivet med fyldig Kommentar af H. Grüner Nielsen¹⁰⁾. Havde Udgiveren kendt Ligstenen, var Kommentaren sikkert blevet endnu omfangsrigere.

Overhovedet er intet historisk eller geografisk Stof, som har Tilknytning til et eller andet Sted, blevet forbigaaet. Han har med Flid exciperet den trykte Litteratur, saavel den danske som den fremmede, og der citeres lange Stykker fra Saxo, Hvitfeldt, Pontanus, Stephanius, Lyschander, Arent Berntsen, Jonas

⁷⁾ En Del af de i Resen: Viborg Bispedømme p. 99 flg. meddelte Aktstykker maa saaledes stamme fra Universitetsbiblioteket, at domme efter Stephanius' Registratur i Danske Magaz. 6. R. I, p. 27, som jeg senere er blevet opmærksom paa.

⁸⁾ Saavel Herlufsholms Arkiv som Næstved Byarkiv er benyttet, se Resen, Sydsjælland p. VIII.

⁹⁾ Resen, Sydsjælland p. 68, 73.

¹⁰⁾ Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade VI p. 5—12.

Coldingensis, Vedel og Ole Worm samt en Række fremmede historiske og geografiske Forfattere¹¹⁾. Set med vore Øjne er dette ikke af større Værdi, vi har jo som Regel Adgang til selve de citerede Værker, men ogsaa her hænder det, at han har bevaret noget, som ellers er gaaet til Grunde; saaledes findes der i Afsnittet om Herlufsholm et Digt om Herluf Trolle af *Isak Mouritsen Gilleleje*, taget fra en 1561 i Rostock trykt Digtsamling om Helsingør, den eksisterer vistnok ikke mere paa noget Bibliotek¹²⁾.

Til dette store Afskrivnings- og Ekscerperingsarbejde har Resen haft megen Medhjælp, det ses af de mange forskellige Skriverhænder, man kan paaavise i Haandskrifterne. Personlig har Resen foretaget en vis Tilrettelægning, han har egenhændig forsynet mange af Stykkerne med Overskrifter og latinske Indledninger. Denne Tilrettelægning tyder nærmest paa, at det oprindelig maa have været hans Hensigt at udgive hele Materialsamlingen i sit fulde Omfang, og han maa ogsaa tidlig være begyndt paa at tilvejebringe Billedstof. De kobberstukne Byplaner har nemlig foreligget allerede 1677, da der er trykt særligt Titelblad til dem med dette Aarstal, det skal vi senere vende tilbage til. Men selve Værket kom ikke i Trykken. Formodentlig har han selv set det umulige i at faa udgivet alle disse nogle og tredive Bind og overvejet Muligheden af en forkortet Bearbejdelse. Helst vilde han vel have gjort det selv, men da han havde saa mange forskellige Embedspligter, har han ikke kunnet overkomme det. Syv Aar efter at Kobberstikkene forelaa, traf han derfor Aftale med Præsten *Johan Brunsmann* om at foretage denne Bearbejdelse, der skulde nedbringe Værkets Omfang til syv Bind, og paa tre Aar havde Brunsmann tilendebragt sit Arbejde, i 1687 laa det færdigt, og efter at Resen havde foretaget en Gennemgang og lagt sidste Haand paa det, laa det i 1688 færdigt til Tryk.

¹¹⁾ Over Resens efter Datidens Forhold kolossale Bibliotek foreligger et trykt Katalog: *Bibliotheca Reseniana* (1685), som tillige viser, at Resen har ejet en stor Mængde Haandskrifter. Hans Bibliotek skænkedes til Universitetsbiblioteket og brændte 1728.

¹²⁾ Resen, Sydsjælland p. 78.

Imidlertid døde Resen, inden Trykningen var begyndt, og det blev ikke til noget. Som en Slags Prøve havde han dog i 1675 udsendt Samsøs Beskrivelse, det eneste, der er udkommet, idet man jo ikke kan henregne »Inscriptiones Haffnienses« (1668) til Atlas Danicus.

Da Johan Brunsmann gjorde dette Arbejde for Resen, var han Præst ved Vartov. Han havde tidligere, i Aarene 1668—77, været Rektor i Herlufsholm, og allerede paa dette Tidspunkt havde Resen været i Forbindelse med ham. I 1673 havde Resen nemlig sendt ham en Afskrift af Erik Lams Gavebrev af 1140 og bedt ham se efter, om den var rigtig. Det gjorde Brunsmann ogsaa, han sammenlignede den med Rasmus Daws Gengivelse i Klosters Gavebog af 1528, og det viste sig, at den fraset en ubetydelig Afvigelse stemte ordret overens med denne. Men saa fandt han det originale Brev frem i Skolens Arkiv — det ligger der endnu — og sammenholdt Afskriften med dette, og det viste sig da, at Rasmus Daws Gengivelse vrimgik med Unøjagtigheder. Brunsmann tog nu en omhyggelig Afskrift af Originalen, gjorde en Række Noter hertil og sendte det til Resen med en Undskyldning for at Besvarelsen havde taget saa lang Tid; det var dog ikke hans Skyld, eftersom Forespørgselen først var kommet ham i Hænde den 4. Sept., og han derfor ikke kunde svare før den 5. Sept., Dagen efter, og han underskriver sig som Hr. Præsidentens ydmyge Tjener¹³⁾.

Det er dog nok mere hans sagkyndige Haandskriftbehandling end hans ydmyge Tjenersind, der har henledt Resens Opmærksomhed paa ham og resulteret i deres senere Samarbejde. Men den omgaaende tjenstvillige Besvarelse havde selvfølgelig sine store Fordele ved et Samlerarbejde som dette. Overalt hvor Resen har spurgt, har han uden Tvivl mødt samme Imødekommenhed, som jo er faldet naturlig, naar det var den indflydelsesfulde Embedsmand, der spurgte.

Overhovedet burde den højere Topografi, som kræver Samvirken af mange Mennesker, kun drives af særlig indflydelsesrige Personligheder. En saadan Mand var senere Frederik den

¹³⁾ Resen, Sydsjælland p. 31.

Syvendes Kabinetssekretær, *Jens Peter Trap*, alt hvad han spurgte Præsterne og Amtmændene om, fik han omgaaende tjenstvilligt besvaret, hvorfor — ja spørg mig ikke om det, men sandt er det. Vi andre derimod, som har skullet fortsætte hans Værk, har saa tit maattet spørge forgæves.

Vi vender tilbage til Brunsmænd. Han var en meget lærd Mand, en fremragende Latiner, og udfoldede en omfattende Skribentvirksomhed. Han var en orthodox Theolog og stærkt polemisk anlagt — han var ikke for ingenting Nordmand af Fødsel —, han kæmpede for den rene Lære, kendt er saaledes hans mislykkede Forsøg paa at bevæge Lægen Nicolaus Steno, der var gaaet over til Katolicismen, til at vende tilbage til Luthers Lære. Mest berømt er han dog blevet for sin Bog om Køge Huskors.

I sin Behandling af Atlas Danicus tilførte han det noget af sit eget. Under Næstved og Herlufsholm er der paavist mange Stykker, som han har tilføjet, han var jo i særlig Grad stedkendt, da han som omtalt havde været Rektor paa Herlufsholm. I flere Tilfælde drejer det sig dog om ret betydningsløse Episoder, som strengt taget ikke burde tages med i et Værk som dette, som Fortællingen om Bonden, der paa Skovtyveri blev dræbt af den Gren, han selv savede af, eller Disciplen, der en Aften 1669 gik fuldkommen rask i sin Seng og næste Morgen blev fundet død i den, eller Pigen fra Næstved, som iført sine smukkeste Klæder hængte sig i et Træ nede ved Aaen netop paa den Dag, da hendes Bejler holdt Bryllup med en anden Kvinde. Han fortæller ogsaa om en Discipel, der for at opnaa en god Hukommelse med sit eget Blod forskrev sig til Satan og puttede Brevet ind i et Hul i Muren, hvor det blev fundet af en anden Discipel og bragt til Rektor. »Man holdt en offentlig Bedefest, hedder det, men intet Ondt vederfores Eleven, og den Ondes Rænker blev besejret og tilintetgjort, men det Hul, hvori det ugudelige Brev var stukket ind, kunde i lang Tid derefter tilstoppes med saa stor Omhu, det skulde være, men man fandt altid kort Tid efter, at det atter var aabnet«. — Her maa vi jo huske paa, at det var ham, som skrev Køge Huskors; Sagen har aabenbart interesseret ham levende.

Blandt hans Tilføjelser findes mange af rent kirkehistorisk Art; her var han bevandret som ingen anden og citerer ikke sjældnen fremmed teologisk Litteratur og kommer med polemiske Udfald mod Katolicismen.

Nu er det saa heldigt, at vistnok hele Brunsmands Bearbejdelse af Resens Atlas er bevaret, fire Bind endog i hans originale Affattelse¹⁴⁾, de tre andre i Afskrifter. I de Dele, som foreligger fra hans egen Haand, kan man ofte ligefrem følge hans Forlæg; han sætter gerne i Marginen Henvisninger til Atlas Danicus med Sidetal, saaledes at man kan danne sig et Skøn over Størrelsen af de tabte Haandskrifter; det lader sig paavise, at det tabte Sjællandsbind, som i hvert Fald omfattede Vordingborg, Præstø, Store-Heddinge, Køge, Skælskør, Korsør, Kalundborg, Holbæk og Nykøbing, har udgjort mindst 383 Sider, og at Byerne Køge og Kalundborg har haft en særlig udførlig Behandling, den førstnævnte paa over 100 Sider¹⁵⁾. Man ser ogsaa, at han omgrupperer Stoffet noget. Besparelserne opnaar han ved en haardhændet Sammentrængning af Kildematerialet; i Stedet for Dokumentafskrifterne refereres Indholdet, og samme Behandling faar Indskrifterne, de skrumper tit ind til Anførelse af et Navn og et Par Bemærkninger om det paagældende Mindesmærkes Art. Mere liberal er han i Reglen overfor det litterære Stof, det Omraade, hvor vi helst havde set Besparelserne, Lærdommen foretrækkes for Stofsamlingerne.

Uagtet Brunsmænd saaledes anvendte 3—4 Aars flittigt Arbejde paa denne Omarbejdelse af Atlas Danicus, fik han som sagt aldrig den Glæde at se det udgivet. Heller ikke Eftertiden har altid paaskønnet det efter Fortjeneste; i det nye biografiske Lexikon, hvor Dr. Bjørn Kornerup skriver en Biografi paa 2 Sider over ham, nævnes Atlas Danicus ikke med et Ord.

Hvorfor blev det ikke trykt, har man spurgt. *Christen Sørensen Thestrup* siger i Rinds Herreds Krønike¹⁶⁾, at Grunden skulde

¹⁴⁾ Næmlig E don. var. 20 Fol., E don. var. 21 Fol., E don. var. 23 Fol. og Ny kgl. Saml. 1087 Fol.

¹⁵⁾ Resen, Sydsjælland p. VI.

¹⁶⁾ Haandskrift fra c. 1740, Ny kgl. Saml. 756 4°, meddelt i Uddrag af O. Nielsen i Dske Saml. II p. 279.

være den, »at om en Fjende engang kom i Danmark, at deraf ej skulde have Oplysning om Landets Beskaffenhed, hvortil den Holstenske Atlas ofte bruges« — »men (tilføjer Thestrup) sligt synes kuns en utidig Frygt, thi om Fjenden kom i Landet, fandt han vel Reede udj at gjøre Ondt den foruden!«

Ved Holstenske Atlas sigtes til *Danckwerths* Beskrivelse af 1652, det er et Folioværk i kolossalt Format og vejer flere Kilo, det har i hvert Fald ikke været nogen særlig praktisk Bog til Brug i Felten.

Det er naturligvis noget Vrovl, at det skulde være af militære Grunde, at Resens Atlas ikke blev trykt; havde man fra Statens Side haft Betænkeligheder, havde man ikke støttet Resen i Forarbejderne under den Motivering, at dette Værk angaar det gemene Bedste, som det blandt andet skete i et aabent Brev af 14. Juni 1687¹⁷⁾. Men det er en folkelig Forklaring, vi staar overfor. Der gik endog det Sagn — samme Thestrup fortæller det¹⁸⁾ — at hele Værket skulde være blevet trykt i kun 6 Eksemplarer. Det falder jo i Traad med den populære Opfattelse af, at det var noget som ikke maatte blive alment tilgængeligt og udsættes for at falde i Fjendens Hænder. Men Thestrup tror dog ikke paa det, han erklærer nemlig, at han aldrig har set noget af disse 6 Eksemplarer. Og vi tør dristig sige, at de aldrig har eksisteret.

Efter Resens Død 1688 søgte hans Enke, *Anne Meier*, at faa sin Mands efterladte Arbejde udgivet, hvad hun ligefrem var forpligtet til i Henhold til testamentarisk Bestemmelse, men uagtet det nu var nedskrevet til syv Bind, var det dog for omfangsrigt til at hun økonomisk kunde magte Udgivelsen. Efter kyn-dige Mænds Raad blev det da overdraget til den unge theologiske Kandidat *Christen Nielsen Aarslev* at forkorte det yderligere, saaledes at det kun vilde fylde tre Bind. Han maatte forpligte sig til ikke at modtage nogen Ansættelse, saalænge dette Arbejde stod paa¹⁹⁾, og det lykkedes ham ogsaa i Løbet af 3½ Aar at

¹⁷⁾ se ndfr. p. 157.

¹⁸⁾ Danske Samlinger II p. 280.

¹⁹⁾ Kontrakten trykt i Danske Magazin 4. R. VI p. 355.

faa Bearbejdelsen tilendebragt²⁰⁾. Men imidlertid var Enken ogsaa død, og saa var der ingen, som tog sig af det: Værket forblev for stedse utrykt.

Aarslevs Bearbejdelse er, som paavist af *Ellen Jørgensen*²¹⁾, bevaret i sin Helhed og efter al Sandsynlighed i hans originale Manuskript²²⁾. Den er hovedsagelig bygget over Brunsmands Redaktion og repræsenterer en yderligere Forkortelse, men det ses, at han undertiden maa have brugt det store Atlas Danicus, og at han har gravet Stof frem, som Brunsmænd havde udeladt. Iovrigt har han ført Værket à jour og nævner Navne paa nye Præster, Rektorer og andre Embedsmænd, som var kommet til efter Afslutningen af Brunsmands Bearbejdelse. De rent beskrivende Afsnit ved Købstæder, Slotte o. lign. er undertiden fyldigere og kan bygge paa Selvsyn, men meget Nyt er der dog ikke. Karakteristisk for ham er hans svulstige Sprog, han anvender sjældne latinske Ord og komplicerede grammatiske Konstruktioner, hvor Brunsmænd udtrykker sig mere jævnt.

Disse tre Stadier i Atlas Danicus' Udviklingshistorie, der først er blevet helt klarlagt ved Ellen Jørgensens Haandskriftundersøgelser, maa man derfor regne med, naar man staar overfor et Resen-Haandskrift. De talrige senere Afskrifter lader sig alle indordne under disse Grupper. Vanskeligst stiller det sig med det mest benyttede af dem, det store syvbinds Haandskrift Uldall 186 Fol., det indeholder ofte blandede Tekster, hvor ved Afskrivningen den ene Redaktion er suppleret efter den anden, ligesom der ogsaa undertiden findes to »Beskrivelser« af samme Købstad, da i Reglen Brunsmands og Aarslevs.

Noget af det allerværdifuldeste ved Resens Atlas er hans Billedmateriale, og navnlig de kobberstukne Byplaner. Deres Nøjagtighed er ganske vist ofte blevet omdisputeret, men her maa det ikke glemmes, at Datidens Opmaalingsteknik var mindre

²⁰⁾ Prof. W. Worm kvitterer ^{2/6} 1692 for Modtagelse af Manuskriptet, Danske Magazin 4. R. VI p. 356.

²¹⁾ Hist. Tidsskr. 9. R. V p. 193 flg.

²²⁾ E. don. var. 19 Fol., AM 360 Fol. og Gl. kgl. Saml. 735 Fol.

fuldkommen end i vore Dage, man stillede ikke de samme Krav som nu. Planerne er skitse-mæssigt udført paa Øjemaal og i Hovedtrækkene rigtige, og da det i Almindelighed er vore ældste Byplaner, maa vi være taknemlige for dem, selv om vi maa nære Tvivl om den absolutte Nøjagtighed, naar vi gaar i Detaljer.

Spørgsmaalet om, hvorledes disse Planer er blevet til, er endnu ikke endeligt besvaret. Der er en gammel Tradition om, at de skulde være tegnede af de Landmaalere, som opmaalte Landet ved Christian den Femtes Matrikulararbejde 1682—83. Den stammer fra den tidligere nævnte Christen Sørensen Thestrup, som i »Danmarks og Norges Krigs-Armatur«, der udkom 1756, giver en nedsættende Bedømmelse af de Landmaalere, som virkede ved dette Arbejde, og (p. 419) skriver: »Ja, hvor slette de vare i deres Kunst, ses end ydermeere heraf, at da P. Resen, som er bekjendt, havde foretaget sig at skrive en Dansk Atlas, og til den Ende havde tilforhandlet sig af den Holstenske Mathematico, Johann Meyer, hans over Danmark, efter Kongl. Befaling, forfærdigede Geometriske Land-Carter, fandt han for nodig, ogsaa at ville have Aftegning over Kiøbstæderne, hvortil han formaaede disse Landmaalere, at aftegne ham alle Kiøbstæderne, hvilke han lod stikke i Kobber og trykke, hvoraf endnu klarlig ses disse Tegningers Urigtigheder, og at de, som dem have aftegnet, ey allene ikke have forstaaet Geometrien; Men endog neppelig vidst til Visse, hvor Øster og Vester var.«

Thestrup fortæller saa meget Sludder, og dette kan i hvert Fald ikke være rigtigt, for Kobberstikkene forelaa 1677²³⁾, og Matrikelsopmaalingen skete 1682—83. Ogsaa ad indirekte Vej lader det sig vise, at Byplanerne er ældre end 1682; Vordingborg-planen²⁴⁾ viser Slottet for Prins Jørgens store Byggearbejder 1671—73, og maa selvfølgelig være tegnet før 1671. Det er altsaa ikke disse Landmaalere, som har udført Arbejdet.

Det er rigtigt, at Resen havde købt Mejers Kortmateriale i 1674 — Thestrup²⁵⁾ siger: for 100 Rigsdaler, hvilket ikke har

²³⁾ Et trykt Titelblad til Samlingen bærer dette Aarstal.

²⁴⁾ Resen, Sydsjælland p. 82 Note 1.

²⁵⁾ Danske Samlinger II p. 277.

været dyrt — og i 1675 ansøgte han om toldfri Indførsel af 1000 Ris Papir til Trykning af de Mejerske Kort²⁶⁾ — et ubegribelig stort Kvantum — og 1677 foreligger altsaa Tryk af 109 Kobberplader. Der kunde da være stor Rimelighed for, at Kobberstikkene er udført efter Mejers Kort. I hvert Fald har Mejers Kort tydelig været Forbilledet for de jyske haandtegnede Landkort, som findes i AM 359 Fol., hvad P. Lauridsen har paavist²⁷⁾, og ligeledes for det kobberstukne Kort over Møn²⁸⁾. Dertil kommer, at Byplanerne i teknisk Henseende viser betydelig Lighed med de af Mejer tegnede Byplaner, som findes i Danckwerths Beskrivelse af Slesvig-Holsten. For saa vidt stemmer det altsammen, men der er en Vanskelighed. Medens vi ellers ikke kender danske Byplaner fra Mejers Haand og derfor er afskaaret fra at drage Sammenligninger, findes der i AM 361 Fol. et haandtegnet Kort over Næstved fra 1658²⁹⁾, ikke signeret, men dog saa karakteristisk i sin Tegnemaade, at ingen, som kender Mejers Kort, vil nære den ringeste Tvivl om, at det er udarbejdet egenhændigt af ham — og det er saa forskelligt fra Kobberstikket, at det er fuldkommen udelukket, at det kan være Forlægget. Paa det eneste Punkt, hvor vi har Muligheder for at føre Beviset, brister altsaa det hele; er det da ikke Mejers Købstadplaner vi har for os?

Blandt de 109 Kobberstik fra 1677 var ogsaa andet end Købstadplaner, der var enkelte Landkort. Det kunde jo tænkes, at Resen netop sigtede til Landkortene, da han 1675 søgte om Tilladelse til at indføre Papir til Trykning af de Mejerske Kort. Spørgsmaalet er, om der var andre Muligheder for at skaffe Materiale til Byplanerne. Nu ved vi, at alt Kobberstikarbejdet blev udført af *Johan Huusmann*, en dygtig Kobberstikker, som 1680 blev ansat som Universitets-Kobberstikker, foruden at han havde andre Bestillinger, ja, det var ham, der fandt paa, at København skulde have Gadebelysning, han fik senere opsat 523 Tran-

²⁶⁾ Københavns Diplomatarium VI p. 652.

²⁷⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. I p. 328.

²⁸⁾ F. Bojsen, Af Møns Historie III p. 84.

²⁹⁾ Resen, Sydsjælland p. 5.

lygter, blev Direktør for Belysningsvæsenet og hævdede aarlig 4 Rd. af hver Lygte hos Grundejerne — og han blev Inspektør for Vægterne i København, men han havde altsaa ogsaa Tid til at lave Kobberstik³⁰⁾. Der er jo den Mulighed, at han ogsaa kan have udført Tegningerne. Han var ikke ukendt med Opmaaling, for Resen akkorderede 1687 med ham, at han paa Grundlag af nye Opmaalinger skulde udarbejde 8 Kort over Øerne³¹⁾ — ganske sikkert har han ikke anset de Mejerske Kort for at være gode nok, Mejer havde ikke faaet gjort saa meget ved Øerne som ved Jylland. Den 14. Juni 1687 udstedtes der et kongeligt Pas for Johan Huusmann, hvor der gives ham Lov til at rejse om og foretage Opmaalinger overalt i Landene, og det befales alle Embedsmænd at bistaa ham efter Evne³²⁾. Denne Opmaaling blev dog vistnok ikke til noget, da Resen døde i 1688, men det viser dog, at Huusmann kunde bruges til at optage Kort i Terrænet³³⁾.

Jeg kan ikke se rettere, end at der efter Erfaringerne med Næstvedkortet er Grund til at tvivle om Mejers Andel i Byplanerne, og jeg peger paa Johan Huusmann som en Mulighed, idet jeg haaber, at det efterhaanden kan lykkes at komme Sagen nærmere, eftersom Undersøgelserne ved den fortsatte Udgivelse skrider frem.

Der findes i Resenhaandskrifterne enkelte Korrekturaftryk af Kobberpladerne, saaledes til Planerne over Næstved og Store-Heddinge³⁴⁾. Det fremgaar heraf, at det oprindeligt har været Meningen at anvende de flotte Tavler, der som Regel staar i Hjørnerne af Stikkene, til at anbringe Dedikationer til fornemme Personer; Korrekturen af Næstvedkortet bærer en latinsk Tilsegnelse til *Rasmus Vinding*, og Store-Heddinge Kortet er dedi-

³⁰⁾ Om Huusmann se O. Nielsen, Københavns Historie V p. 97—99, 182.

³¹⁾ Danske Magazin 4. R. VI p. 354.

³²⁾ Københavns Diplomatarium VII p. 179.

³³⁾ Efter Resens Død havde Huusmann vistnok paatænkt at udgive Kobberstikkene i sit eget Navn; et trykt Titelblad (Provetryk) fra 1695 tyder herpaa (Bibliotheca Danica II p. 602).

³⁴⁾ Resen, Sydsjælland p. 2, Note 5 og p. 89, Note 1.

ceret til *Thomas Fuiren*; alt dette er overstreget paa Korrektur-
ren, og paa de endelige Kort er Rammerne udfyldt med Signatur-
forklaringer. Endvidere er Signaturforklaringerne paa Korrektur-
kortene anbragt med Bogtryk, men paa de endelige Kort er
dette erstattet med kobberstukne Typer. Paa Korrekturen af
Næstvedkortet savnes Sankt Peders Kirkes Vaaben, hvad der er
gjort Bemærkning om, og paa det endelige Kort findes Vaabenet
paa den anviste Plads.

Ialt 113 Kobberplader har sammen med det øvrige Materiale
til Resens Atlas været afleveret til Universitetsbiblioteket³⁵⁾, hvor
de næppe kan have undgaaet at lide Skade ved Branden 1728;
efter Branden blev 96 Plader overført til den kongelige Material-
gaard³⁶⁾. 4 Plader er dog endnu bevaret paa Universitetsbiblio-
teket, Næstved, Kalundborg, Nyborg samt Prospektet af Frede-
riksborg paa Frederik II's Tid.

Foruden Kobberstikkene var der afleveret 59 Træstykker til
Universitetsbiblioteket³⁷⁾; disse er naturligvis brændt til Aske.
Aftryk af en Del af dem findes indklæbet i adskillige Haand-
skrifter, særlig i Aarslevs. Det er blevet paavist, at Resen maa
have erhvervet de originale Støkke fra Worms Monumenta Da-
nica, alle Runestengtegningerne; *Knud Hendriksen* har undersøgt
Aftrykkene for mig og erklærer, at det er ganske afgjort, at de
maa være taget med selve Worms Klichemateriale³⁸⁾.

De Tegninger, der findes i forskellige Resen-Haandskrifter,
navnlig i det store Uldall 186 Fol., er ofte, navnlig i dette, meget
smukt udførte, men de er, som paavist af Johannes Knudsen,
sekundære i Forhold til Stik og Træsnit, og har derfor ingen
Kildeværdi, hvor det gamle Materiale er bevaret. Der er dog
Tilfælde — det viste sig ved Udgivelsen af Viborg Bispedømme —

³⁵⁾ saa mange Plader var der i hvert Fald i Dodsboet efter P. H. Resen,
se Danske Magazin 4 R. VI p. 357.

³⁶⁾ men 91 Plader synes i 1743 at være afhentede i Materialgaarden
paa Foranstaltning af Universitetsbibliotekaren (Danske Saml. II p. 280).

³⁷⁾ Danske Magazin 4. R. VI p. 359.

³⁸⁾ Resen, Viborg Bispedømme p. XI.

hvor der kun er bevaret saadanne sekundære Tegninger, og der maa man jo nøjes med dem.

Ligesom *Ole Worm* i sin Tid havde henvendt sig til Gejstligheden om at indsamle historisk-antikvariske Oplysninger, benyttede Resen ogsaa Præsterne til at samle Oplysninger — og samme Vej fulgte iøvrigt ogsaa de følgende Tidens Topografer: *Jessen*, *Pontoppidan* og *Trap*. Resen henvendte sig gennem Bisperne gentagne Gange til Præsterne, i 1666, 1681 og 1686, og der er sikkert kommet en Masse Oplysninger frem, at domme efter alt det, han har spurgt om. Det er dog næsten altsammen gaaet til Grunde. Bevaret er dog en af *Peder Syv* taget Afskrift af Indberetningerne 1666 fra Stevns Herred, som jeg har udgivet i Resens Atlas, Sydsjælland. Man ser her, at Resens Forespørgsel er blevet omsendt Herredet igennem fra Præst til Præst — det var vistnok efter gammel Sædvane Degnen, der i saadanne Tilfælde maatte gaa Postbud, saa i Lærerstanden har Resen muligvis ikke været populær — Forespørgslen er gaaet Herredet rundt i Solens Retning og er blevet hurtig ekspederet, flere af Præsterne har besørget den ganske omgaaende, idet de kun har anvendt een Dag til Besvarelsen, andre har taget sig noget bedre Tid og faaet gjort noget mere ved den. Paa 25 Dage havde den været Herredet rundt.

Indberetningerne fra Stevns giver en fortrinlig Stikprøve paa, hvad der kunde komme frem ved stedlig Assistance, det er Oplysninger af allerstørste Værdi for det topografiske Studium. Nu er det meget uheldigt, at vi ikke har bevaret det Sjællandsbind af det store Atlas Danicus, hvor disse Indberetninger var indarbejdede, saa vi er afskaaret fra at se, i hvilket Omfang Resen har udnyttet dem. Vi har kun Brunsmands og Aarslevs forkortede Redaktioner, og her er saa godt som intet af dette interessante Stof kommet med. Det, der er medtaget, er givet i en meget forkortet Form; der er et Eksempel paa, at Forkortelsen er blevet saa stærk, at Meningen bliver uklar. Det hedder i Indberetningen, at Holtug Kirke »ligger ganske høyt och muren vit begreben, ganske vanskelig at offrstige, kand menis, at det saa schall vere gjort i fordøm tid, mens Venderne brugte derisz

maect herpaa, da kunde aff landssotterne [ø: Indbyggerne] rytterere [ø: retirere] sig paa denne kierchegaard nogle 1000 mand, och der vere nogenledis i beschiermelse indtill videre succurtz³⁹⁾.

Det bliver i den forkortede Gengivelse til: In parrochia Holtugensi coemiterium adeo amplum est, ut aliquot millenos commode capere possit homines — d. v. s. i Holtug Sogn er Kirkegaarden saa stor, at den med Lethed kan rumme — capere — nogle Tusinde Mennesker. Alle Biomstændigheder udelades, saa det er forstaaeligt, at Udgiverne af Danmarks Kirker⁴⁰⁾ har oversat det ved, at nogle Tusinde Mennesker let kunde begraves der! Men det har jo oprindeligt aldrig været Meningen. Jeg nævner kun dette for at anskueliggøre, hvor skadelig en forkortende Bearbejdelse kan virke.

Et stort Tab er det derfor, at disse Tusinder af Indberetninger er gaaet til Grunde.

Jeg skal slutte disse Bemærkninger om Resens Atlas med at udtale, at Udgivelsen, som nu er begyndt, vil blive fortsat som hidtil i mindre Hæfter af forskelligt Omfang og i tilfældig Orden, men alle saaledes nummererede, at de tilsidst vil kunne udgøre et stort samlet Værk paa syv Bind, de ca. 500 Sider, der nu foreligger, er vel ikke mere end en Syvendedel af Værket. Det vil derfor tage mange Aar at faa det frem, da Udarbejdelsen kræver megen Tid. Der har i et Par Tilfælde været truffet Aftaler med de stedlige historiske Samfund, hvorved disse har faaet Eksemplarer til deres Medlemmer til en meget billig Pris; naar Værket alligevel skal trykkes, er det muligt at forøge Oplaget i fornødent Omfang og levere billige Eksemplarer. Hvis derfor nogle af Amtssamfundene maatte være interesserede, kunde der meget vel træffes en Ordning, saaledes at der ved Udgivelsen foretoges saadanne Delinger, at Publikationerne kom til at dække Foreningernes Opland, saavidt det er muligt uden at bryde Værkets Ordning i det hele taget. Og da Rækkefølgen ikke spiller nogen Rolle, vil man for saa vidt kunne imødekomme

³⁹⁾ Resen, Sydsjælland p. 109.

⁴⁰⁾ Danmarks Kirker, Præsto Amt p. 385.

ethvert rimeligt Ønske; det næste Hæfte kan ligesaa godt blive fra Jylland som fra Øerne. Personlig vil jeg være interesseret i en Ordning, hvorved Værket kan komme ud til alle de mange, som har Brug for det som Kilde for deres lokallhistoriske Studier, uagtet det takket være de bevilgede Tilskud skulde være muligt at udgive Værket uafhængigt af saadanne Hensyn. Jeg skal kun henstille til de Samfund, der maatte være interesseret i et Samarbejde, at træffe Aftale herom i god Tid forinden de maatte have Brug for en saadan Publikation, da Tilrettelæggelse og Udarbejdelse som sagt tager lang Tid.

ANMELDELSER.

Dansk Jordpolitik 1757—1810.

Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919. I. Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810. (Skrifter udg. af Inst. f. Historie og Samfundsøkonomi III, 1936.)

Mens Lokalhistorikere her og der har givet interessante Bidrag til Oplysning om danske Landboforhold i ældre Tid og selve Landbrugets Historie navnlig har nydt godt af Henrik Pedersens og Henrik Larsens dybtgaaende Undersøgelser, er Historieskrivningen, hvad den socialpolitiske Side af Landboudviklingen angaar, blevet staaende ved Resultaterne fra »Jubilæumslitteraturen« omkring 1888. Edv. Holms politiske og Falbe Hansens socialøkonomisk orienterede Fremstillinger af Reformernes Historie vil, indtil Forskningen i større Udstrækning faar nyt Materiale at arbejde med, naturligt hævde deres Plads som Hovedværkerne. Hertil føjer sig nu 1. Del af Dr. phil. Hans Jensens »Dansk Jordpolitik 1757—1919«, hvis Formaal er »at belyse de socialpolitiske Linjer i den danske Landborets historiske Udvikling fra den første Begyndelse af de store Reforme i det 18. Aarhundrede« Indenfor den afstukne Grænse supplerer dette Værk paa væsentlige Punkter de ovennævnte Fremstillinger.

Forfatterens særlige Indsats ligger i Problemstillingen, der faar ham til at se tidligere behandlet Materiale under nye Synspunkter. Med Rette hævder Hans Jensen, at den tidligere Historieskrivning i højere Grad har interesseret sig for og fremhævet Betydningen af Stavnsbaandet og dets Ophævelse end for Rækkevidden af den strammere socialpolitiske Lovgivning, hvormed Regeringen søgte at beskytte Bondestanden i Forhold til Godsejerne, den nye Statsregulering, der ændrede Reglerne for Besiddelse af Landets Jord. Landboreformerne er tidligere blevet opfattet som det naturlige Udfald af en Kamp, hvor Frihedens Tilhængere omsider sejrede over Tvangssystemets. Hans Jensen ser det afgørende Modsætningsforhold mellem Bondebeskyttelsens Venner paa den ene Side, Tilhængerne af Bondefrigørelse uden Beskyttelse paa den anden. Der raader her en Art historisk Lovmæssighed — »i en afgørende Epoke og ved et stort Gennembrud

vil den mest betydningsfulde Modsætning ikke ligge mellem den egentlige Konservatisme eller »Reaktion« paa den ene Side, Bestræbelsen for Forandring eller »Fremskridt« paa den anden Side, men mellem Forskellen og Nuancerne i de Opfattelser, som mødes i den fulde Forstaaelse af, at der tiltrængtes noget nyt til Afløsning af det bestaaende« (S. 243).

Anvendt paa Kampen om Landboreformerne synes denne Betragtning nogenlunde at holde Stik. Hans Jensen giver Generalprokurør Stampe Æren for det første Reformfremstød, de bondebeskyttende Landbolove af 1769, der bl. a. befordrede Bondeselvejets Udvikling, et Stykke Statsregulering, som Godsejerne reagerede imod, for enkeltes Vedkommende paa helt fysiokratisk Vis med Forslag om Stavnsbaandsløsning, naar Godsejerne til Gengæld fik fuld Raadighed over deres Jord. Imidlertid findes der Aktstykker, som viser, at der i 1769 var udarbejdet langt mere indgribende Forordninger end de gennemførte. De fik ikke Kongens Underskrift — var Stampes Resultater da et Kompromis? Hverken Holm eller H. Jensen er opmærksom paa dette Forhold. At et fortsat Struenseestyre i de følgende Aar vilde have bragt Kontraktfrihedens Tilhængere Sejren, er en noget dristig Formodning, siden Struenseepriodens eneste større Landboreform, Hoveriloven af 1771, tør betegnes som mere bondebeskyttende end nogen tidligere eller senere Hoverianordning. Klarere kommer Brydningerne indenfor Reformtilhængernes Kreds til Udtryk paa den store Landbokommissions Tid. Mens kun faa Røster forsvarede Stavnsbaandet, var der blandt Frigørelsesmændene stærkt delte Anskuelser om Nyordningen af Agrarsamfundet.

I Colbjørnsen ser H. Jensen Stampes Fortsætter, »den store sejrende Stridsmand for Bondebeskyttelse, Skaberen frem for alle af det nye landboretlige System«. Samtidig karakteriseres han med Rette som »mere Lovens og Ordenens Mand end Frihedens«. Naar det S. 245 antydes, at hans Bevæggrunde fuldt saa meget har været Had til den regeringsfjendtlige Godsejerklasse som human Følelse for Bondestanden, modbevises dette i nogen Grad ved Colbjørnsens Holdning i Landbokommissionen. Man ser saaledes en reformvenlig Godsejer som W. A. Hansen, Frydendal, stille sig mere bondebeskyttelsesvenligt end Colbjørnsen i det betydningsfulde Spørgsmaal om Gaardforsiddere. — Hans Jensen ofrer et lille Kapitel paa at vise, at Delingslinjen mellem Bondebeskyttelsens »hjemmegroede« og Kontraktfrihedens mere »engelske« Retning endog skilte de to berømte Brødre Reventlow. Han citerer S. 169—70 Johan Ludvig Reventlows Brev af 16. Juni

1791, hvori denne overfor Broderen navnlig protesterede skarpt mod den Lov, der indskærpede Livsfæstet. En Fejl er det, at H. Jensen ikke tager Hensyn til det Brev, hvori J. L. Reventlow samme Dag henvender sig til Vennerne i København (Broderen, Bernstorff, Schimmelmänn og Wendt), og som bedst viser, hvor oprevet og raaddløs han er, han fabler endog om at forlade Landet, fremfor at møde for Amtmanden, dømt af sine egne Bønder. Et Brev, der paa een Gang anklager, undskylder og bønfalder («... Tilgiv mig, om jeg har bedrøvet Eder ...»). Det var mere en Forskel i Gemyt end »en Kløft i Tankegang«, der skilte de to Brødre, og det er urimeligt, naar Hans Jensen alene paa Grundlag af det førstnævnte Brev drager den Slutning, at Reventlow til Brahetrolleborg endog kunde have godkendt det reelle Indhold i de 103 jyske Godsejeres berygtede Klageskrift (S. 175).

En væsentligere Tvivl gælder Spørgsmaalet, hvorvidt det benyttede Kildemateriale virkelig giver tilstrækkeligt Grundlag for en Vurdering af Statsmagtens Indsats gennem »Jordpolitikken«, »Vort Kildemateriale vil blive, hvad der direkte eller mere indirekte kan tjene til at oplyse om Tilblivelsen og Indholdet af de vigtigste Lovbestemmelser og Afgørelser«, lover Indledningen. Ja, hvordan har det sig med Tilblivelsen? Her kun et Eksempel. Som bekendt var det en jysk Herredsfogeds Forslag om lovbefalet Udnævnelse af Taksationsmænd ved Fæsteoverdragelser, der gav Anledning til Nedsættelsen af den store Landbokommission. Hans Jensen benytter Lejligheden til S. 119 at understrege det betegnende i, at Forslagsstilleren var »en Repræsentant for netop den Embedsklasse, der nu var ved at vokse frem til større Betydning og Selvbevidsthed«. I Virkeligheden var der fremført lignende Forslag allerede i 1760'erne og Tidens Landbolitteratur var ikke fremmed for Spørgsmaalet. Ganske naturligt, fordi der hvert eneste Aar forelaa praktiske Eksempler paa, hvad Overgreb eller Slendrian under de daværende Forhold kunde medføre. Der rejser sig overhovedet det Spørgsmaal, om man kan skrive om en socialpolitisk Retningslinje uden at kende dens Forudsætninger i de herskende Samfundstilstande nøjere. Hvem vilde vove at skrive om Landbrugskrisen efter 1930 uden at vide noget bestemtere om Landbrugets Produktionstal, dets Forrentningsprocent, Gældsstørrelse, Antallet af Tvangsauktioner o. s. v.? Men noget tilsvarende finder sørgeligt ofte Sted, saa snart det drejer sig om ældre Tidrum, hvor det er forbundet med større Besvær at indhente Oplysninger. Det er nemmere med en Fodnote, hvor Forfatteren bare peger paa Opgaven. Hvad der kræves, er ikke de dybtgaaende Undersøgelser, som ogsaa skal til: selv med mindre

Anstrengelse kan der skaffes en Del statistiske Oplysninger om de Fæste- og Hoveritilstande, der gjorde Lovgivning paakrævet. Kapitel 22 giver en interessant Udredning af det Bevillingssystem, der medførte Nedlæggelse eller Sammenlægning af mange Bøndergaarde. Men hvor mange omtrent — Snese, Hundreder eller endog Tusinder? Ingen Tal opgives, skønt Spørgsmaalet dog er af Vigtighed og faa Timers Arbejde kunde klarlægge det (for Sjællands Vedkommende drejer det sig om o. 300 Gaardnedlæggelser i Tidsrummet 1787—1800).

Man kan bygge godt, selv om Grunden ikke er særlig bred og Bygningsmaterialet ikke altsammen nyt. Minder Edv. Holms 18. Aarhundredes Historie i sin Alsidighed om en tæt sammenbygget Landsby, staar Dr. Hans Jensens Værk nu som en Udflyttergaard fra den store Reformtid, velbygget og midt paa Marken, med fuldt saa veldrevne Jorder om sig. Man mindes hans berømte Navne, Udflytterbonden paa Bernstorff. Mangen Gaard blev rejst i det 18. Aarhundrede, men stod sin længste Tørn i det 19de. Værket her maa ogsaa ses under den Synsvinkel, at dets Skaber især er 19. Aarhundredes-Historiker og nu sigter frem mod det 20de. »Dansk Jordpolitik 1757—1919« skal engang vurderes som en Helhed. Uanset kritiske Indvendinger maa I. Del betegnes som et meget brugbart Værk — et fyldigere Sagregister kunde dog ønskes —, skrevet saadan at det kan læses med godt Udbytte af alle, der interesserer sig for Landboret og Jordpolitik. Man kan kun ønske, at Institutet for Historie og Samfundsøkonomi i Fremtiden vil vise sig virksom for Udgivelse af Skrifter til Belysning ogsaa af ældre Tidens politiske, sociale og økonomiske Forhold.

F. Skrubbeltang.

Sønderjylland.

Claus Eskildsen: Dansk Grænselære. (Reitzel 1936.)

Karl Rasmussen: Sønderjylland 1920—1935. (Nyt Nordisk Forlag 1935).

I aarene umiddelbart efter genforeningen mente mange, at nu var det sønderjydske spørgsmaal endegyldigt løst. Det viste sig hurtigt at være en misforstaaelse. Tyskerne var ikke til sinds at anerkende grænsedragningen, og efter at have sundet sig et par aar satte de fra 1926 med fuld kraft ind paa alle den nationale kamps omraader. I 1933 skærpedes modsætningerne endnu en tak. Selvom der kun er en grads- ikke en væsensforskel mellem kampen før og nu, saa betød skærpelsen dog i forbindelse med begivenhederne i Tyskland en stærkt øget interesse i hele det danske folk for forholdene ved vor sydgrænse.

Denne interesse gav sig udtryk i afholdelsen af møder, drøftelse i dagblade og artikler i tidsskrifter; men først efter at de ovennævnte bøger er udkommet, har folk, der ønsker lidt mere samlet oversigt over forholdene, noget at ty til.

Claus Eskildsens bog er meget omfattende. Den begynder med at anbringe det sønderjydske spørgsmaal i evropæisk sammenhæng; vel betyder Sønderjylland i mange tilfælde vor forbindelse med storpolitikken, men maalt med verdenspolitisk maalt er spørgsmaalet underordnet, og vi gør vel i at anerkende denne kendsgerning.

I de første afsnit har Eskildsen taget den tyske blod- og jordteori op til undersøgelse i dens anvendelse paa sønderjydske forhold. Selv anerkender han ikke denne læres rigtighed, men hans undersøgelse viser, at talen om blod og jord i nordslesvigske tyskeres mund bliver til vrøvl, for racemæssigt og folkeligt er Sønderjylland et dansk land med tysk islæt og ikke omvendt. Spørgsmaalet er stillet ud fra dagens drøftelse, og det har præget Eskildsens undersøgelse; bortset derfra har han draget meget værdifuldt stof frem. Særlig indgaaende er hans undersøgelse af brydningen mellem den sachsiske og danske gaardtype, der ligesom stednavne og raceundersøgelse viser, at der er et skel ved Slien-Dannevirke-linien med et blandingsomraade sydfor. Den folkelige underbevidsthed, et nyt begreb, er endnu i de egne, hvor sproget er blevet tysk, præget af dansk overlevering. Det gælder spise, fodbeklædning, redskaber, markled, sæd og skik, sagn og tro.

Med faa streger tegnes billedet af Sønderjyllands vekslende skæbne. Ikke objektivt i gold forstand, men ud fra synspunktet, hvad der har gavnet, og hvad der har skadet Sønderjyllands oprindelige danskhed; og saa vanker der baade til Knud Lavard, Valdemar Sejr og Frederik IV. I et særligt afsnit skildres det danske sprogs langvarige fornedrelsestid.

For at bekæmpe det forfatteren kalder national mindreværdsfølelse over for det tyske, har han givet en fremstilling af det økonomiske liv under dansk og tysk styre. Denne sammenligning kunde uden skade være udeladt; mindreværdsfølelsen maa man hellere komme til livs paa anden maade. Til sidst gøres rede for den nationale opmarsch fra begge sider baade nord og sydfor grænsen.

Bogen bygger klart paa sindelagsprincippet, der anerkender den enkeltes ret til at slutte sig til det nationale fællesskab, han ønsker, et grundlag som mindretallet trods jord- og racesnak ogsaa holder paa, for ellers maatte dets arbejde nedlægges. Skildringen

er livfuld og fængslende, ledsaget af et omfattende billedmateriale.

Eskildsen lægger hovedvægten paa det historiske og folkløriske, for derved at vinde forstaaelse for dagens forhold og vise danskhedens hævd i Sønderjylland. Vil man have udførligere besked om tiden efter krigen, kan man gaa til Karl Rasmussens bog, der er det første forsøg paa en samlet oversigt over tidsafsnittet efter genforeningen.

Bogen er jævn og fordringsløs i sin fremtoning, bygget op mere efter emneinddeling end tidsfølge. Først kommer en redegørelse for genforeningens politiske historie; et afsnit, der ikke byder paa noget nyt og desværre er skæmmet en del af smaafejl og unøjagtigheder. Naturligt rykker i det følgende skildringen af de økonomiske forhold i forgrunden, dels giver det en god baggrund for forstaaelsen af »bevægelserne«, dels faar man et godt indtryk af det store nyopbygningsarbejde (ca. 1400 nye landbrugsejendomme), og endelig ydes der det danske samfund retfærdighed for de store ofre, der er bragt for at komme nøden tillivs. Hovedvægten er lagt paa redegørelsen for landbrugets forhold, naturligt i en landbrugsegn som Sønderjylland; dog er fremskridtene langt de største paa byerhvervenes omraade.

Efter økonomien kommer kulturen; skolens kaar er skildret med det store kendskab forfatteren som lærer har til dette emne. Særlig interesse har det at lære mindretallets organisationer, arbejde og maal at kende. Maalet er grænseflytning, og midlet ses i en ændring af flertallet, særlig i de sydligste egne; det søges opnaaet ved jordopkøb og skoleoprettelse. Naar flertallet er skiftet kan der gøres krav paa ny afstemning. Dette er stadig kampens kerne trods Slesvigholstenernes appel til magten i 1933 og senere. De har maattet underordne sig Tysklands almindelige udenrigspolitik, der tilstræber et godt forhold til Norden.

Skildringen af den nationale kamp er præget af sund nøgternhed. Sagen gøres ikke større end den er, men de alvorlige krav, den stiller, lægges der heller ikke skjul paa. Den politiske kurs fra 1920 skal fastholdes, magt nytter intet, derimod gælder det en saglig indsats paa alle den nationale fronts mange afsnit. Ikke ved national, endsige nationalistisk snak opnaas der resultater, men ved stilfærdigt og godt arbejde af hver enkelt paa sin plads. Hvad vi andre kan gøre er at hjælpe med til at skabe de mest tiltalende økonomiske og aandelige levevilkkaar, særlig i det aller sydligste strøg ned mod grænsen, hvor egnens unge danske har en forstaaelig, men forkastelig tilbøjelighed til at søge mildere egne.

De danskes stilling syd for grænsen vurderes kulturelt gunstigt, men økonomisk meget mistroligt. Her har ensretningen, særlig arvegaardsloven, ramt mindretallet haardt.

Med rette tales der om kamp ved grænsen, men ordet danner ofte falske forestillinger hos folk, der har tingene lidt paa afstand, derfor er det godt og rigtigt at Karl Rasmussen slaar fast, at det daglige liv gaar jævnt og fordrageligt og som regel med godt nabovenligt forhold mellem danskere og tyskere. Kampen bliver ikke mindre alvorlig af den grund.

Troels Fink.

Den ældste Metal tid i Norden.

J. E. Forssander: Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas. (Skrifter utgivna av kgl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, XXII, 1936.)

Det er i den forhistoriske Forskning altid Overgangstiderne, der volder de største Vanskeligheder. Saaledes kunde tidligere Overgangen fra Sten- til Bronzæalder med Rette betegnes som et dunkelt Tidsrum, dobbelt dunkelt, fordi det paa begge Sider begrænsedes af klart oplyste Tider med mange og indholdsrige Fund. Gennem nyt tilkommende Materiale var det efterhaanden klart, at den af ældre nordiske Arkæologer forfægtede Mening, at en ren Stenalder efterfulgtes af en lige saa udpræget Metal tid, ikke kunde være rigtig; Stenalderens Slutning maatte delvis falde sammen med de første Metalsager. Men hvorledes disse skulde placeres baade i Forhold til hverandre og til Stenalderens Slutning stod egentlig uforklaret.

Paa dette Omraade maa Dr. Forssanders nye Arbejde siges at være af banebrydende Karakter. Klar og tydelig er Nordens ældste Metal tid inddelt, de fremmede, indførte Sager fordelt efter Alder og Herkomst, Grundlag og Tidspunkt for det første hjemlige Bronzearbejde paa peget, og endelig, men ikke af mindst Betydning, en Jævnførelse foretaget af Perioderne i Stenalderens Slutning med de forskellige Grupper af tidlige Metalsager, alt støttet paa sikre Fundkombinationer og bestandig betragtet under den rigtige Synsvinkel, at Nordens ældste Metal tid ikke noget Øjeblik kan skilles fra sine europæiske Forudsætninger.

De første Metalsager i Norden er en Række spredte Kobberøkser og Dolkstave af Former, der er udbredt i Mellem- og Sydeuropa, og som allerede i Slutningen af Dyssetid og ved Jættestuetidens Begyndelse bliver kendt herhjemme. Praktisk Betydning faar

disse enkelte Stykker imidlertid lige saa lidt som den noget rigeligere Import af i første Række Smykker, der i de smalle, lancetformede Flintdolkes Tid, den ældre Del af Hellekiste- eller Dolk-tiden som Stenalderens Slutningsfase almindeligvis benævnes, naar op til Norden fra Mellemeuropas første egentlige Bronzealder, den saakaldte Aunjetitzkultur. Ganske anderledes er Forholdet i yngre Dolk-tid, hvis Ledetype er Flintdolken med fiskehaleformet Greb. Ikke alene udvides Importen fra Mellemeuropa betydeligt, men tillige kommer en vestlig Kulturstrøm fra de britiske Øer ind over Landet. De fremmede Sager, dels Smykker af Guld og Bronze og dels Rækker af Økseblade, danner Grundlaget for den første primitive, nordiske Bronzeindustri; Tiden er saaledes til Forskel fra ældre Dolk-tid, hvor Stenen dominerer, lige meget Sten- og Metaltid: Økserne er af Bronze, Stikvaabnene af Flint. Men i den næste Periode, der falder sammen med Bronzealderens første Tidsgruppe efter Sophus Müllers System, sejrer Bronzen; kun enkelte sene Dolktyper af Flint findes Side om Side med Metalsager baade af hjemlig Oprindelse (og efterhaanden ret god Kvalitet) og af fremmed, mellemeuropæisk Herkomst.

Ud fra de saaledes vundne Resultater og især ved Sammenligningen med Mellemeuropas samtidige Kulturgrupper lykkes det ogsaa Dr. Forssander at give sikrere kronologiske Bestemmelser for de enkelte Perioder end man hidtil har arbejdet med. Saaledes maa Jættestuetidens Begyndelse falde ved Midten af sidste Halvdel af 3. Aartusind f. Chr., dens Slutning omkring 1800. Yngre Dolk-tid slutter omkring 1500, og sikkert kun eet Aarhundrede længere frem i Tiden skal den egentlige Bronzealders (Sophus Müllers 2. Periode) Begyndelse sættes.

Skønt Bogen i første Række behandler svensk Materiale, gaar den dog overalt, hvor der er Tale om fællesnordiske Forhold, udførligt ind ogsaa paa det danske Stof, saaledes at den for dansk Forskning maa siges at være af overordentlig stor Betydning. Dens Plads blandt nyere forhistorisk Litteratur er i allerførste Række, blandt de Arbejder, der virkelig bringer Forskningen et Skridt videre.

C. J. Becker.

Kirken i den ældre Middelalder.

Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder. I—II. (Gyldendal 1936.)

Danmarks Historie og den danske Kirkehistorie løber altid stærkt sammen men især i Højmiddelalderen. Og der er stadig Arbejde nok med at faa den rigtige Forstaaelse afklaret. Der er

jo altid Tendenser i Fremstillingen og har altid været. Og et hullet Materiale giver Anledning til mange Fejlslutninger. Dr. Koch betegner sit Arbejde som et »Bidrag til en kirkehistorisk Revision«. Arbejdet af Curt Weibull og Arup hører med blandt Forudsætningerne.

Det er kun et Afsnit af Højmiddelalderen, der er taget til grundigt Eftersyn, Tiden fra 1060 til henimod 1200. Det er en grundlæggende Tid og en Tid med store Modsætninger. Der skal være tre Dele: I. Kirke og Konge; II. Kirkens Institutioner; III. Klostrene. Deraf foreligger nu de to. Den tredje lover Koch os »i Løbet af de nærmeste Aar«.

Den første sætter ind i en spændende Omvurdering. Det gælder Bedømmelsen af Roskildekroniken og Saxo, og det kan ikke nægtes, at Saxo er i Vinden. Han er »en tendentiøs, stærkt omformende Historieskriver«. Den ældste danske Historieskrivning falder i to Grupper: Den ene fremhæver og roser Harald Blaatand, Svend Estridsen, Harald Hein, Niels og Magnus samt dennes Søn Knud. Den anden Sven Tveskæg, Knud den Store, Knud den Hellige, Erik Ejegod, Knud Lavard, Erik Emune og Valdemar. Saxo repræsenterer den sidste, der tillige særlig sværmer for Absalon. Den første repræsenteres af Roskildekroniken, der særlig fremhæver Eskil.

Denne Roskildekronikens Linje trækkes nu stærkere op. Med Rette fremhæves Eskils mægtige Skikkelse, og Roskildekroniken gøres til Repræsentant for Eskil og for de gregorianske Kirkeideal. Knud den Hellige og Knud Lavard hører slet ikke med heri men er Repræsentanter for Kravet om en stærk Kongemagt. De blev jo officielt gjort til Helgener, men Tidens kirkelige Idealister godkendte dem rigtignok kun med det yderste Forbehold, — og utvivlsomt med god Grund. Slaget ved Fodevig var for Kirken en Ulykke og kun en Ulykke. Men under Valdemar lykkes det at faa en lykkelig Samvirken mellem Kirke og Konge, idet Kongedømmet gaar over til at betragtes som en kirkelig Institution.

Medens første Del væsentlig berører det Forhold, som vi nu kalder »Stat og Kirke«, behandler anden Del en Række Forhold, som bl. a. Lokalforskeren atter og atter spørger efter. Det ses maaske kortest ved at anføre Kapitlernes Overskrifter: I. Kanonisk og germansk Opfattelse af Kirken som Institution; II. Det germanske Egenkirkesystem og den danske Kirke; III. Biskopperne; IV. Domkapitlerne; V. Sognene.

De to første af disse Kapitler er af retshistorisk Art og handler om det, som man har kaldt »det germanske Egenkirkevæsen«, hvorved Oldtidens rent kirkelige Opbygning nedbrødes og det

kirkelige blev til Foretagender af de verdslige Herrer, i deres Magt og Eje. Derimod kæmper den »kanoniske« Ret. Noget saa anløbet som Kanonsamlingen af »Isidorus Mercator« er et Led i denne Kamp, og den gregorianske Reformbevægelse sætter ind under Devisen »Libertas Ecclesiae«, »Kirkens Frihed«, som jo Eskil er den store Forkæmper for. Kochs Resultat er, at mod al Forventning er det specielt »germanske« ikke fremtrædende i Danmark, og i 12. Aarh. var den danske Kirke i en rivende Udvikling henimod at blive et Led i den store internationale af Paven styrede Institution. Kirkerne er hverken kongelige eller adelige Gaardkirker men stiftede og byggede af Bønderne. Bispestolenes Rigdom skyldes i høj Grad kongelige Gaver og Privilegier, men Biskopperne har været juridisk selvstændige. Derimod har deres Valg i høj Grad været afhængigt af Kongen. Ogsaa Klostrene er retslig selvstændige uden det tyske Fogedsystem.

Ogsaa den omhyggelige Redegørelse for Funktioner og Rettigheder hos Bisper, Domkapitler og i Sogne vil være vejledende for dem, der arbejder med stedlige Spørgsmaal.

Ved det hele maa man ikke glemme, at dette kun er et Udsnit af Middelalderen, og at Senmiddelalderen ændrede mange Forhold.

Saa langt, som jeg kan kontrollere, maa jeg anse dette for et særdeles solidt Arbejde med sundt Omdømme og i en behageligt velordnet og klar Fremstilling. For os, der sidder »i Provinsen« er det ogsaa rart i en saadan overkommelig Bog at blivt varskoet om, hvad der ellers skal opsøges vidt og spredt. Naturligvis er der Latin i Bogen, og naturligvis læser man med bedst Udbytte, naar man kan læse Latinen med. Men Koch har dog baaret sig saadan ad, at ogsaa den, der maa udenom Latinen, kan faa fat i Indholdet.

P. Severinsen.

Forsikringshistorie.

J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark indtil det 19. Aarhundrede. (Udgivet af Wesmanns skandinaviske Forsikringsfond 1935.)

»Forsikringsvæsen« hører til de Ord, der knitrer af Nutid, med Mindelser om frisktudfærdigede Policere eller frisktalende Agenter. I Virkeligheden har Forsikringstanken Rødder dybt i vort Middelaldersamfund og var rigt forgrenet længe før det 19. Aarhundrede. En Undersøgelse af Forsikringsvæsenets Udvikling maa beskæftige sig med samfundsøkonomiske Problemer af betydelig Rækkevidde og paa mange Punkter uddybe Forstaaelsen af vort Folks

Livsvilkaar i ældre Tid. De Sider af vor Kulturhistorie, der omhandler Menneskers Forsøg paa at slutte sig sammen for at neutralisere Ulykkens blinde Angreb paa Ejendom, Liv eller Helbred, turde høre til dens smukkeste Blade.

Af Værkets Hovedafsnit behandler I Forsikringstankens Udformning og Optræden før det egentlige Forsikringsvæsens Opstaaen, II Søforsikring, III Brandforsikring og IV Personforsikring. Dybtgaaende Studier underbygger den klare og velafvejede Fremstilling, som viser Forfatterens Evne til at beherske et Materiale, der i Virkeligheden er af meget alsidig Karakter. Særlig værdifuld synes Resultaterne af Undersøgelserne vedrørende Forsikringsvæsenets »forhistoriske« Perioder. Bro Jørgensen ser bort fra en senere Tids Definitioner og tager sit Udgangspunkt i den Kendsgerning, at selve Forsikringsbehovet er urgammelt, og at Menneskene, saa langt vi kan følge Kulturen tilbage, har forsøgt en Risikoudligning. Herhjemme kan der fra Landsbylovene og de gamle Landsbyvedtægter, fra Gildernes, Lavenes og det gejstlige Samfunds Historie hentes Oplysninger om forsikringsmæssige Foranstaltninger i ældre Tid. Før Bonden var den vigtigste Brandhjælpen, der ogsaa omfattede Materialeydelse og Arbejdstjeneste ved Nyopførelser; denne naturaløkonomiske Forsikring holdt sig endog efter den egentlige Brandforsikrings Fremkomst og medførte en Overforsikring af Landbygninger. Forfatteren giver en Række tydelige Eksempler paa Godssystemets Indflydelse; i Selvejrbønderes Vanskelighed ved at faa Sognehjælpen udredet ser han, utvivlsomt med Rette, en medvirkende Aarsag til Fæstevæsenets Udbredelse, idet Godset »udførte Funktionerne som en Art Kreditinstitution og som Forsikringsanstalt«. Men hvad Sognehjælpen angik, burde det vistnok paapeges, at den som Følge af Godssystemets Indgriben stod Fare for at blive opfattet som en Art Hoveri, ikke væsensforskellig fra de særlige Arbejdspræstationer, Fæstebønderne maatte yde efter Hovedgaardbygningers Brand. Et Vink i saa Henseende giver et Udskast til Hoveriforordningen af 1799, hvori det fremhæves, at Hjælp ved Kvægsyge, Ildsvaade o. l. »paa ingen Maade er at henregne til Hoveri, men en billig Understøttelse, hvormed Naboer og Sognemænd bør være hinanden til Tjeneste«. I de Tilfælde, hvor en brandlidt Fæster blev sat fra Gaarden, synes iøvrigt Godssystemet at modvirke Sognehjælpens Hensigt.

I den udførlige Gennemgang af de forskellige Forsikringsformer indtager Søforsikringen en betydningsfuld Plads. Bro Jørgensen har paa flere Punkter uddybet og retledet Forstaaelsen af Søforsikringens Karakter og Udstrækning i det 17.—18. Aar-

hundrede. Endog Slaveriforsikringens Virksomhed: Løskøbelse af Søfolk, der under dansk-norsk Flag var opbragte af algierske Sørøvere, finder man statistisk belyst. Indenfor Personforsikringen er et fremtrædende Træk Enkekassernes »Blomstring« i det 18. Aarhundrede. Det er her iøjnefaldende, at Lederne af Dattidens i Regelen stærkt spekulationsprægede Forsikringselskaber havde en aldeles utilstrækkelig Ballast af teoretisk Indsigt og derfor ogsaa hurtigt led Skibbrud. Dødelighedstabeller og Sandsynlighedsberegninger kendtes næppe. Til de hæderlige Undtagelser hører Finansraad Oeders Arbejde for Oprettelse af en almindelig Enkekasse, idet han 1771 lod indhente Oplysninger hos Sognepræsterne paa Sjælland om samtlige gifte Personer, samt Enker og Enkemænd (Alder, Erhvervsforhold m. m.). Maaske burde der fra Fæsteprotokoller og andre Kilder være hentet Eksempler paa de ret udbredte kontraktlige Aftægtsforhold, som kun er omtalt ganske kort.

Forsikringsvæsenets Udvikling i disse ældre Tidsrum gør et noget kaotisk Indtryk. Alligevel foregaar der, som Forfatteren i sine Slutningsbetragtninger fremhæver, en Afklaring af Forsikringens Problemer. Den økonomiske Udvikling medførte, at Forsikringsbehovene blev højst uensartede indenfor de lokale, faglige eller standsbestemte Interessegrupper. Det gamle Understøttelsessystem fra Gildernes og Lavenes Tid begyndte at vige for Differentieringsprincippet, der især ytrer sig ved, at Præmien retter sig efter Risikoens Natur. Dette gjorde sig navnlig gældende paa Søforsikringens og Løsørebrandforsikringens Omraade. Iøvrigt var Stordrift til Spredning af Risikoen blevet det 18. Aarhundredes Løsen, men man magtede ikke Forvaltningsproblemerne. Statens stigende Interesse for Forsikringsvæsen giver sig allerede i Merkantilismens Tid betydningsfulde Udslag. Drivfjederen var dog især finanspolitiske Hensyn. I den store Reformtid mærkes der paa dette som paa andre Omraader en Brydning mellem socialpolitisk indstillede, »beskyttelsesvenlige« Interesser og en vis økonomisk Liberalisme. Fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede bidrager Statens Kontrol med private Forsikringselskaber i væsentlig Grad til en Sanering paa Personforsikringens Omraade.

Gennem sin Detaljerighed saavel som ved sine Hovedresultater fæstner denne kildekritiske Vurdering af ældre danske Forsikringsforhold en rigtigere Opfattelse af Forsikringsproblemernes Natur og viser samtidig, at disse Problemer er betydningsfulde Led i den store Sammenhæng, der hedder vort Folks økonomiske Virksomhed ned gennem Tiderne. *F. Skrubbeltang.*

En „Prokuratorstat“.

H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer med kgl. Bevilling 1660—1869. (Levin & Munksgaard 1935).

Under ovenstaaende Titel har »Det danske Sagførersamfund« nylig udgivet et stort Værk — ca. 450 store, dobbeltspaltede Sider — hvis Tekst skyldes vor udmærkede Personalhistoriker, Hovedarkivar i Post- og Telegrafvæsenet, H. Hjorth-Nielsen, og skønt Bogens Indhold maaske ikke i strengeste Forstand falder ind under »Fortid og Nutid«s Virkefelt — Kultur- og Lokalhistorie — tror man dog, at Værket vil kunne paaregne almindelig Interesse indenfor de Kredse, Tidsskriftet henvender sig til, thi det vil som Wibergs Præstehistorie, Erslews Forfatterleksikon, Kr. Carøes Bøger om den danske Lægestand og lignende »Stater« være et Hjælpemiddel, man ofte vil ty til, naar man beskæftiger sig med Lokalhistorie, og i kulturhistorisk Henseende kan der ogsaa høstes forskelligt Udbytte af det.

Bogen indledes med en Redegørelse for dens Tilblivelse, og det ses, at Planen om Udarbejdelsen af et saadant Værk allerede fremkom 1915, og at Hjorth-Nielsen 1923 havde sit Materiale indsamlet; men saa kom der Vanskeligheder med Udarbejdelsen af en litterær Del om Sagførervæsenets historiske Udvikling, og først nu, efter ca. 12 Aars Forløb, er den biografiske Del udkommet, medens den litterære Del, der forøvrigt ikke er af saa almen Interesse, nok er opgivet.

Som Bogens Titel udviser, omfatter Arbejdet Prokuratorer med kongelig Bevilling; indtil 1796 kunde Sagførervirksomhed nemlig udøves i Kraft af flere forskellige Beføjelser; der var kongelige Bevillinger, Amtmandsbevillinger og Magistratsbevillinger, og endelig kunde man gaa i Rette som Fuldmægtig i den enkelte Sag for en af de stridende Parter, hvilken sidste Fremgangsmaade benyttedes i vid Udstrækning.

Skønmæssigt anslaaet findes der i Bogen større eller mindre Biografier af ca. 1200 Prokuratorer med kgl. Bevilling, med Anførsel af deres Forældre, Hustruer, Svigerforældre m. v.; men dernæst har Forfatteren haft den gode Ide at medgive et Tillæg, i hvilket er optaget, hvad han under sine Arkiv- og Biblioteks-Studier har fundet om Sagførere af de andre Kategorier; dette Stof gør absolut ikke Krav paa at være udtømmende, men det omfatter ca. 500 Personer og maa anses for at være af stort Værd, netop fordi det omhandler Standens mindre bemærkelsesværdige Personer og Outsidere eller »Vinkelskrivere«. Biografierne af samtlige Personer er ledsaget af detaljerede Kildeangivelser, og i det hele tør det nok siges, at Forfatteren her har præsteret et overordentligt lødigt Værk, der kan tjene som Forbillede for lignende Arbejder.

C. Klitgaard.

Politisk Lokalhistorie.

K. H. Kofoed: Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage. I. (Colbergs Boghandel, Rønne 1936.)

Bornholmeren Departementschef og Raadsformand K. H. Kofoed benytter de fristunder hans embedsgerning levner ham til at studere sin fædreneøs historie i den nyere tid. Som resultat af dette arbejde har han i indeværende aar (1936) paa opfordring af bestyrelsen for Bornholmsk Samfund og med støtte af Carlsberg-Fonden udsendt de to første afsnit af »Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage«, omfattende aarene 1848—52 (udkommen særskilt og i »Bornholmske Samlinger« for 1935). Forfatteren vil, som det fremgaar af titlen, udelukkende beskæftige sig med den politiske udvikling og berører derfor kun økonomiske, sociale eller kulturelle forhold, naar de faar politisk betydning. Men indenfor de selvvalgte, desværre noget snævre, rammer giver Raadsformand Kofoed paa 200 sider et udtømmende billede af klippeøens politiske problemer set paa baggrund af landets almindelige historie i de bevægede fire aar, da vor frie forfatning fødtes og landet gennemgik voldsomme udenrigspolitiske kriser. Hans kildestof er navnlig central- og lokaladministrationens arkivalier, Rigsdagstidende og de bornholmske aviser. Ved hjælp af dette materiale lykkes det ham at give et helt levende billede af forholdene paa Bornholm i de tider, da partimodsætningerne først var ved at blive til, og de personlige hensyn derfor spillede en saa meget større rolle i vælgernes overvejelser. Forfatteren tegner portrætter af en hel række lokalpolitikere, af hvilke man særlig lægger mærke til Aakirkeby-kredsens første folketingsmand, den stoute og dygtige landmand og major ved dragonerne Hans Madsen Kofoed; den energiske næringsdrivende købmand Jens Nansen, som i 1851 belønnedes med fortjenstmedaljen i guld; den senere Viborg-rektor, daværende overlærer ved Rønne lærde Skole H. H. Lefolii; den dygtige og selvstændige urmager Jeppe Findanus Petersen, fader til medicinalhistorikeren professor Julius Petersen og derved bedstefar til professorerne H. og J. Munch-Petersen; den bidske og meget skrivende radikale prokurator Chr. Fog og navnlig den dygtige og af bornholmerne saa afholdte amtmand Ludvig Krabbe, som i 1849 med overvældende majoritet valgtes til øns første landstingsmand, skønt regeringen fire maaneder i forvejen havde afskediget ham som amtmand i Rønne paa grund af hans allfor store passivitet i udførelsen af sit embede. Af og til trækker ogsaa nogle af politikens store fugle henover scenen, som i dette

tilfælde er torvet i Aakirkeby, hvor valghandlingerne i den ene af øens to valgkredse fandt sted. I 1848 valgtes Madvig saaledes enstemmigt til Aakirkeby-kredsens repræsentant i Den grundlovgivende Rigsforsamling. Den store filolog var jo, som han engang udtrykte det i Folketinget, »selv, som man let vil høre, om jeg end ikke sagde det, en bornholmer«, søn af en byskriver i Svaneke. Da Madvig imidlertid i november 1848 blev minister for kirke- og undervisningsvæsenet og derfor nedlagde sit mandat i Rigsforsamlingen, søgte en anden og endnu berømtre politiker at vinde den ledige kreds. Det var selve liberalismens høvding Orla Lehmann, som imidlertid led den tort at blive vraget i Aakirkeby til fordel for den politisk ubetydelige kapellan ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn Jørgen Vilhelm Marckmann, som imidlertid besad den i denne situation afgørende kvalifikation at være født bornholmer, søn af en byskriver i Nexø og selv Madvigs ven og jævnaldrende.

Foruden karakteristikkene af de optrædende personer og skildringerne af disses kappestrid om de forskellige politiske mandater rummer Raadsformand Kofoeds bog navnlig en omhyggelig redegørelse for de bornholmske folkerepræsentanternes arbejde i Den grundlovgivende Rigsforsamling og den første Rigsdag, selvfølgelig især af deres bestræbelser for at forsvare deres hjemøens interesser. Bornholmerne sad nemlig fra tidligere tid inde med en række privilegier, først og fremmest deres særlige forsvarsordning, men ogsaa deres lavere hartkornsbeskatning og deres fritagelse for konsumtionen og brændevinsafgiften. Den sejrende liberalisme havde paa sit program kampen mod privilegierne, og Bornholms dannede ingen undtagelse. Skønt de bornholmske rigsdagsmænd strittede imod, maatte de saa paa det ene, saa paa det andet omraade give efter, omend mod delvis erstatning i penge. Kun den særlige militærordning, Bornholms Væbning, overlevede angrebet. Ogsaa kulturelt rettedes der et slag mod Bornholm, da i rigsdagssamlingen 1851—52 Rønne lærde Skole blev delvis ophævet. Hvad der ved denne sag især skærer Raadsformanden i hjertet er, at »det skulde blive vor egen store Landsmand, Professor Madvig, der førte Køllen mod vor eneste højere Undervisningsanstalt«. Han forstaar kun med vanskelighed denne tilskikkelse og søger forklaringen i Madvigs »personlige Retfærdighedstrang« og i »hans medfødte bornholmske Stædighed«.

Med sine udførlige biografiske data (der endog omfatter de optrædende personers afkom) og sine lange citater af Rigsdagstidenden er denne lille Bornholms-historie ingen sofalektyre. Men

den er skrevet i et klart og fast sprog, meget rig paa stof og derfor interessant at læse, selvom man ikke er Bornholmer og derved har en personligere tilknytning til de beskrevne forhold og de optrædende personer og deres efterkommere.

Foruden sit indre værd har Raadsformand Koføeds bog ogsaa betydning ved at vise, at der paa den lokalpolitiske histories omraade ligger et stort stof, som fortjener at drages frem til grundlag for den almindelige politiske historie. Hidtil har man i for høj grad udelukkende beskæftiget sig med rigsdagshistorien. Men det bør ikke overses, at magtstillingen paa Rigsdagen og dermed den politiske udvikling bestemmes af de enkelte kredses vælgere. Følgelig er det af allerstørste betydning at studere de forhold, som bevirker, at nogle kredse indtager een politisk holdning og andre en anden. Det var ikke tilfældigt, at Zahle, Poul Christensen og Kristjan Pedersen i 1905 blev radikale. De var valgt henholdsvis i Ringsted-kredsen (hørupperen J. K. Lauridsens gamle kreds), i C. C. Albertis Sorø-kreds og i Tschernings Svinninge-kreds. Der er ogsaa en indre lokalpolitisk logik i, at først J. A. Hansen, senere Edvard Brandes og nu sidst P. Munch repræsenterer Rudkøbing-kredsen. Det vil derfor være en meget frugtbar opgave for politisk interesserede lokalhistorikere at søge ind til de aarsager, som bevirker, at i *en* kreds er vælgerne og dermed folketingsmændene radikale, i en anden moderate. Aarsagerne er sikkert af baade økonomisk og aandelig art, *men hvilke?* Hvor meget betyder f. x. fortiden og de store herregaardes pres paa bønderne? Og hvorfor er saa Nordvest- og Midtsjælland, Samsø og Langeland med de store herregaarde radikale, mens den politiske moderation har været stærk paa det mindst ligesaa herregaardsrige Fyn? Den lokale presse og de lokale politiske ledere har utvivlsomt spillet en overordentlig rolle. Men hvem var disse mænd, som gav tonen an paa møderne og ved deres anbefaling af en kandidat skaffede ham den fornødne tilslutning? Ved omhyggelig læsning af vælgermødereferater og af vælgerindlæg i provinsbladene kan man finde frem til disse toneangivende sogne- og herredsførere, der langt fra altid er de samme som de, der blev rigsdagsmænd.

Men man bør ikke holde sig til det rent politiske alene. Der er i Danmarks nyere og nyeste historie en saa nøje sammenhæng mellem landbrugets økonomiske rejsning og bondestandens politiske selvstændiggørelse, at man ikke helt forstaar den ene uden den anden. Det er desuden tit de samme mænd, som fører paa begge omraader. Ogsaa de aandelige faktorer maa tages i be-

fragtning: højskolerne og aviserne. Ikke faa steder kan det paa-vises, at en dygtig redaktor ved hjælp af sit blad har kunnet fastholde en kreds for en politisk retning, mens denne led nederlag de fleste andre steder.

Der er derfor al mulig anledning til, at politisk og økonomisk interesserede lokalhistorikere, paa lignende maade som Raadsformand Kofoed, men helst med lidt bredere front, tager deres hjemstavns moderne historie op til undersøgelse: dens politik, dens økonomi, dens aandsliv. Aviserne rummer et rigt kildestof: gamle politikere kan sikkert fortælle mangt og meget om personer og begivenheder; papirerne i sparekasser, brugsforeninger og andelsmejerier belyser det økonomiske liv. Af dette materiale kan der — og bør der — mures en solid grundvold for Danmarks politiske historie i folkestyrets tid.

Frantz Wilhelm Wendt.

Oversigt over topografisk litteratur 1935.

I årets løb naaede første bind af *Danmarks Kirker* (Gad) sin afslutning, og man har derved det fulde overblik over den berigelse i såvel topografisk som kultur- og kunsthistorisk henseende, som dette værk yder både læg og lærd. Medens de foregående hefter har vist, hvilket fortrinligt opslagsværk, der her foreligger, og som de to forfattere Chr. Axel Jensen og Victor Hermansen har præget med deres solide viden, der i den udmærkede tekniske opbygning kommer til sin fulde ret, indeholder sidste hefte en af Chr. Axel Jensen udarbejdet kunsthistorisk oversigt, der må fængsle enhver interesseret læser. Den er formet som et sammenfattende kunstartkæologisk katalog og kan bruges som register over samtlige ældre kunstnernavne. Hvor kirkerne eller deres indhold har lokalt særpræg, er registret udvidet til skildringer af grupper eller personer, og selv i sin knappe form er oversigten af meget stor værdi, selv om de vilkårligt trukne amtsgrænser i nogen grad har besværliggjort arbejdet med et stof, hvis betydning strækker sig ud over disse. Et kort, der viser kirkebygningernes forskellige materialer og et register over de romanske bygningslementer, efterfølges af oversigter over de arkitektoniske typer, over kalkmalerierne og over inventaret og gravminderne i saavel sten, træ og metal, der som afslutning på monografierne giver læserne en behagelig følelse af at være godt orienteret i stoffet.

Alfred Jeppesen har til brug for skoleungdommen udgivet en skildring af Frederik den sjettes by: *Fra det gamle København*

(Martins forlag. Serien: Viden og Virke). Hovedvægten er lagt på en fremstilling af det borgerlige liv i alle dets afskygninger, medens der er gjort mindre ud af det rent topografiske. Skildringen er ikke særlig dybtgående, men ganske sober, og billedstoffet er velvalgt men lider under den stærke nedsætning, som kun de færreste af dem har kunnet tåle.

Casserer *O. C. Nielsen*, Byhistorisk Forfatter og Topograph, har fortsat sin udgivelse af de små hefter med topografiske skildringer fra København (Nyt nordisk forlag), men har desuden startet en ny serie i kvartformat. De første tre hefter omfatter *Hovedvægten* på Kongens Nytorv, *Christian IV's Kroning* og *Antonigade*. Indholdet svarer til de små hefter og er udelukkende baseret på trykte kilder. Billedstoffet er fyldigere og bedre, men når formatet er så stærkt udvidet bl. a. af hensyn til billederne, er det underligt at se, at adskillige af disse fremtræder næsten i frimærkestørrelse.

Peter Linde: Christianshavn (Erhvervsforlaget). Idéen med at udsende i hefteform en række skildringer fra nedbrydningen af de mange bygninger på Christianshavn, der må falde for de store udvidelser, er god, og Linde er den rette mand til at følge håndværkerne skridt for skridt og bruge både øjne, pen og tegneblyant, men efter de første hefter at dømme er idéen desværre ikke udnyttet tilbunds.

Tom Kristensen, Jørn Rubow, Oluf Friis og Ebbe Sadolin: Frederiksberg Have (Navers forlag). I det topografiske afsnit er alle forhåndenværende kilder udnyttet på en tiltalende måde, og typografisk set er bogen en lækkerbidsken, ligesom Sadolins tegninger er af en bedårende lethed og ynde.

J. V. Christensen: Ringsted fra Saga- til Samtid. (Ringsted folketidendes bogtrykkeri). En række spredte artikler af den flittige og interesserede afdøde redaktør er af hans hustru udgivet i bogform. Det er en for sin art smukt trykt bog, og selv om man gennem skildringerne i høj grad mærker journalisten, og selv om den stærke opdeling i artikler navnlig i de første afsnit ikke er den bedst mulige udgivelsesform, foreligger der dog et arbejde af værdi, hvori manglen på et register dog er temmelig følelig.

Otto Holmgaard: Slagelse Helligåndshus og Hospital (Levin og Munksgaard). I Anledning af 350 Aarsdagen for Slagelse hospitals grundlæggelse er udgivet en smuk monografi, hvortil stoffet er hentet fra hospitalets arkiv og suppleret fra andre arkivalske kilder og fra trykt litteratur. Som indledning er berettet om hospitalets forgængere: Sct. Jørgensgården ved Slagelse, helligåndshuset i Antvorskov og helligåndshuset i Slagelse. Selve

hospitalshistorien omfatter kapitler om dets grundlæggelse og fundatser og om dets midler, bestyrelse og bygninger samt et afsnit om livet bag murene. Såvel indholdet som de udførlige noter og henvisninger godtgør, at der er arbejdet fornuftigt og interesseret med stoffet. Bogen er forsynet med gode illustrationer og kortplaner.

Otto Smith.

Otto Smith: Næstved 1135—1935. (I Komm. hos C. A. Reitzel). Da Næstved i 1935 fejrede sin 800-aarige Bestaaen, havde Byraadet ønsket, at det ogsaa skulde fejres ved Udsendelsen af et Skrift om Byens Historie. Arbejdet — at give en let tilgængelig Udsigt over Stadens Udvikling — blev overdraget til *Otto Smith* og i rette Tid forelaa den læseværdige Bog: *Næstved 1135—1935*. Forfatteren har indenfor denne bundne Opgave valgt at skildre Tiden 1536—1660 i større Udførlighed og har her ogsaa fremdraget adskilligt nyt Stof, ligesom der er skaffet et rigt og lidet kendt Billedmateriale frem. Som et Slags Tillæg er den nyeste Tid (1870—1935) beskrevet af Lærer *H. O. Borre*, Næstved.

Victor Hermansen.

E. L. Demuth: Næstved. Vor By i Billeder (I Komm. hos C. A. Reitzel). En billedbog i anledning af det af byen fejrede 800 års jubilæum med et godt udvalg af karakteristisk stof, der som oftest er godt gengivet. Topografisk set er afsnittet det moderne Næstved for sparsomt besat, og kun de fugleperspektiviske flyverbilleder af virkelig interesse. Til det ældre topografiske afsnit burde være føjet billeder af de omtalte partiers nuværende udseende, en udgivelsesform, der altid vækker interesse.

Skovkloster—Herlufsholm 1335—1935 (Udgiven af Herlufsholms Stiftelse). Med en del større ret end Næstved har Herlufsholm fejret sin 800-årige beståen, men samhørigheden mellem kloster og købstad var dog stor, hvilket ogsaa fremgår af det historiske afsnit af den bog, som stiftelsen har udsendt. På grundlag af de ældste kilder og af den temmelig rige litteratur til både klostrets og stiftelsens historie har *H. J. Helms* udarbejdet en letlæst oversigt over de forløbne århundreder. Når det hævdes, at klostret i 400 år var købstadens absolutte overherre, er dette dog ikke helt korrekt. Ved reformationen var allerede mange af båndene løsnede eller helt løst, og at abbeden »indsatte« byens borgmester og råd er for kategorisk et udtryk. Forfatteren hævder endvidere, at egentlige købstæder med kongeligt stadfæstede købstadsprivilegier ikke fandtes før 1135, selv om der praktisk talt var købstæder, der holdt torv og for en del levede af at drive

handel. Denne opfattelse kan ikke være rigtig. Uden torverettighed intet torv, thi torv fordrede — i modsætning til den tilfældige markedsplads ved kirke- og tingmøde — regeringsmagtens beskyttelse. Heller ikke antydningen af, at købstad opstod af landsby er rigtig. Selv om alle købstadens beboere drev noget landbrug, var dette nærmest til husholdningens opretholdelse, og begrebet købstad er en nydannelse, der må skydes frem til tiden omkring 800—900 efter vor tidsregning. — Andre forfattere har skrevet om skolen i vore Dage.

H. J. Helms: Skovkloster—Herlufsholm. 1135—29. November—1935. En Oversigt over Klosters og Skolens Historie. Som særtryk af Herlufsholms årsberetning om skoleåret 1934—35 er udsendt samme afhandling, som er anmeldt foran, men i et andet format og naturligvis med et billedstof, der er afpasset herefter.

Peder Hansen *Resens Atlas Danicus: Sydsjælland* (Gad). Omtales nærmere i en Afhandling af Gunnar Knudsen foran S. 146 i nærværende Tidsskrift.

M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie II (Colbergs boghandel, Rønne. Udg. af en komité c/o Bibliotekar Götzsche, Rønne). Andet bind af »Borringholmerens Historiebog« omfatter tiden fra 1659 til vor egen tid. I sit anlæg og i udformningen slutter den sig i hovedsagen nøje til første bind (se oversigten for 1934), og uden at det virker pågående understreger forfatteren klart de forskelligheder fra det øvrige danske samfund, som andre livsbetingelser har fremkaldt på øen. Nu og da slipper også fremmedklingende ord og aparte ordstillinger ind i skildringen og giver denne en egen kolorit. En udførlig navneliste havde været ønskelig, medens den udførlige indholdsfortegnelse i nogen grad opvejer savnet af et sagregister. Det er en bog, enhver historisk-topografisk interesseret vil have glæde af at læse. Men han vil savne billedstof og navnlig nogle detailkort.

C. C. Haugner: Nakskov Købstads Historie II (Nyt nordisk forlag). Som det så ofte går, er dette arbejde, der var projekteret til to bind, blevet udvidet til at omfatte tre. Forfatteren har fundet det nødvendigt af sit store materiale kun at benytte det, der giver en skildring af hele byens og hele bysamfundets liv og trivsel, men at udelade detaillerne. Alligevel er der blevet enkeltheder nok tilbage i hans arbejde, og det er i første række disse, der giver bogen værdi. Detaillerne er dygtigt sammenfattet i en fast kapitelopbygning og de giver i det store og hele et fortrin-

ligt billede af byen i tiden fra 1660 til 1800, dog med hovedvægten lagt på de første 100 år — men det er måske det resterende, der kommer i næste bind? Det kan naturligvis ikke undgås, at der i et arbejde på næsten 300 tættrykte sider indsniger sig positive fejl og enkelte fejle opfattelser. Af større betydning er det, at der i de mere oversigtsmæssige betragtninger i for høj grad er sluttet ud fra dette enkelte bysamfunds forhold til bedømmelsen af landet som helhed. Øvrigheds og borgerskabs mange klager er som helhed taget for alvorligt, og forfatteren kommer derved til at male i alt for mørke farver. Også adskillige domme om forholdene inden for håndværkerlaugene er for skarpe. Det vilde have været af værdi, om det var blevet anført, i hvilke laug der — som anført — fandtes både mester- og svendesammenslutninger trods forbudene herimod. Også i sin bedømmelse af garnisonen, ikke mindst fra den tid, da Nakskov ingen havde, er forfatteren for skarp og for kategorisk i sin dom. De fleste købstæder var glade for deres indkvartering og betragtede den som et økonomisk plus, og 1700'ernes stående hær må ikke sammenlignes med det foregående århundredes soldater. Afsnittene om byens administration og dens enkelte embedsgrene er udmærkede og af stor almen værdi. Billedstoffet ved V. Pauli er som i forrige bind godt og vel kommenteret.

Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie (I komm. hos Hempelske boghandels forlag, Odense). Dette arbejde er udgivet af udvalget for Odense bys offentlige samlinger på 50-årsdagen for Fyns stiftsmuseums indvielse og omfatter både dettes historie fra den første begyndelse med oprettelsen af det nordiske museum i Odense i 1860 — og byens andre samlinger: H. C. Andersens hus og Fyns folkemuseum i Eiler Rønnovs gård. Det er en interessant udredning, der ikke alene har værdi som »museumshistorie« men som bidrag til en kulturhistorisk landvinding i vor historie.

Otto Bisgaard: Fra Silkeborgs Nybyggertid. H. C. Andersen og Michael Drewsen (Silkeborg centralbiblioteks forlag). Bogen, der er bekostet udgivet af Silkeborg byråd, må topografisk opfattes som bidrag til byens ældste historie. Som undertitlen viser, er indholdet — udover et kapitel: Spredte træk af Silkeborgs Historie — knyttet til H. C. Andersen og hans vært under forskellige besøg i den opgroende by. En del af bogens indhold er beretende, slutningen en udgivelse af H. C. Andersens dagbogsoptegnelser og breve fra hans ophold hos Drewsen. En del illustrationsstof især fra omegnen er smukt gengivet.

(Arne V. Frandsen): *Holstebro Aarboeg 1934—35* (Biblioteksforeningen i Holstebro). I lighed med de forhen omtalte Ringkøbing-Aarbøger er nu denne udsendt for Holstebro. Idéen er god, en gang ad åre er dette »historie«.

J. M. Kjærsg og Johan C. Sulkjær: Assing Sogn i Hammerum Herred (Komm.: Henr. Erichsens bogh., Herning). Det er et stort og dygtigt arbejde, der er gjort med denne sognebeskrivelse. I den første 100 sider store »gennemgang af sognet« er byer og gårde indgående beskrevet, og heri skjuler sig en mængde både personallistoriske og kulturhistoriske oplysninger, fremsat med ægte jydsk lune. I næste afsnit behandles sognets fællesanliggender: kirke, skolevæsen, kommunalvæsen o. s. v. og endelig er et afsnit helliget sognets beboere. Et navneregister vilde have været af stor værdi, men det bør fremhæves, at der findes et sagregister, der hjælper til at finde vej frem gennem den kraftige ophobning af stof.

Esbern Jespersen: Vinding Sogn, Ulfborg Herred, Ringkøbing Amt (Forfatterens forlag. Sørvad St.). Dette arbejde savner den faste opbygning, som karakteriserer det foregående. Dermed være ikke sagt, at det er ringere. Der er tværtimod ligesom i forfatterens tidligere bog om sognets kirker, præster og degne, gjort et dygtigt arbejde ved indsamling af et omfattende stof, som er klart og godt behandlet om end teknikken i nogen grad svigter. Bogen er af mere almen interesse end forfatterens tidligere arbejder og den indeholder udmærkede sag- og stednavneregistre, som i høj grad forøger dens værdi. Der er meget prisværdigt vedføjet et kort over egnen.

Konrad Understrup: Sunds Sogns Historie (Komm.: H. Erichsens bogh., Herning). Mon ikke forfatteren skulde have nøjedes med at kalde bogen »Bidrag til Sunds sogns historie«. Det foreliggende er meget spredte efterretninger, som en udensogns har uhyre svært ved at finde sig tilrette i, og de enkelte kapitler er af uensartet værdi.

A. Ravnholt: Fra Vester- og Nørre Horne Herreder (Viggo Nielsens forlag, Nr. Nebel). Den flittige forsker har i denne lille bog samlet en del oplysninger om samtlige sogne i de to herreder. Stoffet er for største delen hentet fra Oluf Nielsens trykte arbejder fra disse egne, der imidlertid forlængst er gemt bort for det brede publikum, og bogen har derfor en mission på egnen.

N. M. Kromann: Fanøs Historie III (Forf.s forlag, Esbjerg). Forfatteren har sluttet sit store arbejde om den lille Vesterhavso med et bind, der omfatter skibsfarten, havne, besejlingsforhold og alt andet, der hører havet til. I sin form og sit anlæg svarer det nøje til de tidligere udkomne bind og virker temmelig overvældende ved sin ophobning af detaljer. Men hvad skal en stakels anmelder sige, når forfatteren af sine landsmænd får bebrejdelser for at gå for let hen over mangt og meget og når man i den slægtskære befolkning er glubsk efter hver bitte oplysning, der kan skaffes om forfædrene. Han må nøjes med at anerkende det uhyre arbejde, der er lagt i indsamlingen af stoffet og at henvise til, at der findes et sag- og navnerregister, som i nogen grad kan lede frem til det, som særlig interesserer læsere i de videre kredse.

J. Raben: Fra Als og Sundeved. Sønderborg (Dybbølpostens forlag). I over en halv snes år har forfatteren årlig udsendt et eller flere hefter til belysning af egnens historie. De udkomne hefter bærer titlerne: I. Havnbjerg Kirke og gamle Minder fra Havnbjerg og Oksbøl Sogne; II. Ketting Kirke og et Afsnit af Sognets ældre Historie; III. Ullerup Kirke og de adelige Gaarde i Sognet; IV. Nordborg; V. Gl. Minder fra Svenstrup S.; VI. Udpluk af Egens Hist. og Folkeminder; VII. Udgravningerne i Vikingebyen Brovold; VIII. Sønderborg Skipperlaug og et Brudstykke af Byens Søfartshistorie; IX. Broagerland; X. Sønderborg. Form og Udseende er lidt pauvert, indholdet meget spredt, men om dets værdi kan der ikke tvistes. Det er dyrt at udgive bøger, ikke mindst af topografisk indhold, da læsekredsen er så ringe, og man kan ikke bebrejde en flittig forsker, hverken at han »skriver sig fri« af det stof, han har syslet med, eller at han søger at få det udgivet. Rabens studier og indsamlede oplysninger har haft en mission i Retning af at fæstne og bevare, og paa disse piller kan et større, sammenhængende arbejde ad åre bygges op. Det gælder ikke mindst hans værdifulde Paavisning af, at Halvkredsvolden *Brovold* ved Augustenborg har omgivet en By fra Vikingetiden af samme Alder som Hedeby, omend langt mindre af Størrelse.

Årets høst af egentlig topografisk stof i *Tidsskriftlitteraturen* synes både i kvalitet og kvantitet noget under middel.

C. A. Kirkegaard har skrevet en kort men instruktiv oversigt over vejbygningens historie fra oldtid til nutid (Fra Københavns amt), som sikkert vil interessere en del topografer.

Fra *Storkøbenhavn* skal nævnes Fr. Weilbachs redegørelse for bygningerne på *civiletatens materialgård* ved Frederiksholms ka-

nal, således som de opførtes ved midten af 1700'erne som afløser af ældre bygninger på samme plads. Han påpeger bl. a., at også forgængeren for det lange materialhus langs kanalen, der har indeholdt atelier'er for så mange betydelige billedhuggere, har været benyttet som atelier af Wiedewelt og før ham af Diderik Gercken. Også til anlæget af hestgardens kaserne gives der forskellige oplysninger. — Samme forfatter har skrevet om Asiatisk kompagnis store pakhus på *Christianshavn*, hvortil både Philip de Lange og J. C. Conradi gav forslag, men arbejdet overdroges tilsidst Eigtved, hvis tegninger direktionen approberede i 1748. — Victor Krohn har detailleret gennemgået *Esplanadens* historie, såvel det fæstningsareal, der oprindeligt bar dette navn, som de forskellige restaurations-pavilloner, der senere overtog det. Angående »Brokkensbod« udkaster han den formodning, at der endog længe før 1689 har været værtshus der på stedet. — Julius Termansen har behandlet den usædvanlig store gadeplads i *Husum*, der var 1½ gang rådhuspladsens areal, og påviser, hvorledes dette oprindelige fælleseje blev afhændet. Hvad oprindelsen til dette usædvanlig store gadeareal angår, mener han, at det i 1600'erne har været have eller park til den store gård, Husumgård, hvor Leonora Christine Ulfeldt afsluttede sit Jammersminde. (Alt i Hist. meddelelser om Kbh.).

Fra *Lyngby* foreligger der (Lyngbybogen) en udredning af byggeforholdene i Lyngby-Taarbæk kommune efter 1870, skrevet af J. A. C. Rostrup. Skildringen er ledsaget af et stort kortmateriale og af en del luftfotografier. — Johan Lemche har sammesteds fremdraget en række oplysninger om de gårde indenfor »Sorgenfri«s område, der 1635 opstod af Mølletorps sydlige del: Sneglebakken, Rêverie, Jægergaarden (Nøjsomhed), Vildnis og Fuglsang (Fiskerhuset).

Fra *Helsingør* har Knud Klem skrevet en lang afhandling om det helsingørske færgelaug i det 19. århundredes begyndelse (Fra Frederiksborg amt). — Axel Kjerulf har skrevet nogle ungdomserindringer fra *Gilleleje*, og Nicoline Nielsen nogle meddelelser om Hedsbjerg, navnlig om gården Rishøj (Fra det gl. Gilleleje).

Om *Roskilde* findes der i »Jul i Roskilde« en del topografisk stof, hvoraf navnlig skal fremdrages Fanny Fangs skildring af Algade på strækningen fra Hersegade til Røde Port, der ligesom Chr. Christensens beretning om maleren Wilh. Marstrands fire Roskildesomme indeholder en del af interesse. — Sidstnævnte forfatter har i et indlæg om Roskildes geografiske beliggenhed (Københavns amt) gjort rede for skiftende tiders og personers fortolkning af byens navn, uden selv at tage standpunkt hertil. —

C. G. Schultz har ved fremdragning af hovedpunkter i Roskilde Sct. Olaikirke og i Saaby kirke givet et bidrag til de danske tvillingtårnes udviklingshistorie. — V. Nordmann har meddelt træk af *Roskildeegnens* geologi og arkæologi med flere oplysende kortskitser og snit gennem jordlagene. — P. Severinsen har skrevet om *Roskilde bispedømme* i middelalderen med understregning af bispens herremandsagtige stilling som godsforvalter i stor stil. — Endvidere er trykt et foredrag af V. Mortensen med en kort historisk oversigt over *Hedeboegnens* historie.

M. J. Mathiassen har skrevet en interessant beretning om, hvorledes han i 1900 kom ind paa de undersøgelser, som førte til erkendelsen af *Mullerup*-kulturen. Billeder, kortplaner og skemaer underbygger beretningen og lader læseren nøje følge med i denne landvindings første stadier (Fra Holbæk amt). — Bent Rasmussen har skrevet om *Samsø* arrester og arrestforvarere. — Otto Smith har fortalt en gammel *Holbæk*-ejendoms historie fra 1660 til vore dage.

Johs. T. Christensen har skrevet om de små teglværker i *Sorø amt*: Sørbymagle, Pibeholm, Kathrineholm, Haldager og Pedersminde (Aarb. f. Sorø amt). — Inger Margrethe Boberg har sluttet sine meddelelser om oldtidshøjene i amtet. — Niels P. Larsen har skrevet om et interessant fund af kakler ved Lyngø.

I 1932 fandtes i *Vordingborg* kirkes kor en række kalkmalerier, om hvilke Egmont Lind har skrevet en kort beretning (Arbejdsmarken). — De stammer fra 1400'ernes sidste årtier, er bekendt af kirkeværgen (?) Anders Smed og er fremstillet af samme mester, som kendes fra denne kirkes triumfvæg, fra Helligtrekongerkapellet i Roskilde domkirke og fra Tjustrup kirke.

H. J. Helms har skrevet en god og detaljeret redegørelse for Skovklosters forhold til *Næstved* i middelalderen (Præstø amt), et af de interessanteste problemer i dansk købstadshistorie. Topografisk set tager forfatteren dog sikkert fejl i at antage, at der oprindeligt har ført to broer over åen. Som afslutning er trykt en liste over klostrets ejendomme i byen. — Niels Sølling har givet en beskrivelse af herregården *Søholm* i Magleby sogn og dens skiftende ejere og gengiver bl. a. en beskrivelse af gården, der er udarbejdet i 1714, og som giver et levende indtryk af, i hvor høj grad man på den tid kunde lade en herregård forfalde, når den ikke havde ejerens, i dette tilfælde dronning Charlotte Amalies, særlige interesse. — Henrik Larsen har skrevet om *Stensved skov* ved Vordingborg og det hosliggende overdrev med en omhyggelig redegørelse for forholdet mellem skov, overdrev og marker fra middelalderen til udskiftningstiden.

C. Strandegaard har (i Lolland-Falsters årbøger) skrevet om Stubbekøbings havneanlæg, begyndende med en middelalderhavn syd for byen. Dette afsnit, for hvilket der savnes enhver kilde, fortæller sig i en række gisninger uden reel værdi. Kan der overhovedet tales om »havn«, hvor der efter opgivelserne savnes enhver antydning af bro eller bolværk? Det er overhovedet mest bemærkelsesværdigt, at købstaden først fra 1840 fik en skibbro, medens al losning og ladning før den tid foregik med pramme fra og til skibene og fra prammene til vogne, der kørte ud i vandet til prammene. Således som det kendes fra andre steder, udbyggedes broen få år efter til et havnebassin, der udvidedes 1879. — C. M. Smidt har (i Årb. for nord. oldkynd. og hist.) skrevet om Birgittinerklostret i *Maribo*, hvis fundamenter delvis er fremdragne nord og nordøst for kirken. Denne del, som omfatter søstreklostret, og som nogenlunde stod færdigbygget 1430, har haft hele to klostergårde, hvoraf den vestligste og største er den yngste. Kun enkelte dele er gravet helt fri, men prøvegravninger og sammenligninger med Vadstenaklostret giver nogenlunde sikkerhed for en grundplansrekonstruktion. Desuden redegøres der for en mængde detailundersøgelser, og udmærkede fotografier støtter den arkæologiske udredning. Mandsklostret har ligget syd for kirken, og det mere end anes, hvilken imponerende virkning det mægtige klosteranlæg har haft. — Jørgen H. Rosling har søgt at udrede (Loll. Falsters årbøger), hvor Leonora Christines grav og hendes stol i Maribo kirke har været, idet han går ud fra en tidligere offentliggjort undersøgelse over, hvor hendes bolig har været under opholdet i klostret. Noget resultat er naturligvis ikke nået herigennem, og hypoteserne synes meget svage. — H. Skjøt-Pedersen har fremdraget et gavebrev af 1362 på de vidtstrakte jorder til *Døllefjælde* præstegård. — K. Anker-Jensen giver oplysninger om oldtidsminder i *Fiskebæk* skov og ledsager dem med et oplysende kort over de enkeltes plads. — Johannes Tholle har skrevet om haver og havedyrkning i Lolland-Falsters købstæder.

Hovedparten af »Bornholmske Samlinger« optages af en afhandling af K. H. Kofoed om Bornholms politiske historie fra 1848 til vore dage, nærmere omtalt foran Side 175. Desuden har Ole Klindt-Jensen beskrevet fundet af en stenalderboplads ved *Grisby*. — C. M. Smidt har offentliggjort en række nye undersøgelser af *Østerlarsker*. Disse har bl. a. medført, at forfatteren kan ansætte opførelsestiden til 1150'erne og understrege dens fortifikatoriske værdi, thi paa denne tid hærgede ikke blot venderne de danske kyster, men tre danske konger stredes om magt-

ten, og ærkebisp Eskild, der stod midt i striden, ejede den Gang Bornholm (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark).

Fra *Jylland* findes et par bidrag af mere omfattende jydsk indhold (Jydske samlinger). Johan Hvidtfeldt har skrevet om skudehandlen i det 17. århundrede, denne særegne handel uden om de privilegerede købstæder, som blev drevet mellem Limfjordssegnene og Jyllands vestkyst og Norge. I hovedsagen drejede det sig om afskibning af korn fra de to førstnævnte områder og af tømmer fra sidstnævnte land. Afhandlingen er ledsaget af udmærket statistisk og tabellarisk materiale. — I sin afhandling om Jyllands herreder og herredsgrænser kommer Henrik Larsen ikke ind på de omdisputerede spørgsmål om forholdet mellem sysler og herreder og deres indbyrdes alder og om tidspunktet for herredernes opståen, men holder sig til en udredning af navngivningen til herrederne og til en ganske interessant oversigt over deres grænser og ændringerne i disse.

C. Klitgaard har sammesteds skrevet om *Børglum* kongsgård, forløberen for Børglum kloster, der måske opførtes på kongsgårdens plads. Navnet fører han tilbage til dets sandsynligvis ældste form Burlund og mener, at det ældste herredsting har ligget på Aarslev hede, den kongelige ombudsmands embedsjord og dermed navnet paa Børglums jordtilliggende. — En artikel om *Nørresundby* som købstad med gode billeder af såvel den gamle som den nye by er skrevet af Svend Fogtmand (Jul i Aalborg). — I samme hefte har Thure Hastrup skrevet om kalkmalerier i de nordjydske kirker. — Anton Jacobsens gennemgang af Vendsyssels vandmøller er afsluttet (i Vendsysselske årbøger), og Kr. Værnfelt har skrevet om landsbyen *Melholt* ved Kjær herreds å. — P. Rønn Christensen har meddelt en række oplysninger om bebyggelsen i *Øster Han herred* i 15—1600'erne, specielt forsvundne og senere tilkomne lokaliteter. — Chr. Grøntved har berettet om *Mygdal* sogns udskiftning.

Bopladsen ved *Ginderup* fra den romerske jernalder, hvoraf Hans Kjær i 1922 fremdrog de første spor, er nu af Gudmund Hatt så vidt udgravet og undersøgt, at det kan siges, at den har været beboet indtil ca. år 300 efter vor tidsregning (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark). — S. C. Sortfeldt skriver om Todbøl hospital i *Skjoldborg* (Thisted amt) og A. Gadegaard om Gaardene i *Søndbjerg* sogn, medens P. Rønn Christensen har meddelt nogle oplysninger om *Aagaard* gods.

Om *Aalborg* findes i »Jul i Aalborg« en Række artikler, bl. a. en fortrinlig topografisk oversigt af Chr. Jørgensen og desuden en Artikel af Knud F. Levison om Jens Bang og hans stenhus. —

Kr. Værnfeldt har offentliggjort første del af en beskrivelse af den lille ø *Egholm* i Limfjorden nær Aalborg (Fra Himmerland og Kjær herreder). — Th. Johansen har sammesteds fortsat sin beskrivelse af *Aaestrup* sogn med en redegørelse for de enkelte gårdes historie. — S. Vestergaard Nielsen har givet en populær oversigt over resultaterne af de senere års undersøgelser af oldtidsagre på de jydsk heder. — I en artikel om Vangstorp i *Sulsted* sogn reder Kr. Værnfeldt Torop (1553) og Torpegård ud fra hinanden og viser, at Vangstorp må være identisk med nuværende Melsted, og mener, at Vangstorp er opstået ved nedlægelsen af en middelalderlig landsby Vang.

I Skivebogen har Gudmund Schütte givet nogle bidrag til Nordjyllands oldtidsgeografi navnlig med hensyn til Limfjordsegnene. — Henrik Larsen har sammesteds offentliggjort nogle undersøgelser over *Sallings* landsbyer før udskiftningen, herunder en omtale af det mærkelige markfællesskab mellem flere landsbyer og af de uregelmæssige, urebete landsbyer.

Graabrødrekloster i *Viborg* har faet en indgående historisk-topografisk behandling i »Fra Viborg Amt« i anledning af 700-året for dets grundlæggelse. Vilh. Lorenzen har detailleret gjort rede for klostrets og dets kirkes bygningshistorie, medens Chr. Bokkenheuser har skrevet Viborg hospitals historie, efter at dette ved reformationen var blevet indrettet i det tidligere gråbrødrekloster. P. Severinsen, M. E. Gulddal og Brage Søvind har behandlet det personalhistoriske stof.

Esbern Jespersen har skrevet ganske frisk om sine erfaringer på hjemstavnsforskningens område (Hardsyssel Aarvog), men nogen håndsrækning til andre findes der ikke deri. Givet er det, at en vejledning, ikke mindst i sognebeskrivelser, tiltrænges. Hvor er den modige mand, der vover det, og som kan gøre det med skyldig hensyntagen til begge sider, d. v. s. således, at den læge forsker får både hjælp og mod til at gøre arbejdet og således, at den mere kræsne kan anerkende de retningslinier, der trækkes op. — Gudmund Hatt har beskrevet fremdragningen af en jernalders hustomt på Troldtoft hede i *Vind* sogn (Aarb. for nord. oldkynd. og historie).

Fra *Aarhus* foreligger der (Aarhus Stift) en fortsættelse af C. J. T. Thomsens realregister til Aarhus bys skøde- og panteprotokoller 1683—93. — Vilhelm Marstrand har i fortsættelse af diskussionen om *Horsens'* tilblivelse skrevet et nyt bidrag, hvori han henlægger Vor Frue kirkes tilblivelsestid til ca. 965 og mener, at bybebyggelsen er blevet organiseret i et gilde ca. 1020, samt at byen er blevet omgivet med grave ca. 1145 og endelig

at den i væsentlig grad er blevet reguleret efter branden i 1247. — Chr. Heilskovs historisk-topografiske skildring af *Hjelmslev herred* er fortsat med Dover sogn, Svejstrup, Bjestrup, Illerup, Alken, Boes, Sim, Ry Stationsby og Firgaarde samt med beskrivelse af en række enlige bebyggelser i herredet og af Dover kirke. — Erik Moltke har skrevet om runebåden fra Morsholt mose ved *Odder*.

Georg Bruun har skildret Brandorffs gard i *Kolding* (Vejle amt). Det er altid en taknemlig opgave for en lokalhistoriker at syse med en købstadsgårds historie, og mærkeligt er det, at ikke flere finder behag i denne syssel, der såvel topografisk set giver gode bidrag til byhistorien som også opridser billeder af tids- og personallhistorisk værdi. Beretningen om den Brandorffske gård giver meget i begge retninger, til tider måske vel detailleret, men derom kan der altid disputeres. — Johan Hvidtfeldts nye bidrag til *Vejles* historie omfatter denne gang byens handel og dens håndværk i 1600'erne. Det første emne er rigt og interessant og er behandlet med virkelig overlegenhed, måske nok en lidt kølig overlegenhed, der får læserne til i første række at se det fortrinlige statistiske og tabellariske stof deri, og derved i nogen grad til at glemme det liv, der pulserer bag disse gode oplysninger, men så længe arbejdet fremtræder som *Bidrag* til Vejle bys historie, har man ikke lov til at beklage sig derover. Det samme gælder i nogen grad afsnittet om håndværket, der mest fremtræder som konkrete oplysninger og derved lader den læge læser noget i stikken med hensyn til den vejledende forståelse af, i hvor høj grad laugsvæsenet ændrede karakter gennem 1600'erne. Men disse »bidrag« er bedre stof til en senere bytopografi end det længe er set herhjemme. Når man ved, hvor vanskeligt det er at få en købstadstopografi udgivet, forstår man, at forfatteren på denne måde har ønsket at »skrive sig fri« af alt det stof, der under studierne trænger sig på, således at dette senere ligger parat for ham selv eller andre, når tidens fylde er inde. — J. F. Kjær har for *Fredericias* vedkommende også meddelt nogle »bidrag« til byens historie. De er af meget spredt og meget jævn karakter: de skiftende rådhus, Brosbølls (Carit Et-lars) fødested og lidt om markjorderne. — Hans H. Fussing har skrevet om Skovgaard i Tørrild herred under Christian Rantzau (1635—63) og derved føjet et nyt blad til den godshistorie, som han med held er slået ind på at dyrke (Jydske samlinger). — I Marius Hansens udgivelse af murer J. N. Linds minder fra *Er-ritsø* findes en del spredte men tilsyneladende gode topografiske oplysninger (Vejle amt). — Chr. B. Schjørring har givet nogle

meddelelser om de ved Hugo Matthiessens undersøgelser fremdragne rester af en bygning i *Engelsholms* humlehave, der maa antages at stamme fra det af Knud Brahe beboede »lysthus«, medens han ombyggede Engelsholm, og som vides i 1750 at have rummet en malerisamling. — T. Bundgaard Lassen behandler af *Brande sogns* historie dets fattigvæsen fra 1804—42 samt fremfører en del spredte oplysninger fra forrige århundredes midte. — J. J. Ravn skriver nogle meddelelser fra *Holmans herred*, særlig fra Ammitsbøl og Velling.

Fr. Schrøder har (Ribe amt) givet nogle bidrag til *Askov* højskoles oprettelse og ældste historie. — J. C. Overgaard har skrevet om oprettelsen af *Ladelund* landbrugs- og mælkeriskole.

Roar Skovmand har i Sønderjydske Aarbøger skrevet en redegørelse for, hvad de på tysk initiativ udførte udgravninger inden for halvkredsvolden ved *Hedeby* hidtil har givet til resultat. Allerede nu har man fået rige oplysninger om huse, brønde og grave, og tillige belyser en række enkeltfund af genstande sider af byens handel. — I samme tidsskrift fremdrager Thade Petersen de planer, som Christian IV syslede med angående anlæget af en købstad med havn og fæstning ved *Ballum* saa at det vigtige farvand ved Lister dyb kunde sikres og udnyttes. Under seig modstand fra rigsrådets side kom planerne dog ikke videre end til papiret. — Gottlieb Japsen har indgaaende behandlet *Aabenraas* økonomiske historie i tiden 1850—1864. — Inger Marie Boberg har gennemgaaet gravhøjene på *Als* og har fortalt om sagn og tro, der er knyttet til dem. — V. Nordmann har (i Aarbøger for nord. oldkynd. og historie) gjort rede for en interessant undersøgelse af middelalderlig bebyggelse på verferne ved »Gammel Værre« ved *Misthusum*, som stormfloder ødelagde. Samtidig meddeler han en iagttagelse fra Sortebrødreklostret i Ribe, hvor man ved år 1362 har måttet hæve saavel gulvene som det omliggende terrain på grund af at landet har været udsat for en sænkning.

Otto Smith.

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMSFORENING.

Aarsmøde i Næstved 12. Juni 1936.

Mødet, der begyndte Kl. 10 Form., holdtes i Næstved Museum, Byens middelalderlige Helligaandshus. Efter at Inspektør H. O. Borre havde budt Velkommen, valgtes Amtsforsvalter Holck, Maribo, til Dirigent. Følgende 26 Museer var repræsenterede: Frederiksværk, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Rønne, Maribo, Odense, Svendborg, Nyborg, Hjørring, Nykøbing M., Aalborg, Hobro, Aarhus, Aarhus gamle By, Horsens, Ringkøbing, Herning, Ribe, Varde og Haderslev samt Nationalmuseets 2. Afdeling, Dansk Folkemuseum, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet og Kronborgmuseet.

Dagsordenens Punkt 1, *Foreningsmeddelelser*. *Formanden*, Kredslæge Møller: I Aarets Løb er i Foreningen indmeldt tre Museer, Skagens Fortidsminder, Sønderborg Amts Museum og Frederiksværks og Omegns Museum. Det sidstnævnte har før Indmeldelsen været ganske ukendt for Foreningen, og jeg byder det derfor særlig Velkommen. Desværre maa tilføjes, at der er udgaaet et Medlem, nemlig Helsingør Museum, som er strøget af Medlemslisten, fordi det i flere Aar ikke har betalt Kontingent og ikke har besvaret Kassererens Breve. Medlemstallet er herefter 55, hvoraf 44 Provinsmuseer, deriblandt alle de statsunderstøttede undtagen Gammel-Estrup.

Med Længsel har vi imødeset, at Undervisningsministeriet vilde genoptage de ifjor paabegyndte Forhandlinger om Provinsmuseernes Forhold, og der er baade gennem Nationalmuseet og direkte fra Bestyrelsen fremsat Henvendelser herom. Ministeriet ønskede imidlertid at bearbejde Besvarelserne paa de Spørgeskeemaer, som det ifjor udsendte til alle de kendte Provinsmuseer, og da dette paa Grund af et Sekretærskifte ikke kunde ske hurtigt, blev det paa vort forrige Aarsmøde (se S. 78) omtalte Underudvalg først indkaldt til Møde 26. Marts iaar. Dets Medlemmer er Kontorchef Korsgaard, Direktør Mackeprang, Inspektør C. A. Jensen og Museumsforeningens Formand.

Paa Mødet oplyste Kontorchefen, at en Snes af de Museer, til hvem Skemaet var sendt, ikke havde svaret, blandt dem to af de statsunder-

støttede. Mellem de ikke statsunderstøttede, som er forblevet tavse, er der 7 Købstadsmuseer og 11 Stations- og Landsbymuseer. Navnene blev naturligvis nævned, men her i Foreningen skal de forties; det maa være nok i al Almindelighed at beklage, at Tavshedsprocenten har været saa stor, og at der mellem de ikke svarende ogsaa er enkelte af vore Medlemmer. Udvalget gennemgik derefter de 38 Besvarelser, der var indkomne fra ikke statsunderstøttede Museer, for at faa afgjort, til hvilke af disse Museer der burde udsendes Opfordring til iaar at søge Andel i den ekstraordinære Bevillings 20,000 Kr. — De ikke svarende maatte naturligvis paa Forhaand udgaa af Drøftelse, men der var ogsaa Enighed om, at andre af de paagældende Museer maatte udskydes, enten fordi deres Virksomhed var for ringe eller fordi deres Forhold var for usikre eller utilstrækkeligt oplyst i Skemaerne (ingen Redegørelse for Ejerforhold eller Økonomi, ingen Registrering). Tilslut enedes Udvalget om at foreslaa, at der sendtes Henvendelser til 16 ikke statsunderstøttede Museer, nemlig 12 Købstadsmuseer: Hillerød, Sorø, Nykøbing F., Bogense, Middelfart, Faaborg, Nyborg, Hobro, Ebeltoft, Vejle, Fredericia, Varde, og 4 Stationsby- og Landsbymuseer, Glamsbjerg paa Vestfyn, Try, Aars og Odder. Endvidere ligesom ifjor til de 24 statsunderstøttede Museer (sml. Finansloven 1935—36, Bilagsbog Nr. 28) samt til »Den gamle By« i Aarhus og til Herregaardsmuseet Gammel-Estrup.

Hurtigt efter Marts mødet udsendte Ministeriet saa Spørgsmaalet om Lotterimidlernes Anvendelse til de paagældende Museer, og inden den endelige Bestemmelse om Fordelingen blev Besvarelserne forelagt Nationalmuseet, der iaar har vist Foreningen den Velvilje at tage dens Formand med paa Raad og at tilkalde mig til et Møde med Direktøren og de to Tilsynsførende, Dr. Brøndsted og Magister Jensen. I det hele og store kunde jeg slutte mig til den Fordeling, som blev foreslaet af Museet og derefter gennemført af Ministeriet. Om Ordningens Enkeltheder vil Sekretæren siden give Oplysning.

Som Lotteribevillingens Administration i dette dens andet Aar er foregaaet, er der uægtelig adskilligt, som er mindre tilfredsstillende for vor Forening. Den meget sene Ekspedition fra Ministeriet og den korte Frist, der blev givet Museerne til deres Besvarelse, har ikke været behagelig for os. Dette vil sikkert ogsaa kunne ændres i det indeværende Finansaar 1936—37, da Ministeriet ikke har omfattende Skemaer at gennemgaa, og da Forespørgslerne derfor maa kunne udsendes i Løbet af Efteraaret, saa at Besvarelsesfristen kan forlænges betydeligt. Desuden bør det tilstræbes, at der i enkelte Tilfælde kan træffes hastig Afgørelse, naar det gælder for et Museum at sikre sig en værdifuld Forøgelse, hvis Erhvervelse ikke lader sig udskyde til den normale Frist.

Men efter at have nævnt de ømme Punkter maa jeg ogsaa fremhæve, at Foreningen har Fremskridt at notere. Det er en Vin-

ding, at Formanden har kunnet deltage ikke blot i det ministerielle Udvalgmøde, men ogsaa i Nationalmuseets Overvejelser, og jeg haaber oprigtigt, at den Imødekommenhed, Nationalmuseet har vist, maa blive et Præcedens for Fremtiden. Endvidere skal jeg pointere, at en Del af de Provinsmuseer, der hidtil ikke har modtaget en Øre fra Statskassen, iaar har faaet Adgang til Andel i den ekstraordinære Fællesbevilling. Selvom ikke alle vore Medlemmer er sluppet ind i de begunstigedes Kreds, er Isen dog brudt; 7 ikke statsunderstøttede Museer har nydt godt af Lotteribevillingen, blandt dem især Middelfart og Hobro, hvis Andragende det har været mig en særlig Glæde at støtte, da det før har rettet en resultatløs Henvendelse til Foreningen om Hjælp.

Men hvad med de andre Programpunkter (se Fortid og Nutid IX, S. 257; X S. 77, 83)? Er der slet ikke sket noget med dem? Nej, ikke i Ministeriet, men overfor Nationalmuseet. Medens Haabet om egentlige Udvalgmøder i Løbet af Vinteren svandt, fordi Ministeriet ikke kunde faa afsluttet sine Skemastudier, prøvede Sekretæren og jeg at forberede et Fremstød og udarbejde et Udkast til nye Regler for Provinsmuseerne, bestemt til Forelæggelse for Ministeriet. Just som vi var færdige med de første Forberedelser og vilde forhandle videre med Bestyrelsen, tilbød Direktør Mackeprang en Forhaandsdrøftelse om Udkastet, og med Glæde tog jeg mod dette Tilbud; ligesom i de gamle Regler for de statsunderstøttede Museer maa der ogsaa i de nye være Punkter, for hvis Formulering Nationalmuseets Stilling er af den allerstørste Betydning. Paa et Møde, hvor Direktøren, de to tilsynsførende og jeg var tilstede, blev Udkastets Enkeltheder gennemgaaede og reviderede. Et Hovedresultat af denne Drøftelse var, at Nationalmuseets Repræsentanter udtalte deres Villighed til at give Afkald paa dets alt andet end populære Udtagelsesret, og i det hele og store viste det sig, at det ikke vil blive vanskeligt at naa Enighed med Nationalmuseet om gamle Tvistepunkter.

Før Aarsmødet er det reviderede Udkast, som nu altsaa til en vis Grad er blevet Nationalmuseets, gennemgaaet af Bestyrelsen og drøftet paa dens Møde i Aftes. Det er klart, at Sagen maa overvejes grundigt, og vi er enige om, at den endnu ikke er moden til en detailleret Forhandling her paa Aarsmødet. Jeg skal nøjes med at fremhæve følgende vigtige nye Bestemmelser i Forslaget: 1) Muligheden for, at et Museum kan blive statsanerkendt, før det bliver statsunderstøttet, 2) Slettelsen af sidste Del af det gamle Reglement § 7, 3) Slettelsen af sidste Punkt i § 9, der nu tænkes formuleret saaledes, at ved vigtigere Udgravninger skal henholdsvis Nationalmuseet og det paagældende Provinsmuseum give hinanden Underretning, altsaa i Virkeligheden en Ligestilling. Na-

tionalmuseet vil ikke, som Sædvane har været, iværksætte Udgravninger uden at meddele Provinsmuseerne noget herom, og Provinsmuseernes Ret til ogsaa at foretage Udgravninger anerkendes, mod selvfølgelig at forholde sig paa samme Maade overfor Nationalmuseet.

Angaaende »Museumsstaten« maa jeg tilføje, at det ikke er lykkedes Sekretæren at faa den fuldendt, men jeg haaber til Vinter at kunne tage Del i Arbejdet og naa til et Resultat.

Formandens Redegørelse efterfulgtes af en Diskussion. *Klem*, Kronborg, beklagede, at Handels- og Søfartsmuseet ikke var med i Fordelingen af Lotterimidlerne. Iøvrigt var Bevillingen alt for beskedent; paa det skandinaviske Museumsmøde i Oslo smilede Svenskerne, da den danske Ordfører nævnede Summen.

Petersen, Odense: Rundskriverne om Lotteripengene bør komme tidligere paa Aaret. I Praksis har Nationalmuseets Udtagningsret nu ikke meget at betyde, men Danefæbegrebet bør nøjere defineres, Danefæ kan jo ogsaa omfatte »andre rare Sager«. Museumspengene bør ikke være Fattigdoms- og Alderdomsunderstøttelser. Maaske kunde man fristes til at anse Odense Museum for alt for velhavende.

Zachariassen, Hobro, takkede paa sin Bestyrelses Vegne.

Høirup, Nyborg: Ministeriets Repræsentanter burde indbydes til et Møde og lære Provinsmuseer at kende af Selvsyn. Der kunde let arrangeres en Biltur paa Sjælland. Statens Tilskud burde staa i Forhold til det kommunale, som i Biblioteksordningen.

Jørgensen, Ålborg: Ålborg Kommune har bevilget 5000 Kr. aarligt til en lønnet Museumsmand; Forslaget herom støttedes kraftigt af Nationalmuseet.

Borre: Næstved Kommune yder fra 1. April et Tilskud paa 1000 Kr. foruden fri Bolig til Kustoden.

Formanden ønskede Ålborg og Næstved til Lykke. Om en Definition af Danefæbegrebet vil der kunne forhandles med Nationalmuseet. Ministeriets Embedsmænd har tænkt paa en Museumsrejse, hvori der helst ogsaa burde deltage Folketingsmænd. Biblioteksordningen bør være vort Forbillede, og det bør erindres, at for Bibliotekerne regnes Boligværdien med som fast Tilskud ved Ansættelsen af Statstilskuddet, men det gaar desværre ikke saa let for Museerne.

Früs, Hjørring: Folketingsmændene bør lære Provinsmuseerne at kende. Vi faar regelmæssigt Kopier fra Nationalmuseet af de Danefæ-Fund, som indkommer til Hjørring Museum.

Jensen: Foreningen burde indbyde nogle Rigsdagsmænd til en Rejse med Besøg paa typiske Provinsmuseer.

Uldall: Svenske og norske Museer, ogsaa Centralmuseerne, er bedre aflagte end de danske.

Hansen, Herning: Men Hembygdsmuseerne er ikke velstillede.

Norn, Horsens: Der bør arbejdes henimod faste Regler for Fordelingen af Statens Bevillinger og for Foreningens Indflydelse herpaa.

Sekretæren, C. A. Jensen, gav Oversigt over Fordelingen af Provinsmuseernes ekstraordinære Bevilling. Ligesom i Lotteribevillingens første Aar har Nationalmuseet ogsaa 1935—36 gjort Indkøb i København, et Skab med Snitværker fra Middelfart, en Samling udskaarne og metaldrevne Adelsvaaben fra 15—1600'erne og et farvelagt Byprospekt fra Ringkøbing. Til disse Køb er ialt medgaaet 3769 Kr.

Efter Andragender fra Museerne er der af Bevillingen udbetalt følgende Beløb:

A. Indkøb:		
Holbæk	Møbler	Kr. 275
Svendborg	Empiremøbler	» 500
Hjørring	Møbler og Sølvtoj	» 490
Aalborg	Tilskud til Sikring af Panelstuer fra 1602	» 2500
Viborg	Sølvkande fra Baroktiden	» 650
Randers	Sølvkande fra Baroktiden	» 1000
Aarhus	Førhistoriske Oldsager	» 1000
Aarhus gamle By	Barokstole	» 600
Horsens	Malet Barokskab	» 900
Kolding	Sølvkande fra 1737	» 900
Ringkøbing	Stenalderssager	» 250
Ribe	Middelalderlige Figurer	» 200
Sønderborg	Almuesager	» 500
Gml. Estrup	Stole	» 1017
samt til ikke statsunderstøttede Museer:		
Nyborg	Kiste 1643	» 50
Gummerup	Almuesager	» 200
Try	Skab m. m.	» 300
Aars	Almuesager	» 350
Hobro	Dragter, Almuesager m. m.	» 600
Odder	Almuesager	» 200
B. Konservering:		
Køge	Møbler	» 300
Maribo	Jernsager	» 200
Odense	Bronzealderssager	» 500
Hjørring	Møbler	» 600
Nykøbing M.	Bronzealderssager	» 600
Viborg	Bronzealderssager	» 100
Randers	Malede Paneler	» 400
Hobro	Forskelligt	» 300
Aarhus	Bronzealderssager	» 500

Ialt foruden de ovennævnte 3769 Kr. til Indkøb 12,482 Kr., til Konservering 3500 Kr. Restbeløbet er anvendt til Fotografering og Forsendelse af indkøbte Genstande.

Ved Fordelingen er der fulgt samme Grundlinjer som ifjor. Der er derfor ikke bevilget Penge til Montrer, som mange har ønsket, end ikke til Tekstilmontrer, der unægtelig i adskillige Museer tiltrænges haardt af Hensyn til Sagernes Bevaring, men udelukkende til Erhvervelser og Konserveringsarbejder, de Opgaver, der efter Bevillingens Forudsætning maa gaa i første Række. Men end ikke alle Begæringer paa de sidstnævnte Omraader har det været muligt helt at imødekomme. Et Ønske om Køb af et Portrætmaleri er afslaaet, især fordi Prisen ansaas for at ligge over Billedets Værdi, og i Tilfælde, hvor Museerne ikke har nævnt bestemte Genstande, men Grupper (som Empiremøbler eller lign.), er Summerne skaarret ned. Dette gælder saaledes Herregaardsmuseet Gammel-Estrup, og det gælder Aalborg, hvor et ganske ekstraordinært Forhold spiller ind. Som bekendt findes der i dette Museum en eller rettere to Panelstuer fra Christian 4's Tid, der i sin Art er enestaaende i Landet, bedre bevarede end Nationalmuseets Brudstykker. Men de er kun deponerede, og den Forening, som ejer dem, truer nu med at tage dem tilbage. Det vilde for Provinsmuseerne betyde Tabet af en af deres største kulturhistoriske Skatte, og trods adskillige Betæneligheder er der derfor til deres Bevaring bevilget et Tilskud, som trods sin relative Størrelse dog kun er en Hjælp til Selvhjælp!

Ogsaa Konserveringsønskerne er i visse Tilfælde skaarret ned, navnlig naar de paagældende Museer iaar eller ifjor har modtaget større Summer til Indkøb. Men det kan dog tilføjes, at de ikke statsunderstøttede Museer har faaet alle deres fremsatte Ønsker om Køb og Konservering opfyldte, og at desuden Middelfart har faaet tildelt det førnævnte Skab, der har staaet paa Hindsgavl, og hvis Snitværker af Middelfarts Barokmester Hans Nielsen Bang med Rette hører hjemme i Byens Museum, som nu tilmed kan oplyse, at de stammer fra Bykirken.

Den heraldiske Samling, som kostede 2300 Kr., er endnu ikke fordelt, men Nationalmuseet har, med velvillig Assistance af en yngre studerende, arbejdet paa at stedfæste dens c. 60 Numre. Opgaven har været vanskeligere end ventet. Først maatte Adelsvaabnernes Slægtsnavne bestemmes, derefter maatte man søge at udfinde de Personer, som Vaabnene henviser til, hvilke Gaarde de har ejet, og hvor de er begravede. Resultatet er blevet en foreløbig Fordelingsliste, hvorefter Genstande fra Samlingen vil kunne anbringes i følgende Museer:

Køge. Ligkistevaaben (Juel, Schiøller) fra Hellested og Lellinge.
 Holbæk. Malet Vaaben (Papenheim) fra Kundby.
 Næstved. Ligkistevaaben (Sparre, Bielke) fra Toksværd og Næsby.

- Maribo. Snitværk (Lützow) fra Fuglse.
 Odense. Snitværksfragment (Quitow—Rud).
 Svendborg. Snitværksfragment fra 1583 (Brockenhuus-Skram). Kiste-
 vaaben (Urne).
 Nyborg. Ligkistevaaben (Holek) fra Vindinge.
 Hjørring. Snitværk (Juul—Gøje). Støbt Vaaben (Grev Rantzow til
 Asdal).
 Aalborg. Ligkistevaaben (Juul—Parsberg) fra Astrup.
 Viborg. Ligkistevaaben (Skeel, Rodsten) fra Aalum og Lendum.
 Randers. Broderi 1716 (Grev Rantzow til Løvenholm). Ligkiste-
 vaaben.
 Aarhus. To Snitværker (Rosenkrantz, Parsberg).
 Horsens. Ligkistevaaben (Rosenkrantz, Bille, Krag).
 Ringkøbing. Ligkistevaaben (Lange) fra Brejning.

Alle Samlingens bedste Stykker er dermed placerede. Tilbage bliver en Rest, som ikke synes at kunne lokaliseres, særligt Ane-
 vaaben fra Ligkister, hvorpaa man ved Aar 1700 gærne anbragte
 Anerækker med 8 eller 16 Slægtsvaaben, drevne i tyndt Messing
 og ikke særligt betydelige. Værdien af de enkelte Numre er na-
 turligvis meget varierende. Snitværkerne kan anslaaes til en Værdi
 fra 50 til 400 Kr.; de større metaldrevne Vaaben vilde i en Anti-
 kvitetshandel koste c. 50—75 Kr., de mindre 10 til 25 Kr. Det er
 altsaa ikke overvældende store Værdier, de enkelte Museer mod-
 tager, nærmest smaa Tillægsgevinster. Men forhaabentlig vil de
 kunne gøre deres Nytte ved at illustrere Adelskulturen, som i ad-
 skillige Provinsmuseer er meget mangelfuldt repræsenteret.

Sekretærens Meddelelser gav ikke Anledning til Diskussion.

Punkt 2. *Regnskabsaflæggelse*. Kassereren, Uldall: Kassebe-
 holdningen var ifjor 1680 Kr. Aarets Indtægter 592 Kr., Udgif-
 terne 241 Kr., hvorefter der vil være 2317 Kr. at overføre, en
 nyttig Reserve til forestaaende Publikationer.

Efter Frokostpaven genoptoges Forhandlingerne.

Punkt 3. Redegørelse for det 1935 nedsatte Udvalg angaaende
 et *Sagregister System* (sml. XI, S. 87).

Søgaard, Aarhus: Udvalget (Jensen, Thomsen, Uldall og Ta-
 leren) havde først arbejdet videre paa det tidligere givne Grund-
 lag, en Ændring og Udvidelse af det gamle Sagregister for Natio-
 nalmusets 2. Afdeling, men var tilslut naaet til det Resultat, at
 man maatte søge at skabe et nyt Grundlag. Dansk Folkemuseum
 og Provinsmuseerne kan bedre have samme System, og da Folke-
 museet nu ønsker at afløse sin gamle Gruppetdeling, kan det nye
 Sagregister blive fælles. I dets Udarbejdelse har Folkemuseet da
 ogsaa taget ivrigt Del.

Idet Eksemplarer af det nye Sagregister-System omdeltes, frem-
 hævdede Taleren, at det kun var et Forslag, som kunde ændres

efter Resultatet af Diskussionen. Gruppetallet er nu vokset til 58, delt i talrige Undergrupper og indledet af almindelige Regler. Et systematisk ordnet Register, ensartet for en Række Museer, vil blive en stor Støtte i det daglige Arbejde, og det er jo ingenlunde nødvendigt at forsyne Kortene med Fotografier eller Tegninger.

Holck, Maribo: Hvor i Systemet anbringes de mange Lithografier, vi modtager som Gaver?

Uldall: Det maa ikke glemmes, at Museumsprotokollen, hvori alle Nyerhvervelser indføres med Nummer, er det vigtigste, Sagregistret et Tillæg hertil. Direktør Hans Aal, Norsk Folkemuseum, fremhæver ogsaa dette, selvom han i høj Grad har interesseret sig for Sagregister-Spørgsmaalet og skabt et udmærket System. Det gælder først og fremmest at faa et fornuftigt System, som man kan huske. Er der Brug derfor, kan hver Genstand faa flere Kort. I det omredigerede Forslag kan Hovedgrupperne med Nummertal staa fast, medens Undergrupperne (med Bogstaver) bør gennemarbejdes nøjere og revideres.

Klem, Kronborg: Der er Grund til at takke Udvalget for dets Arbejde. Men Registergrupperne omfatter ikke alt, hvad der kan fremkomme i et Provinsmuseum, og en Fagsamling som Kronborgmuseet maa naturligvis have meget mere detaillerede Gruppedelinger.

Uldall: Vi har paatænkt at raadspørge Kronborgmuseet. Der findes i Provinsmuseerne Specialsamlinger, som ikke kan indarbejdes i Systemet, f. Eks. de krigshistoriske Samlinger paa Koldinghus og Sønderborg. Etnografica hører kun hjemme i enkelte Museer, og Listen omfatter kun danske Genstande; den skal ikke indbyde til at samle paa Kuffertfisk!

Formanden: Uro bør ikke sættes under Nips. Grupperne Lægemidler og Folkemedicin kan kritiseres. Hvor skal man placere lokale Lejlighedssange?

Sekretæren: Sagregistret er kulturhistorisk, men Provinsmuseerne omfatter foruden Kulturhistorien ogsaa Lokalhistorien. Portrætter og topografiske Billeder har Betydning som andet end mindre Indbo. Det bør endnu overvejes, om dette ikke kan fremhæves ved en Udformning af Gruppe 57. Endvidere bør der tages Standpunkt overfor Spørgsmaalet om Møntsamlinger. Det foreslaas, at Udvalgets Udkast omsendes til de Museer, som ikke er repræsenterede paa Mødet, og at alle overvejer Problemerne indtil 1. Oktober, hvorefter Udvalget fortsætter og afslutter.

Petersen, Odense: Bibliotekernes Decimalsystem bør endnu en gang overvejes.

Uldall: Ja, og Udvalget har desuden tænkt paa Kaptajn O. Smiths Vaaben-Decimaler.

Klem, Kronborg, nævnede Eksempler paa Søfartsmuseets forskellige Seddelsystemer (Skibsnavne, Kunstnernavne, Givernavne).

Uldall: Foruden Sagregistret har Dansk Folkemuseum topografisk Register, personalhistorisk Register og Register over Givernavne.

Thomsen, Holbæk: Foreningen bør fremstille ensartede Kartotek kort og Protokoller.

Det vedtoges, at Udvalget skulde fortsætte og afslutte Overvejelserne inden næste Aarsmøde.

Punkt 4, Eventuelt. Sekretæren refererede et Tilbud fra *Juster-væsenet* om at overlade Provinsmuseerne Serier af Maaleredskaaber før Metersystemets Indførelse og opfordrede lysthavende til at melde sig.

Punkt 5, *Bestyrelsesvalg.* De afgaaende Bestyrelsesmedlemmer Friis, Jensen, Thomsen og Uldall, samt Hjorth-Nielsen som Revisor, genvalgtes.

Efter at Hjorth-Nielsen havde fremhævet, at der burde være længere Mødetid, og Sekretæren hertil bemærket, at Næstved-Mødet af Hensyn til Toggangen var blevet kortere end sædvanligt, sluttedes Aarsmødet med en Tak til Dirigenten.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING.

Aarsmøde i Næstved 12.—14. Juni 1936.

Paa Mødet, der i Aar efter Indbydelse af *Historisk Samfund for Præstø Amt* var henlagt til Næstved, var følgende Institutioner og Foreninger repræsenterede: *Historisk Samfund, Selskabet for dansk Genealogi og Personalthistorie, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Kultur, de historiske Samfund for Frederiksborg Amt, Københavns Amt, Holbæk Amt, Sorø Amt, Præstø Amt, Lolland-Falster, Odense og Assens Amter, Hjørring Amt, Aalborg Amt, Aarhus Stift, Vejle Amt, Ringkøbing Amt, Ribe Amt og Sønderjylland*, endvidere *Nationalmuseets 2. og 3. Afdeling, Mønt- og Medaillesamlingen, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, »Den gl. By« i Aarhus, Museerne i Kalundborg, Holbæk, Præstø, Vordingborg, Maribo, Ronne, Odense, Svendborg, Nyborg, Hjørring, Nykøbing M., Aalborg, Hobro, Aarhus, Horsens, Kolding, Ringkøbing, Herning, Varde, Ribe, Haderslev* og endelig *Stednavneudvalget og Rigsarkivet.*

Mødet aabnedes den 12. Juni Kl. 17 i Byraadssalen paa Næstved Raadhus, hvor Formanden for Historisk Samfund for Præstø Amt, Amtmand *G. Toft*, bød Repræsentanterne velkommen til det historiske Næstved.

Formanden for Dansk historisk Fællesforening, Professor *Knud Fabricius*, takkede for Velkomsten, idet han fremhævede hele Amtets historiske Særpræg, dets Rigdom paa synlige og usynlige historiske Minder. — Professor Fabricius mindedes derpaa *H. P. Hanssen, Aabenraa*, hvis Arbejde ogsaa indenfor Lokalhistorikernes lille Kreds havde været af grundlæggende Betydning.

Derefter aflagde Professor Fabricius som *Formand* Beretning om Fællesforeningens Virksomhed i det forløbne Aar. Foreningen omfatter nu ialt 111 Medlemmer, deriblandt 24 Foreninger og 55 Museer. — Efter sin Gennemgang af Aarbogsartiklerne i 1934 havde Styrelsen besluttet at prisbelønne Fru *Fanny Fangs* Artikel *Handelsmand og Slagter* i »Fra Holbæk Amt« 1934—35 med

200 Kr., ogsaa under Hensyntagen til hendes Afhandling i »Fra Københavns Amt« 1933: »Knudsens Gaard — Kroghs Gaard«. Om Artiklen »Handelsmand og Slagter« udtaler Styrelsen:

Skildringen af den gamle Købmandsgaard i Roskilde og det Liv, som rørte sig i den, bærer Vidnesbyrd om Forfatterindens udmærkede Evner for god Tilrettelægning og livfuld Fremstilling; ved at samarbejde de foreliggende skriftlige Oplysninger med en righoldig mundtlig Tradition er det lykkedes at skabe et udmærket Tidsbillede af blivende Værdi.

I »Handelsmand og Slagter« meddeler Forfatterinden, hvad hendes Fader, fhv. Slagtermester og Kreaturhandler Rasmus Frederiksen i Roskilde (død 1929) og andre samtidige har fortalt. Minderne fra Fædre hjemmet i Roskilde udgør et typisk Billede af et Borgerhjem ved Midten af det 19de Aarhundrede, og i Forbindelse hermed gives der en detaljeret Skildring af Slagterhaandværket i sin gammeldags Form. Særlig indgaaende er Omtalen af Kreaturhandelen i gamle Dage, Lammeopkøbene og Lammedrivningen til København, og efter Jærnbanernes Anlæg det planmæssige Svineopkøb med Eksport til Tyskland og Holland. Da Frederiksen var en af de betydeligste Handelsmænd paa dette Omraade, bliver hans Erindringer et historisk værdifuldt Kildeskrift til Belysning af Omsætningen af Landbrugets dyriske Produktion i Tiden før Andelslagterierne. Uagtet Forfatterinden hovedsagelig har ønsket at udgive disse Erindringer for Stofets Skyld under Hensyn til dets kulturhistoriske Værdi, virker Arbejdet tillige som et Minde over en fremragende Personlighed, hvis Karakter prægedes af en usvigelig Ærlighed, Trofasthed og Retsindighed, som nødvendigvis maa vække Læserens Sympati.

Naar Bestyrelsen har besluttet at tildele Fru Fanny Fang Aarets Præmie for dette Arbejde, er det navnlig i Erkendelse af, at det er lykkedes hende at faa optegnet et særlig værdifuldt historisk Stof fra mundtlig Tradition og at tilrettelægge det til Udgivelse paa en monstergyldig Maade.

Formanden gjorde derefter Rede for Arbejdet for at faa udgivet en *Vejledning i gotisk Haandskriftlæsning*. Fællesforeningens Styrelse havde kort før Jul faaet Afslag paa sin Ansøgning til Carlsbergfondet om Bevilling af ca. 3000 Kr. til Afholdelse af Omkostningerne ved Vejledningens Udgivelse. Man maatte nu overveje Kassereren, Dr. Holger Hjelholts Plan: at lade Fællesforeningen tilskyde 1500 Kr. til Udgivelsen. — under den Forudsætning, at de resterende 1500 Kr., som Udgivelsen vilde kræve, skaffedes til Veje paa anden Maade. — man maatte under disse Omstændigheder paany søge om Carlsbergfondets Støtte.

Foruden denne Sag maatte man drøfte Teglværksejer *M. E. Gulddals* Forslag paa Repræsentantmødet i Fjor om, at Amtssamfundenes Ansøgninger om Statsfiskud i Fremtiden skulde samles under eet, saaledes at det blev Fællesforeningen, der søgte paa alles Vegne. Det var Meningen, at Fællesforeningens Styrelse

af den bevilgede Sum skulde afholde Udgifterne til en Række Fællesopgavers Løsning og derefter fordele Resten til Samfundene i Forhold til deres Medlemstal. Styrelsen havde dog ikke haft Indtryk af, at der laa noget almindeligt Ønske bag dette Forslag, der vilde medføre mange praktiske Vanskeligheder og paalægge Fællesforeningens Styrelse et meget stort Ansvar.

I Anledning af Direktør *Arthur Fangs* Forslag i Fjor om, at Fællesforeningen skulde søge at tilvejebringe en Slags »Katekismus« i *Hjemstavnslære*, havde Styrelsen af Dir. Fang udbedt sig en nærmere udarbejdet Plan herom, ud fra den Opfattelse, at en saadan Opgave bedst kunde løses gennem et Samarbejde mellem en Række Sagkyndige: Geologer, Arkæologer, Historikere o. s. v. Dir. Fang havde hertil bemærket, at det, han tænkte sig, nærmest var en lille populær Vejledning, udarbejdet af ham selv i Samarbejde med en anden. Hertil havde Styrelsen svaret, at den gerne saa, at Dir. Fang udarbejdede en saadan Vejledning og forelagde den for Styrelsen før Trykningen. Om man fra Fællesforeningens Side vilde kunne støtte dens Udgivelse, maatte da komme til at afhænge af, om den opfyldte de Krav, man maatte stille til den.

Endelig meddelte Formanden, at han fra Professor Aage Friis havde modtaget et af *Aug. F. Schmidt* indsendt Andragende om Støtte til Udgivelsen af et nyt, femte Bind af *Danske Vider og Vedtægter*, indeholdende de siden sidste Binds Fremkomst fundne danske Landsbylove, hvortil skulde slutte sig et sjette Bind, omfattende de tyske Vilkaarsbreve fra Sønderjylland, som skulde afskrives og udgives ved stud. mag. Chr. Lisse. Nogen finansiel Støtte til dette Foretagende vilde Fællesforeningen ikke kunne yde, men den vilde kunne anbefale Sagen til Carlsbergfondets og det Finneske Legats Bestyrelses Velvilje, og vi vil senere kunne støtte Værket ved at anbefale Udgaven til vore Medlemmer. — alt under Forudsætning af, at vi faar et vist Indseende med Udførelsen.

Kassereren, Dr. *Holger Hjelholt*, forelagde Regnskabet for 1935 (trykt nedenfor S. 214) og Budgettet for 1936. Begge Dele godkendtes.

Diskussionen indlededes med en Drøftelse af Forslaget om at yde et Tilskud til Udgivelsen af Vejledningen i Haandskriftlæsning.

Amtslæge, Dr. *Lausten Thomsen* (Sønderjylland): Værdien af denne Vejledning vilde øges, hvis den vilde behandle de gamle latinske Typer og Forkortelser.

Formanden hævdede, at dette var en Opgave for sig selv. Naar man havde begrænset Vejledningen til at omfatte Tiden fra Reformationen til 1870'erne, var det bl. a. af Hensyn til de mange Lokalforskere, der først og fremmest havde Interesse af at studere gamle Retsprotokoller. Den anden Opgave kunde maaske ved senere Lejlighed tages op, — den var ikke løst ved Kaalunds »Palæografisk Atlas«.

Overlærer *J. Aldal* (Ringkøbing Amt) sluttede sig til *Formanden*. Af det middelalderlige Stof var dog det væsentligste udgivet eller under Udgivelse. Det vilde være af Værdi at faa Skriftprøver med fra Justitsprotokollerne.

Formanden svarede, at der maatte finde et passende Udvalg Sted, under Anvendelse af Norvins »Skriftprøver fra 1660 til Udgangen af 18. Aarhundrede«.

Derefter vedtoges det af Foreningens Midler at yde et Tilskud til Dækning af Halvdelen af Omkostningerne ved denne Bog.

Gaardejer *Søren Alkær sig* (Ribe Amt): Bedre end en Bog vilde et Kursus være. Et 8-Dages Kursus i Museumsvæsen, Skriftlæsning og Kildekritik afholdtes for en Del Aar siden i København. Var det ikke paa Tide nu igen at faa lavet et saadant Kursus?

Pastor *P. Severinsen* (Sorø Amt): Begge Dele skal vi have!

Formanden takkede, fordi Repræsentanterne var gaaet med til at yde Tilskud til Vejledningen i Haandskriftlæsning¹⁾.

Gulddals Forslag fandt ingen Tilslutning. Det fraaadedes af Hovedarkivar *Hjorth-Nielsen*, og *Formanden* kunde uden Protest konstatere, at det maatte betragtes som bortfaldet.

Derefter drøftedes *Fangs Forslag* om en »Katekismus« i Hjemstavnskære. Dir. *Fang* meddelte, at han gjorde Regning paa Mag. Hermansens Støtte til dette Arbejde. Han havde tænkt sig en lille, primitiv »Katekismus«, under Tilsyn og Vejledning fra Fællesforeningen, trykt i *Fortid og Nutid* og i Særtryk. Bestyrelsen havde aabenbart tænkt sig en større Haandbog. Begge Dele var der Brug for, men den sidste Opgave vilde formentlig blive løst af Hjemstavnsudvalget. — *Formanden* nævnte, at med Hensyn til Opgavens praktiske Løsning vilde Seminarielærer Cl. Eskildsen i Tønder være en god Mand at søge Bistand hos. Vi ser gerne, at der udarbejdes en saadan »Katekismus«. — En Del af Forsamlingen udtrykte derefter ved Afstemning sin Sympati for *Fangs* Tanke.

¹⁾ Ved Redaktionens Slutning har Bestyrelsens Formand fra Carlsbergfondet modtaget Meddelelse om, at Fondet har bevilget 1500 Kr. til Støtte ved Udgivelsen af den omtalte Vejledning i Haandskriftlæsning.

Den foreslaaede Støtte til *Aug. F. Schmidts Plan* mødte ligeledes ingen Modstand.

Museumsinspektør, Mag. *Chr. Axel Jensen* aflagde Beretning om Museumsforeningens Møde (se Referatet ovenfor S. 192 ff.).

I Anledning af Arkivar, Mag. *Bro Jørgensens* Fratræden som Sekretær udtalte *Formanden* sin Anerkendelse af hans samvittighedsfulde Virksomhed indenfor Fællesforeningen. Styrelsen bemyndigedes til at sende ham en Tak herfor. — *Alkærsig* oplyste, at Dr. Mar. Kristensen ikke ønskede at blive genvalgt som Styrelsesmedlem.

Under »Eventuelt« gjorde cand. mag. *Henry Bruun* opmærksom paa, i hvilken Grad *Institutet for Historie og Samfundsøkonomi* er interesseret i et Samarbejde med Lokalhistorikerne. Fra Institutets Side søges Kendskab til to Grupper af Arkiver: Organisationsarkiver (herunder Fagforeningsprotokoller fra 70'erne og 80'erne, Agitatorers Strejkedagbøger m. v.) og Forretningsarkiver (jfr. G. Nørregaards Art. i *Fortid og Nutid* X, 152). Hvad vi særlig lægger Vægt paa, er at faa Oplysninger om Lønningsformen, Forholdet mellem Akkord- og Dagløn, Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver, Kost- & Logis-Systemet, Forholdet mellem Arbejdergrupperne indbyrdes, Forekomst af Priskuranter. I det hele er vi interesserede i industrihistorisk Stof. Vi kan maaske til Gengæld fra Institutets Side yde Hjælp overfor socialhistoriske Opgaver, — et godt Hjælpemiddel er Institutets Avisregistraturer.

Professor *Fabricius* gjorde supplerende Rede for andre Sider af Institutets Virksomhed, især dets Publikationer, først og fremmest »Økonomi og Politik«, og dets Studiekredse. — Inspektør *Knud Klem* (Kronborgmuseet) efterlyste Regnskaber fra Rhederforetagender især for D. F. D. S.s Tid. Fandtes saadanne Regnskaber, vilde de være af stor Interesse for Handels- og Søfartsmuseet. — Dr. *Hjelholt* udtalte, at Institutet burde blive Medlem af Dansk historisk Fællesforening.

Om Aftenen Kl. 20 holdt Redaktør, cand. mag. *Gunnar Knudsen* i Raadhussalen det Foredrag om Resens Atlas, som findes aftrykt foran S. 146 ff. i dette Hefte.

En Time senere bænkedes Deltagerne ved et langt, festligt smykket Bord i *Helligaandshusets* »Kirkesal«, hvor Historisk Samfund for Præstø Amt og Museums-, Turist- og Forskønnelsesforeningen for Næstved og Omegn trakterede med Smørrebrød, Øl og Kaffe. Efter dette hyggelige Gilde følte Deltagerne, da de i den stille Aften vandrede over St. Peders Kirkeplads til deres Logis, sig som hjemme i den gamle Købstad.

Den skulde vi lære nøjere at kende paa *Mødets anden Dag*. Den indledes med *Byvandring*. Der er ikke lang Vej fra St. Mortens til St. Peders Kirke og derfra igen til Helligaandshuset, — men der er mange mærkelige Tind at se undervejs, — alligevel blev Vandringen aldrig trættende under Arkitekt *J. Tidemand-Dal* og Mag. *Jensens* kyndige Ledelse. *St. Peders Kirkeplads* var i bogstavelig og overført Betydning Midtpunkt i denne Vandring. Her hæver St. Peders Taarn med Byens Vartegn paa Gavlen sig endnu over en Samling middelalderlige Huse, der giver hele Kirkepladsen sit harmoniske Præg. Optakten til Vandringen var Mag. *Jensens* Fremdragning af karakteristiske Eksempler paa Reformationens og Renæssancens Kunst i Næstvedegnen, i *St. Mortens Kirke*. Man fik her et Overblik over Stadens Arkitektur og Kunsthaandværk, den ejendommelige gotiske Gavltipe og de talrige Billedskærere, fra de sengotiske Mestre til det Schrøderske Haandværkerdynasti med Organist Abel Schrøder som den sidste og mærkeligste.

Efter Frokosten i »Vinhuset« fortsattes Repræsentantmødet. Paa Dagsordenen stod: Valg. *Formanden* gjorde opmærksom paa, at selv efter Dr. Mar. Kristensens Afgang havde Styrelsen 7 Medlemmer og var altsaa efter Lovene fuldtallig. — *Lausten Thomsen*: Vi vil gerne genvælge de 7 Medlemmer, men det er forkert, at der mangler en Repræsentant for Jyderne! *Lausten Thomsen* foreslog Professor Skautrup valgt til Mar. Kristensens Efterfølger. — *Formanden*: Ja, det er lovstridigt, men jeg vil gerne citere Ørsted: »Kun i deres Begrænsning har Principerne deres Betydning«. — Da Prof. *Skautrup* (Jysk Selskab) foreslog at nøjes med det lovlige Antal Repræsentanter og *Hjelholt* derpaa tilbød at stille sit Mandat til Raadighed til Fordel for Skautrup, mente *Lausten Thomsen*, at han for Principets Skyld maatte trække sit Forslag tilbage. — Amtmand *Karberg* (Ringkøbing) spurgte, hvordan Uoverensstemmelsen med Lovene var fremkommet. — *Formanden* meddelte, at det hang sammen med Museumssektionens Oprettelse. — Efter at et Flertal af Forsamlingen havde vedtaget at se igennem Fingre med Lovovertrædelsen, genvalgte den gamle Styrelse med Undtagelse af Mar. Kristensen, og Professor Skautrup nyvalgte. I Arkivar, Mag. J. O. Bro Jørgensens Sted var allerede tiltraadt cand. mag. Roar Skovmand. Endelig genvalgte Revisorerne.

Ud paa Eftermiddagen vandrede Deltagerne langs Susaaen ud til *Herlufsholm*, hvis Døre Rektor *Friis-Hansen* havde aabnet for os. I Kirken her holdt Lektor *H. J. Helms* Foredrag om Skovklosters og Herlufsholms Historie, Pastor *P. Severinsen* om Re-

formationen og Næstved. Med en festlig Middag fra Skolens fortrinlige Køkken sluttede Besøget paa Herlufsholm.

Paa *Mødets tredje Dag*, den 14. Juni gik Søndagsudflugten i Turistbiler gennem det smilende sydsjællandske Landskab. Vi standsede først ved Herregaarden *Gaunø*, hvor Slotsalene, Malerisamlingen og Klosterkirken gennemvandrede, og hvor ikke mindst Museums mændene var stærkt interesserede i de talrige Kunstværker og Møbler. Der blev Tid til udenfor Programmet at aflægge et kort Besøg i Gaunøs Sognekirke, *Vejlø*, da mange ønskede at se Abel Schrøders fantastiske Trolld, Trolle-Slægten Vaabenmærke, som bærer Prædikestolen. Herfra kørte man til *Hammer Kirke*, hvis anselige og smukke Bygning nu, som et Resultat af Forstudierne til »Præstø Amts Kirker« kan udpeges som en af de ældste sjællandske, rimeligvis opført ved Aar 1100, og hvis rige barokke Inventar staar med skønne, gamle Farver. Som den tredje Kirke i Rækken fulgte *Udby*, hvor vi foruden Kirken med dens Kalkmalerier fra fire forskellige Tidsaldre besøgte den gamle, stemningsfulde Præstegaard med dens Grundtvig-Museum, der er indrettet i de Stuer, hvor Grundtvig boede som Kapellan. Her talte Sognepræst *Erik Spur*, medens Magister *C. A. Jensen* havde været Vejleder paa Gaunø og i Kirkerne. Efter Formiddagens mange Indtryk var Frokosten paa »Hotel Valdemar« i Vordingborg tiltrængt, og derefter gik man om Eftermiddagen til *Vordingborg Slotruiner*, hvor Mag. Jensen, først fra Muren ud mod Søen, siden ved Gaasetaarnet, gennemgik Hovedpunkterne af Borgens Historie. Det nærliggende Vordingborg Museum blev der under Togfører *Bahlstedts* Ledelse Lejlighed til at bese efter det altfor daarligt besøgte offentlige Møde ved Gaasetaarnets Fod, hvor Museumsinspektør, Dr. *Therkel Mathiassen* talte om »*Sydsjællands ældste Beboere*« og Sognepræst *Erik Spur* om »*Grundtvig og Sydsjælland*«.

Paa en af vore skønneste Sommeraftener vendte Bilerne med Deltagerne tilbage til Næstved. Mødet var endt. Det havde maaske hos Deltagerne efterladt Følelsen af, at ikke blot de saglige Drøftelser, men tillige det hyggelige Samvær med ligesindede og de storslaede eller idylliske Indtryk af det historiske Sydsjælland var det, der havde givet Mødet mest Værdi, og at vi derfor skyldte ikke mindst vore Værter, Mænd fra historisk Samfund for Præstø Amt, Taknemlighed, uden at forglemme Mødets udmærkede Foredragsholdere og Vejledere.

DE NUGÆLDENDE REGLER VEDRØRENDE STATSTILSKUD TIL HISTORISKE MUSEER I PROVINSEN.

(Trykt efter Anmodning af Dansk kulturhistorisk Museums-
forening).

Foranlediget ved de jævnlig til Ministeriet indkommende Andragender om Statstilskud til historiske Museer i Provinsen, som ikke allerede nyder Understøttelse af Statskassen, vil Ministeriet, for at den fornødne Ensartethed kan sikres, have fastsat følgende nærmere Bestemmelser, dels med Hensyn til Betingelserne for Opnaelse af saadant Tilskud, dels for Anvendelsen af bevilgede Tilskud:

1.

Tilskud fra Staten kan ydes arkæologisk-historiske Provinsmuseer for at støtte Indsamlingen og Bevaringen af saadanne Sager fra Danmarks Oldtid og historiske Tid, der har Betydning som Fortidsminder og bidrager til Oplysning om Folkets Historie og Kultur. Tilskud gives kun til Museer og Afdelinger af dansk Indhold og kan alene anvendes til disse.

2.

Det nye Museum maa have et naturligt og tilstrækkelig omfattende Opland, der ikke naturligere henhører under et allerede bestaaende Museum. Dette Oplands Omfang, saasom et Amt, visse Herreder, en Ø, maa være angivet i Museets Vedtægter med Bestemmelse om, at Erhvervelser ved Indkøb ikke kan gøres udover de fastsatte Grænser.

3.

Et nyt Museum kan ikke forvente Statstilskud, før dets Forhold er ordnede, saaledes at det danner en selvejende Institution med en selvstændig Bestyrelse samt med Love, der er i Overensstemmelse med Ministeriets for Provinsmuseer fastsatte Bestemmelser. Bestyrelsen maa ikke have mere end højst 7 Medlemmer, af hvilke Byraad og Amsraad kan vælge de 2.

Samtlige Medlemmer maa have Bopæl i Museets Opland; deres Mandater gælder uden Tidsgrænse, idet Mandatet kun ophører ved Død, ved frivillig Udtræden, ved Fraflytning eller ved at den paagældendes Forhold er blevne saadanne, at Ministeriet efter Indstilling fra de øvrige Medlemmer af Bestyrelsen maa finde, at vedkommende ikke længere bør være Medlem af Bestyrelsen.

For saa vidt der fra vedkommende Byraad eller Amdsraad skulde foreligge et udtrykkeligt Ønske om, at Raadets Valg til Museumsbestyrelsen skulde bortfalde ved den paagældendes Udtreden af Raadet, vil en saadan Ordning dog kunne forventes godkendt af Ministeriet.

Ved Ledighed i en af de af vedkommende Byraad eller Amdsraad besatte Pladser i Bestyrelsen vælger vedkommende Myndighed det nye Medlem.

Ved Ledighed i en af de øvrige Pladser vælger Bestyrelsen selv det nye Medlem, for saa vidt ikke anden Bestemmelse er tagen i de for Museet fastsatte Vedtægter, jfr. § 13. Valgene forelægges Ministeriet til Godkendelse.

4.

Et aarligt Statstilskud gives kun til Museer, der har sikret sig et passende Lokale. Er dette i egen Bygning, maa denne være gældfri, dog at der kan indestaa offentlige Midler, naar Renter og Afdrag er behørig sikrede. Er det i en anden offentlig Bygning, maa Lokalet være tilsikret Museet for mindst 10 Aar. Er det i en lejet Bygning, maa Lokalet være tilsikret Museet uopsigeligt fra Udlejerens Side for mindst 10 Aar.

5.

For at opnaa Statstilskud, der for nye Museer i Fremtiden ikke kan ventes at overstige 500 Kr., maa Museet have en sikker aarlig Indtægt af mindst 500 Kr., enten ved Forrentning af urørlig Formue, tilsagt af offentlige Myndigheder (Amt, By, Sparekasse o. l.) eller tilsikret paa anden Maade.

6.

Aarstilskud vil først kunne ydes, naar Museet har naaet et vist Omfang og et vist Værd, saaledes at det skønnes, at det vil kunne faa en Betydning, der berettiger til, at der gives et Statstilskud. Det maa ved det tilvejebragte Museumsindhold være godtgjort, at der virkelig er Sager at faa, at Bestyrelsen formaar at skabe et Museum, og at Befolkningen knytter sig til det ved Gaver og Laan. Der vil hermed erfaringsmæssigt hengaa en Aarrække, saaledes at som Regel Aarstilskud først kan gives 10 Aar efter Museumsvirksomhedens Begyndelse.

7.

Ved Modtagelsen af Statstilskud stilles Samlingen under Tilsyn af Nationalmuseet, der aarlig 1 eller 2 Gange ved en Tilsyns-

havende undersøger Anvendelsen af det Beløb, der ydes af Statskassen, og i Forbindelse med Museets Bestyrelse tager Bestemmelse om, hvad der af Aarets Erhvervelser ved Indkøb skal optages i Samlingen, og hvad der paa Grund af særlig Betydning, navnlig i videnskabelig Henseende, vil være at afgive til Nationalmuseet. For saa vidt Vederlag for de afgivne Genstande ikke kan ydes ved andre Sager, bliver det at yde i Penge med det paa Indkøbet anvendte Beløb.

8.

Samlingens Bestyrelse skal hos Nationalmuseets Tilsynshavende søge Vejledning med Hensyn til Indkøb, Opstilling, Nummerering, Protokolføring o. l., saaledes at Statstilskudet fortrinsvis vil være at anvende til herhenhørende Udgifter, hvorimod Tilskudet ikke maa anvendes til Opsyn, Rengøring o. desl. og til Inventarium kun efter forudgaaet Aftale med den Tilsynshavende.

9.

Hvad der af det aarlige Tilskud ikke maatte blive anvendt til Indkøb eller til andre derhen hørende Udgifter (jfr. 8) kan — for saa vidt det ikke ønskes overført til et følgende Finansaar — anvendes til Udgravninger, navnlig af saadanne Mindesmærker, der er truede med Tilintetgørelse. Det skal alene tilkomme Nationalmuseet at fatte Bestemmelse om og at lede enhver for Provinsmuseer foretagen Udgravning, ligesom at afgøre, hvor de fremdragne Fund rettest vil være at opbevare.

10.

For saa vidt Enighed mellem Bestyrelsen og Nationalmuseet ikke kan opnaas i saadanne Tilfælde, hvor der i Henhold til det foregaaende skal finde Samraad Sted, kan Sagen forelægges Ministeriet til Afgørelse.

11.

Skulde et Provinsmuseum, idet det frasiger sig Tilskudet, ønske sig fritaget for Nationalmuseets Tilsyn, har det at stille til Disposition til Fordeling mellem andre Provinsmuseer de Genstande, der efterhaanden er indkøbt for Aarstilskudet, eller naar disse ikke lader sig bestemt paavise, da et Antal Genstande, hvis Værdi efter et af Direktøren for Nationalmuseets 1ste Afdeling afgivet Skøn svarer til det samlede, udbetalte Statstilskud.

12.

Bestyrelsen har ved Udgangen af hvert Finansaar at afgive Indberetning til Nationalmuseet om Anvendelsen af det Samlingen tillagte Tilskud i det forløbne Aar. Herefter indgiver Nationalmuseet Indberetning til Ministeriet om samtlige Provinsmuseer.

13.

Der vil for hvert statsunderstøttet Museum være at udarbejde Vedtægter, der forelægges Ministeriet til Stadfæstelse og ikke kan ændres uden dets Samtykke.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, den 15. December 1915.

S. Keiser-Nielsen.

K. Glahn, kst.

DANSK
KULTURHISTORISK MUSEUMSFORENING.

Love, vedtagne paa Museumsrådet den 27. Maj 1929
med Tillæg til § 5, vedtaget den 29. Maj 1930.

§ 1.

Foreningens Formaal er at fremme de kulturhistoriske Museers ideelle og praktiske Interesse og indbyrdes Samvirken.

§ 2.

Foreningen bestaar af Museer, ikke af Enkeltpersoner. Som Medlem kan optages ethvert dansk kulturhistorisk Museum.

§ 3.

I Møderne kan ethvert Museum deltage med en eller to Repræsentanter, men ved Afstemningen kan det enkelte Museum, for Nationalmuseets Vedkommende de enkelte Afdelinger, kun afgive een Stemme.

§ 4.

For hvert Museum, eller for Nationalmuseets Vedkommende, hver Afdeling, er Medlemskontingentet 20 Kr.

§ 5.

Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer, hvis Funktionstid er 2 Aar, og hvoraf 4 afgaar det ene Aar, 3 det andet Aar, (første Gang ved Lodtrækning). De vælges enkeltvis paa et ordinært Møde. Formanden ved direkte Valg. Iøvrigt fordeler Bestyrelsen selv Hvervene som Næstformand, Kasserer og Sekretær.

Foreningens Regnskabsaar er Kalenderaaret. Det af Kasseren for hvert Aar inden næstkommende Aars 1. Marts aflagte

Regnskab revideres af en paa hvert andet Aarsmøde valgt Revisor og forelægges med dennes Bemærkninger paa Foreningens Aarsmøde til dennes Afgørelse.

§ 6.

Ændringer i disse Love kan vedtages paa et ordinært Møde med almindelig Stemme flerhed, dog kun naar Halvdelen af Foreningens Medlemmer er repræsenterede.

§ 7.

Foreningen indtræder i Dansk historisk Fællesforening, saaledes at ethvert af dens Medlemmer er Medlem af denne, men den bevarer iøvrigt sin fulde Handlefrihed. Museumsforeningen betaler af sine Midler Kontingenterne for sine Medlemmer til Fællesforeningen (10 Kr.). Dens Aarsmøder afholdes umiddelbart før Fællesforeningens aarlige Repræsentantmøde, hvor dens Vedtagelser refereres. Fællesforeningens Tidsskrift, »Fortid og Nutid«, hvoraf hvert Museum modtager 2 Exemplarer, søges udformet saaledes, at det ogsaa kan være Organ for Museernes Interesser.

§ 8.

I Historisk Fællesforenings 7-Mands Styrelse repræsenteres Museerne med 2 Medlemmer. Museumsforeningens Formand er selyskrevet Medlem, det andet Medlem vælges indtil videre paa Fællesforeningens Repræsentantmøde. En Repræsentant for Museumsforeningen skal sidde i Redaktionen af »Fortid og Nutid«.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB FOR 1935.

I N D T Æ G T.

Beholdning Januar 1935.....	4065,52
Kontingenter: A. Foreninger.....	836,37
B. Byraad.....	300,00
C. Institutioner.....	690,00
Statstilskud.....	470,00
Renter.....	123,48
Abonnement og Salg af Tidsskriftet.....	417,82
<u>I alt Kr. ...</u>	<u>6903,19</u>

U D G I F T.

Sekretærens Honorar.....	300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri.....	859,95
Forfatterhonorarer.....	351,50
Ekspedition af »Fortid og Nutid«.....	114,03
Forfatterpræmier.....	200,00
Repræsentantmødet i København.....	400,85
Gebyrer ved Postkontoen.....	7,76
Porto og diverse Udgifter.....	60,35
Beholdning Januar 1936.....	4608,75
<u>I alt Kr. ...</u>	<u>6903,19</u>

København, den 20. Januar 1936.

Holger Hjelholt.

Regnskabet er revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

A. Holck.

Jørgen Olrik.